

ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΔΗΜΩΔΕΣ ΑΣΜΑ ΤΗΣ ΣΟΥΣΑΝΝΑΣ *

Αἱ ἔρευναι περὶ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων τῷ εἶδος, τὴν προέλευσιν, τὴν ἐποχὴν τῆς δημιουργίας των κ.λ.π., ἑλληνικῶν δημῳδῶν ᾠμάτων ἔχουν προαχθῆ πλεον εἰς ἰδιαίτερον κλάδον λαογραφικῶν σπουδῶν, ἣ ἐπιστημονικῇ δὲ θέσει καὶ λύσει τῶν προβλημάτων αὐτῶν σπουδαίως ὑπηρετοῦν τὰς νεοελληνικὰς καὶ λαογραφικὰς μελέτας. Σκόπιμος ἄρα κρίνεται καὶ λυσιτελής ἡ διεξοδικὴ ἔρευνα ἐκείνων τῶν ᾠμάτων, τὰ ὅποια παρουσιάζουν ἐπιστημονικῶς ἐνδιαφέροντα προβλήματα, ὥς εἶναι καὶ τὸ περὶ οὗ ἐνταῦθα ὁ λόγος κρητικὸν ᾠσμα τῆς Σουσάννας ἥ, ὥς ἄλλως εἴρηται, τῆς Σούσας¹.

Πρόκειται περὶ κοινοῦ τῶν ναυτικῶν ἰδίως, τῶν «γεμιτζήδων», εὐθρέως διαδεδομένου ᾠσματος, τὸ ὅποῖον κυκλοῦμενον ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας, φυσικῇ συνεπείᾳ, ὑπέστη τοσαύτας ἀλλοιώσεις καὶ μεταλλαγὰς, προσθαφαιρέσεις γεγονότων καὶ μοτίβων², ὥστε νὰ θεωρῇται λίαν δυσχερὴς ἡ ἀποκατάστασις αὐτοῦ, ἔτι δὲ δυσχερεστέρα ἡ σύλληψις τοῦ ἀρχικοῦ τούτου πνεύματος καὶ ἡ λύσις ἐτέρων μείζονος ἢ ἥσσονος σημασίας προβλημάτων.

Εἰδικὴ περὶ τούτου μελέτη, ἔω³ ὅσον γνωρίζομεν⁴, δὲν ἐγένετο ἔτι. Αἱ εἰδήσεις καὶ εἰς ἐκεῖνο τὸ ἐκτεταμένον ἔργον τοῦ B a u d - B o y,

*) Ἐνίοτε λεγόμενον τῆς Σωσάννης (Ἐ π. Σ τ α μ α τ ῖ ἄ δ ο υ, Ἰακριακά, ἐν Σάμφ, 1893, σ. 145. Γ. Παχτίκου, 260 Δημῳδὴ Ἑλληνικά ᾠσματα, Ἀθῆναι 1905, τ. Α', σ. 31, ἀρ. 25 κ.ἀ.) εἶναι δὲ ὅλως ξένον πρὸς τὸ μακρὸν μεσαιωνικὸν ᾠσμα τῆς Σωσάννης τοῦ Μάρκου Δεφεράνα (ἴδε προοίριον, Μάρκου Δεφεράνα, Ἱστορία ἐκ τῶν τοῦ Δανιὴλ περὶ τῆς Σωσάννης, ἐν E m. L e g r a n d, Bibliothèque Grecque Vulgaire, Paris, 1880, vol. I, pp. 269 - 282, καὶ vol. II, pp. 48 - 50 ἐνθ' ἄνωγ.).

¹) Σούσα <Σουσή <Σουσάννα <Σωσσάνα, ἴδε Ἀ θ α ν. Μ π ο ὔ τ ο υ ρ α, Τὰ νεοελληνικά κύρια ὀνόματα ἱστορικῶς καὶ γλωσσικῶς ἐρμηνευόμενα, Ἀθῆναι 1912, σ. 52, (Ὀνόματα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης) καὶ Μ Ε Ε, Κ Β', σ. 724β, ἐν λ. Σωσάννα.

²) Χαρακτηριστικῶς ὁ L e g r a n d, ἐν τοῖς Chansons populaires Grecques (Spécimen d' un recueil en préparation), Paris 1876, p. 23, ἀναφέρει τραγωδιοποίησιν μιᾶς παραλλαγῆς τοῦ ᾠσματος «κατ' ἐπίδρασιν τῶν φονικῶν δραμάτων τοῦ Ἰταλικοῦ θεάτρου τοῦ 17ου αἰ.». Ὁμοίως 45, ἐκ τῶν 94 στίχων μιᾶς παραλλαγῆς τῆς Σουσάννας, ἀνήκουν εἰς δύο ᾠσματα διάφορα καὶ ξένα πρὸς τὸ ᾠσμα τοῦτο (Ἀ ρ χ ε ῖ ο ν Π ό ν τ ο υ, τ. 14ος (1949), σσ. 192-195).

³) Αἱ πληροφορίες τοῦ κ. Ἰ. Α. Κ ο ν τ ο ῦ, Σούσα Καλλιότση «Τοῦ Κάστρου τὸ καμάρι» Ἀθῆναι 1952, δὲν κατοχυροῦνται, δυστυχῶς, ἐπιστημονικῶς καὶ οὕτω δημιουργοῦν ἐπιφυλάξεις.

περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ δημῶδους ᾄσματος⁴, εἶναι πενιχρότατοι⁵. Τὰς μόνας καὶ σημαντικὰς πληροφορίας λαμβάνομεν ἔκ τινων τῶν δημοσιευσάντων παραλλαγὰς τῆς Σουσάννας καὶ ἄλλων⁶, οἵτινες παρέχουν οὕτω τὰ πρῶτα πολὺτιμα στοιχεῖα μιᾶς εὐρυτέρας καὶ διεξοδικῆς περὶ τοῦ ᾄσματος μελέτης. Τὸ δυσχερὲς ἔργον τῆς θέσεως καί, εἰ δυνατόν, τῆς λύσεως τῶν πολλῶν τούτου προβλημάτων ἐπιχειροῦμεν κατωτέρω βάσει τῶν τε ὀλίγων σχετικῶς μαρτυριῶν καὶ τῶν κειμένων τῶν γνωστών παραλλαγῶν. Κρίνομεν ὅμως σκόπιμον, πρὸς μεγαλυτέραν εὐχέρειαν εἰς τὴν ἐξέτασιν τούτου, νὰ προθέσωμεν ἀναλυτικὸν πίνακα :

α) τῶν παραλλαγῶν καὶ β) τῶν μερῶν, ἐξ ὧν αὐταὶ ἀποτελοῦνται.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΑΡΑΛΛΑΓΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΑΣΜΑΤΟΣ

Τὸ ᾄσμα εὗρηται εἰς τὰ «Ἐπύλλια» 2, 3 τῆς συλλογῆς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου (ΛΑ)⁷ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Σούσα». Αἱ ἐκδεδομέναι καὶ ἀνέκδοτοι αὐτοῦ παραλλαγαὶ ἀνέρχονται ἐν ὅλῳ εἰς 78. Ἐξ αὐτῶν αἱ 41 ἔχουν δημοσιευθῇ, αἱ 34 εὗρηται ἀνέκδοτοι εἰς τὸ ΛΑ καὶ αἱ ἕτεραι 3 εἶναι ἡμέτεραι ἀνέκδοτοι κρητικά.

ΠΙΝΑΞ Α.

- Ἀντικθ. (Ἀντικύθηρα). Μ. Π. Βρετοῦ, Ἐθνολογικὸν Ἡμερολόγιον, 1865, σσ. 37 - 39, στίχοι 59.
 Ἀργ. (Ἀργος). Παναγ. Δ. Σεφερίδη, Τραγούδια τῆς Αἰγίνης, τοῦ Ἀργους καὶ ἄλλων τόπων, περ. «Λαογραφία», τόμος Δ' (1913), σσ. 92 - 94, ἀρ. 37, στ. 67.
 Αρχ. (Ἀρχαδία). Ἀγι. Θέρου, Τὰ τραγούδια τῶν Ἑλλήνων, ἀ' ἀκριτικά,

⁴) Samuel Baud - Bovy, La Chanson populaire Grecque de Dodecanèse, Paris 1936, vol. I, Les Textes.

⁵) Αὐτόθι, pp. 44, 295, 304.

⁶) Ἴδε Legrand, ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 22 - 28. Ἔτι, Hubert Pernot, Études de Linguistique Néo - Hellenicque, Paris 1946, vol. III, p. 107 : La chanson de Suzanne. Karl Dieterich, Sprache und Volksüberlieferungen der Südlichen Sporaden, Wien 1908, p. 306. R. M. Dawkins, Τραγούδια τῶν Δωδεκανήσων (Κῶς), περ. «Λαογραφία», τ. 14ος σ. 62, ἀρ. 21 (1951). Ξεφ. Κ. Ἀχογλου, Τῆς Σούσας, περ. Ἀρχεῖον τοῦ Πόντου, τ. 14ος (1949), σ. 192 - 193. Στ. Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ Λαογραφία, μέρος Α', μνημεῖα τοῦ λόγου, Ἀθῆναι 1922, σ. 87.

⁷) Χάριτας ὀφείλομεν εἰς τὴν εὐγενῆ συμπαράστασιν καὶ τὰς ὑποδείξεις τοῦ διδασκάλου ἡμῶν κ. Γ. Μέγα, καθηγητοῦ τῆς Λαογραφίας καὶ διευθυντοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου κατ'ὡς καὶ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου κ. Μ. Ι. Μανούσκα· ἔτι δὲ εἰς τὴν προθυμίαν καὶ τὰς συμβουλὰς τοῦ ὑφηγητοῦ τοῦ Δημοσίου καὶ Ἰδιωτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν κ. Γ. Σπυριδάκη καὶ τῶν λοιπῶν συντακτῶν τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

- της αγάπης, παραλογές, Ἀθήνα, 1951, σ. 317, ἀρ. 362, (Ἄγις Θέρους, ἀνέκδ., ἀνακ. Δ. Τσεκούρα) στ. 30.
- Ιΰθ. (Γύθειον). Τὸ Σουσαμιὸ (Σούσα) καὶ ὁ Σαρήμπεης, ἀνέκδοτος ἐν τῷ ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (ἀρ. χειρογρ. 333 - 211). Συλλέκτης Νεστορίδης, στ. 35 καὶ ἔτεροι 13 παραλλάσσοντες.
- Δωδεκ. (Δωδεκανήσα). Τῆς Σούσας τὸ τραγούδι (S. Baud - Bonny, Τὰ τραγούδια τῶν Δωδεκανήσων. Ἐκδόσεις Μουσικοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου (2 τόμοι), Ἀθήναι 1935 - 1937) τ. Α', σ. 355, ἀρ. 14α καὶ ἕτερον ἐν τ. Α', σ. 85, ἀρ. 24α, β, ὁ καὶ ἐν τ. Β', σ. 44, ἀρ. 6, στ. 8.
- Εὐβ.¹ (Εὐβοία). Ἀνέκδοτος ἐν τῷ ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (χγφ. ἀρ. 1560 σ. 95) Συλλ. Μ. Κοντοστάνας, Αἰδηψὸς 1930, στ. 58.
- Εὐβ.². Ἀνέκδοτος ἐν ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (χγφ. ἀρ. 1083 σ. 111, 100). Συλλ. Β. Φάβης, ἐκ Μέσης Εὐβοίας, στ. 41.
- Εὐβ.³. Ἀ. Ἀλεξανδρῆ, Εὐβοϊκὰ τραγούδια καὶ μοιρολόγια, περ. «Λαογραφία» τ. ΣΤ', (1917) σ. 566, ἀρ. 17, στ. 34.
- Εὐβ.⁴. Ἡ Σούσα, Καλῆς Μ. Καλύβη, Λαογραφικὰ Κύμης Εὐβοίας, Ἀθήναι 1938, σ. 27, στ. 22.
- Θρ.¹ (Θράκη). Ἀνέκδοτος ἐν τῷ ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (χγφ. ἀρ. 304 σ. 29) Περίστασις Θράκης. Συλλ. Αἰλιανός, στ. 48.
- Θρ.². Τῆς Σούσας, ἀνέκδ. ἐν ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (χγφ. ἀρ. 1101 Α σ. 131). Συλλέκτης Γ. Μέγας, Μεσημβρία 1937, στ. 22.
- Θρ.³. Δημ. Σ. Λουκάτου: Τραγούδια τῆς Β. Θράκης, ἐν τῷ περ. Ἀρχεῖον τοῦ Ὀρχατικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Ἐθναυροῦ, τ. Ι, (1943 - '44), σ. 219, ἀρ. 4, στ. 30.
- Ἰκ. (Ἰκαρία). Τὸ τραγούδι τῆς Σούσας, Ἐπ. Σταματιάδου, Ἰκαριακά, ἦτοι Ἱστορία καὶ περιγραφή τῆς νήσου Ἰκαρίας, Σάμος 1893, σ. 145, στ. 86.
- Καλπ. (Καππαδοκία). Γ. Παχτίκου, 260 Δημῶδη Ἑλληνικά Ἄσματα, Ἀθήναι 1905, τ. Α', σ. 31, ἀρ. 25 (Καππαδοκίας), στ. 41 (μετὰ μουσικῆς).
- Κάρπ. (Κάρπαθος). Τῆς Σούσας τὸ τραγούδι, Μ. Γ. Μιχαηλίδου - Νουάρου, Λαογραφικὸ Σύμμεικτα Καρπάθου. τ. Α', Ἀθήναι 1932, σ. 17, ἀρ. 12, στ. 31.
- Κέρκ. (Κέρκυρα). Τῇ Σούσας, ἀνέκδοτος ἐν ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (χγφ. ἀρ. 1483 σ. 7) Λάκωνες Κερκύρας 1931. Συλλ. Μ. Τσοούρης, στ. 28.
- Κεφ.¹ (Κεφαλληνία). Ἀνέκδ., ΛΑ, Ἐπ. 2, 3, χγφ. εἰς 4ον, Ὑλη 424. Συλλ. Σπ. Παγώνης, Ληξούριον 1888, στ. 12.
- Κεφ.². Ἀνέκδ., ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (χγφ. ἀρ. 82, σ. 1, ἀρ. 1). Συλλ. Γ. Γεωλυμάτος, 1915 - '16.
- Κορ. (Κορώνη). Ἡ Σούσα, ἀνέκδ. ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (χγφ. ἀρ. Π59Σ, σ. 8) Κορώνη Πυλίας 1938. Συλλέκτρια Γ. Ταρσοῦλη, στ. 25.
- Κρήν. (Κρήνη). Ἡ Σούσα, ἀνέκδ., ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (χγφ. ἀρ. 312, 91 - 93). Συλλ. Ἀντ. Γ. Ποιλάκης (Ἡ ἰδία φέρεται καὶ ὑπ' ἀριθμὸν χειρογράφου 297 (4 - 6, 4), στ. 53).
- Κρ.¹ (Κρήτη). Anton. Jeannarakis: Kretas Volkslieder nebst Distichen und Sprichwörtern, Leipzig 1876 (Ἄσματα Κρητικὰ μετὰ διστίχων καὶ παροιμιῶν) σ. 139, ἀρ. 140, στ. 69 (Ἡ ἰδία, μὲ ὀλιγώτερον ἓνα στίχον (στ. 68), εὐρῆται καὶ ἐν Ἀρ. Κριάρη. Κρητικὰ Δημῶδη Ἄσματα, Χανιά 1909, σ. 212, ὡς καὶ ἐν τῇ Πλήρει Συλλογῇ... τοῦ ἰδίου, Ἀθήναι 1921, σ. 303).

- Κρ. ². Τῆς Σούσας τὸ τραγῳδίον, Ἑλπίδος Μελαίνης, Κρητικὴ Μέλισσα, πρώτη ἔκδοσις Ἀθῆναι 1873, δευτέρα Ἀθῆναι 1888 (ἐν Αἱ ἐκδ. σσ. 23 - 26, ἐν Βα, σσ. 14 - 16, στ. 73).
- Κρ. ³. Ἡ Σούσα, Ἀρ. Κριάρη: Κρητικὰ Δημῶδη ᾄσματα, Χανιά 1901, σ. 99, στ. 47.
- Κρ. ⁴. Ἑμμ. Μ. Φραγκεσκάκη, Ἀριάδνη, ἥτοι συλλογὴ κρητικῶν ᾄσμάτων κ.λ.π., Ἀθῆναι 1889, σσ. 88 - 90.
- Κρ. ⁵. Δημ. Βουτεράκη, Τραγούδια Κρητικά, Χανιά, 1904, Τῆς Σούσας, σσ. 99 - 101, στ. 54.
- Κρ. ⁶. Τὸ τραγούδι τῆς Σουσάννας, περ. «Προμηθεὺς ὁ Πυρφόρος», Ρέθυμνον Κρήτης, Ἰούλιος 1933, τ. Θ', ἀρ. φύλλου 205, σ. 7, στ. 44.
- Κρ. ⁷. Σοφίας Καλούδη, Τὸ τραγούδι τῆς Σούσας, περ. «Προμηθεὺς ὁ Πυρφόρος», Ρέθυμνον Ἰανουάριος 1935, τ. ΙΑ', ἀρ. φύλλ. 242 σ. 7, στ. 63.
- Κρ. ⁸. Τῇ Σούσας, Edwig Lüdecke, Κρητικὰ τραγούδια, ΕΕΚΣ, Ἀθῆναι 1938, τ. Α', σ. 510, ἀρ. 11, στ. 47.
- Κρ. ⁹. Σοφίας Παπαδάκη, Λόγια τοῦ Στειακοῦ Λαοῦ, Ἀθῆναι 1938, σ. 24, στ. 44.
- Κρ. ¹⁰. G. Deville, De popularibus cantilenis apud recentiores Gracos, Paris 1866, pp. 52 - 54, στ. 43 (Creticum).
- Κρ. ¹¹. Emile Legrand, Chansons populaires Grecques (spécimen d'un recueil en préparation), Paris 1876. Chanson de Suzanne, pp. 22 - 28, στ. 77.
- Κρ. ¹². Ξεν. Κ. Ἀχογλου, Τῆς Σούσας τὸ τραγούδι, περ. «Ἀρχεῖον Πόντου», τ. ΙΔ' (1949) σσ. 192 - 195, στ. 94.
- Κρ. ¹³. Ἀνέκδοτος ἐκ Σμύρνης⁹ ὑπὸ τουρκοκρητὸς ἐξ Ἡρακλείου ὀνόματι, Μεχμέτ Ἀλῆ Τσιναρ (Χατζῆ Ἀλῆ Μπεγάκη) καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ Μουσταφᾶ Καραλάκη νῦν Babadali. Ἡ παραλλαγή εἶναι ἡ ἐκτενεστέρα ὧλων (στ. 184).
- Κρ. ¹⁴. Ἀνέκδ. ἡμετέρα ἐκ Κρητῶς Λασηθίου, καθ' ὑπαγόρευσιν Μ. Μαμουνάκη, ἐτῶν 40, στ. 45.
- Κρ. ¹⁵. Ἀνέκδ. ἡμετέρα ἐκ Λασηθίου κατὰ συλλογὴν Μ. Μαμουνάκη στ. 64.
- Κρ. ¹⁶. Ἀνέκδοτος ἐν τῷ ΛΑ (ὕλη 2063) 1873, στ. 53.
- Κρ. ¹⁷. Ἀνέκδ. ἐν τῷ ΛΑ (χγφ. ἀρ. Π62Γ σ. 22 - 24). Συλλέκτρια Μ. Λιουδάκη, Σητεία 1938, στ. 74.
- Κρ. ¹⁸. Ἀνέκδ. ἐν ΛΑ (ὕλη 3028) 1872, στ. 37.
- Κρ. ¹⁹. Ἀνέκδ. ἐν ΛΑ (ὕλη τετρ. 249 σ. 32). Συλλ. Γ. Δημ. Λουλάκης, Βιάννος 1919, στ. 64.
- Κρ. ²⁰. Ἡ Σούσα, ανέκδ. ἐν ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (ἀρ. Π62Γ σ. 129 - 132). Συλλ. Μαρία Λιουδάκη, Μεραμβέλλον 1938, στ. 54.
- Κρ. ²¹. Τῆς Σούσας τὸ τραγούδι, ανέκδ. ἐν τῷ ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (ἀρ. 60 - 25) ἐκ Βιάννου, στ. 48.

⁹) Τὴν παραλλαγὴν ταύτην εὐγενῶς παρεχώρησεν εἰς ἡμᾶς ὁ Μεταφραστὴς τοῦ Τουρκικοῦ Ἀρχείου Ἡρακλείου κ. Νικ. Σταυρινίδης, τὸν ὁποῖον ἐπίσης εὐχαριστοῦμεν διὰ τὰς πληροφoρίας περὶ τινων οὐσιωδῶν ζητημάτων τοῦ ᾄσματος, τῆς ἰδικῆς του ἀποκλειστικῆς ἀρμοδιότητος.

- Κρ. ²². Ἀνέκδ., ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (χγφ. ἀρ. 454 - 46). Συλλέκτης Δ. Λουλάκης, στ. 18.
- Κρ. ²³. Ἡ Σουσάννα, ἀνέκδ. ἐν ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (ἀρ. Π61Α σ. 101 - 104). Συλλ. Μ. Λιουδάκη, Ἰναχώριον 1938, στ. 61.
- Κύζ. ¹ (Κύζικος). Ἡ Σούσα, ἀνέκδοτος ἐν ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (χγφ. ἀρ. 189 - 211 - 28). Συλλέκτης Μ. Φιλήτας στ. 34.
- Κύζ. ². Ἡ Σούσα ἀνέκδ., ἐν ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (χγφ. ἀρ. 54 - 33) στ. 63.
- Κύπ. ¹ (Κύπρος). Ξεν. Φαρμακίδου, Κύπρια Ἐπη, Λευκωσία 1926, σ. 107, ἀρ. 29, στ. 57 (τὸ αὐτὸ ἐν ΛΑ, τετρ. 368, σ. 113).
- Κύπ. ². Ὁ Σαραπαλῆς, Ξεν. Φαρμακίδου, Κύπρια Ἐπη, σ. 164, ἀρ. 48, στ. 70.
- Κῶς ¹. R. M. Dawkins, Τραγούδια τῶν Δωδεκανήσων, περ. «Λαογραφία», ΙΓ', (1951), σ. 62, ἀρ. 21 (Κῶς), στ. 45.
- Κῶς ². Karl Dieterich: Sprache und Volksüberlieferungen der Südlichen Sporaden, Wien 1908, σ. 306, στ. 35 (Cos Chora).
- Λέσβ. ¹ (Λέσβος). Τῆς Σούσας τὸ τραγούδι, περ. «Λεσβιακά», Δελτίον τῆς Ἑταιρίας Λεσβιακῶν Μελετῶν. Παν. Νικήτα, Τὸ Λεσβιακὸ Μηνολόγιο (Γενάρης - Ἀπρίλης) 1953, τ. Α'. τεῦχος Α, σ. 173, στ. 51 (Ἀγιάσος Λέσβου).
- Λέσβ. ². Σπ. Ἀναγνωστόπου: Λεσβιακά, ἤτοι συλλογὴ λαογραφικῶν περὶ Λέσβου πραγματειῶν, Ἀθῆναι 1903. Ἡ Σούσα, σ. 233, ἀρ. 11, στ. 10. Τὸ αὐτὸ ἐν ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 ἀρ. 30 (62 - 63, 13) Λέσβος Συκαμιά.
- Λέσβ. ³. Ἀνέκδ. ἐν ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (χγφ. ἀρ. T446A σ. 362). Συλλ. Δημ. Λουκάτος, Λέσβος Τελώνια, 1940, στ. 43.
- Λέσβ. ⁴. Ἀνέκδ. ἐν ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (T446A σ. 80). Συλλ. Δ. Λουκάτος, Πέτρα Λέσβου, 1910, στ. 26.
- Λῆμν. (Λήμνος). Τῆς Σούσας ἀνέκδ., ἐν ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (ἀρ. 1160A σ. 62 - 65) Συλλ. Γ. Μέγας, Λήμνος Βαρος 1938, στ. 61.
- Μάν. (Μάνη). Τῆς Σούσας τὸ τραγούδι, Ἀγ. Θέρου Τὰ τραγούδια τῶν Ἑλλήνων, τ. Α', Ἀθῆναι 1951, σ. 316, ἀρ. 361, στ. 38 (Ἅγις Θέρους ἀνέκδ.).
- Νάξ. ¹ (Νάξος). Ἡ Σούσα, ἀνέκδ. ἐν ΛΑ, (ῶλη 226) Βόθρων Νάξου, Συλλ. Π. Λεγάκης 1888, στ. 40.
- Νάξ. ². Τὸ Σουσανάκι, ἀνέκδ. ἐν ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (1459 σ. 53). Συλλ. Δ. Ζευγώλης, Ἀπείρανθος Νάξου 1928 (ὁμοία τῇ χγφ. ἀρ. 380, σ. 4 ἀρ. 5 ὑπὸ Γ. Στ. Ζευγώλη ἐν ΛΑ) στ. 74.
- Νάξ. ³. Τὸ Σουσανάκι, ἀνέκδ. ἐν ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (χγφ. ἀρ. 1585 σ. 78). Συλλ. Δ. Οἰκονομίδης, Ἀπείρανθος 1934, στ. 25.
- Παξ. ¹ (Παξός). Ἡ Σούσα, ἀνέκδ. ἐν ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (χγφ. ἀρ. 689, 41 - 44, 22), Συλλ. Δένδιας, στ. 15.
- Παξ. ². Ἡ Σούσα, ἀνέκδ. ἐν ΛΑ, Ἐπ. 2, 3 (χγφ. ἀρ. 133 - 41 - 22). Δένδιας (ὁμοιον τῇ προηγουμένῃ κατὰ τοὺς 15 πρώτους στίχους) στ. 57.
- Πόντ. (Πόντος). Κ. Ἀλεξιάδου, Δημῶδη ᾠσματα Ἰντεπόλεως, περιοδ. «Ἀρχεῖον Πόντου», Τῆς Σούσας τὸ τραγούδι. τ. ΙΒ' (1946), σ. 153, ἀρ. 27, στ. 40.
- Ρόδ. ¹. (Ρόδος). Παύλου Γνευτοῦ, Τραγούδια Δημοτικά τῆς Ρόδου, Ἀλεξάνδρεια 1926, σσ. 94 - 95, στ. 13.
- Ρόδ. ². Γερ. Δρακίδου, Ἡ Σούσα, Ροδιακά (Βραβεῖον Γλωσσικῆς Ἑταιρείας), Ἀθῆναι 1937, σσ. 44 - 45, στ. 57.

- Ρόδ. ³. 'Η Σούσα, ἀνέκδ. ἐν ΛΑ, 'Επ. 2, 3 (751 σ. 271), Συλλ. Κωνσταντινίδης, στ. 32.
- Ρόδ. ⁴. 'Ανέκδ. ἐν ΛΑ, ἐπ. 2, 3 (χγφ ἀρ. 1108α σ. 19·20), Συλλέκτρια E d w i g L ü d e k e, Ρόδος 1935, στ. 44.
- Σκόπ. (Σκόπελος). 'Ανέκδ. ἐν ΛΑ, 'Αγγέλου συλλογὴ ΙΘ' (φάκελος ἀκριτικῶν, ὕλη 58), 10 'Απριλίου 1888, στ. 54.
- Σκ. ¹ (Σκυρος). Νίκης Λ. Πέδικα, Σκυρος, 'Αθῆναι 1940 τ. Α', σ. 181, ἀρ. 27, στ. 42.
- Σκ. ². 'Ανέκδ. ἐν ΛΑ, 'Επ. 2, 3 (χγφ ἀριθμὸς 1087, σ. 42 - 45, ἀρ. 12) Σκυρος Εὐβοίας, Βασ. Φάβης 1903 - 1911, στ. 50.
- Σφζ. ¹ (Σφζόπολις). Κ. Δ. Παπαϊωαννίδου, 'Ἄσματα δημοτικά ἐκ Σφζοπόλεως, περ. «Λαογραφία», τ. Α', 'Αθῆναι, Μάρτιος 1910, σ. 633, ἀρ. 53, στ. 65.
- Σφζ. ². 'Αναγνώστου Παρασκευοπούλου, Τραγούδια Σφζοπολίτικα, περ. Θρηκτικά, (Σύγγραμμα περιοδικὸν ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ ἐν 'Αθῆναις Θρηκικοῦ Κέντρου), τ. Γ', 'Αθῆναι 1932, σ. 285, ἀρ. 6, στ. 14.
- Τήν. (Τήνος). 'Η Σούσα, ἀνέκδ. ἐν ΛΑ, 'Επ. 2, 3 (χγφ. ἀρ. 1402, 12 σ. 9), Συλλ. 'Α. 'Αδαμαντίου, Τήνος 1895, στ. 29.
- Χαλκ. (Χαλκιδικὴ). 'Ιωάννου Κ. Πέτση, Συλλογὴ ἀνεκδότων Δημοτικῶν ῥημάτων Μακεδονίας, Χαλκιδικῆς, Θράκης. Θεσσαλονίκη 1931, σ. 53, ἀρ. 66, στ. 34 (ἡ αὐτὴ καὶ ἐν σσ. 253 - 4 τοῦ Μακεδονικοῦ 'Ημερολογίου (1930), Τῆς Σούσας).
- Χίος ¹. The Folklore of Chios, by Philip P. Argenti, and J. Rose, Cambridge 1949, 'Η Ρίμα τῆς Σούσας, vol. II, p. 629, ἀρ. 2 (Serrenades) στ. 56.
- Χίος ². Hubert Pernot, Rapport sur une mission scientifique en Turquie (Extrait des Nouvelles des Missions Scientifiques, vol. XI, pp. 117 - 242), Paris 1903, pp. 228 - 9 (Μετά τῆς μουσικῆς αὐτοῦ). 'Η ἰδίᾳ καὶ ἐν Études de Linguistique Néo - Hellénique vol. III, Textes et Lexicologie des Parlers de Chio τοῦ ἰδίου, Paris 1946, p. 146, ἀρ. 103, στ. 30.
- Χίος ³. Hubert Pernot, Bapport... pp. 230 - 2 ὁμοίως μετὰ τῆς μουσικῆς αὐτοῦ. ('Η ἰδίᾳ ἐν Études de Linguistique... p. 107, ἀρ. 48).
- Χίος ⁴. Hubert Pernot, Études de Linguistique... vol. III, etc. Chanson de Suzanne. p. 109, num. 49, στ. 42.
- Χίος ⁵. "Ενθ. ἀνωτ. p. 110, num. 50, (debut), στ. 18.
- Χίος ⁶. "Ενθ. ἀνωτ. p. 111, num. 51, (debut), στ. 15.

Ὡς ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος καταφαίνεται, τὸ ῥῆμα εἶναι κυρίως γνωστὸν εἰς τὰς νήσους καὶ τὰ παράλια ἢ καὶ πλησιοχώρους τῆς θαλάσσης περιοχάς, περισσότερον τοῦ Αἰγαίου ἢ τοῦ Ἰονίου πελάγους. Τὰς περισσότερας παραλλαγὰς — 23 ἐν ὅλῳ — ἔχομεν ἐκ Κρήτης. 'Ε-

⁹) 'Η γραῖα πρόσφυξ Χρυσάνθη Γ. Καρρά, ἐκ Μ. 'Ασίας, νῦν κάτοικος 'Ηρακλείου, ἐπληροφόρησεν ἡμᾶς, ὅτι τὸ ῥῆμα εἶναι γνωστὸν καὶ προσφιλέστατον εἰς τοὺς κατοίκους τῶν παραλίων τῆς Μ. 'Ασίας, ἤκουε δὲ συχνάκις ὀδόμενον καὶ ἐγνώριζε τοῦτο, ἀλλ' ἐκ τοῦ χρόνου ἀπέμαθε μέγα μέρος τοῦ ῥήματος.

κτενεστέρα τῶν ἐκδεδομένων καὶ ἀνεκδότων παραλλαγῶν εἶναι ἡ Κρ. ¹⁰, μὲ στίχους 184, συντομωτέρα δὲ ἡ Λέσβ. ², στ. 10.

Ἡ ὑπόθεσις τοῦ ᾠσματος εἶναι συνήθης καὶ προσφιλὴς εἰς τοὺς λαϊκοὺς στιχουργοὺς, ἀποτελεῖ δὲ τὸ θέμα πολλῶν δημωδῶν ποιητικῶν κειμένων ¹⁰. Ὡς συνήθως, περιγράφεται καὶ ἐνταῦθα ὁ ἄνομος ἔρως κόρης τινός, τὴν ὁποίαν φονεύει ὁ ἀνηλεὴς φρουρὸς τῆς οἰκογενειακῆς τιμῆς, ὁ ἀδελφός, ἵνα ἀποκηλιδωθῇ τὸ ὄνομα τῆς οἰκογενείας. Ἡ Σουσάννα, ἡ ἡρώϊς τοῦ ἡμετέρου ᾠσματος, Ἕλληνίς, ἔρᾳται τοῦ Τούρκου Σαρῆ-Μπαρῆ, ὑποθαλπομένη εἰς ἀνόμους μετὰ τούτου σχέσεις καὶ ὑπὸ τῶν γονέων αὐτῆς (!). Ὁ ἀδελφὸς τῆς Σουσάννας, ὅστις ἀπουσιάζει εὐρισκόμενος χρόνους πολλοὺς « μὲ τοὺς κουρσάρους », μαθὼν τὰ τῆς « διτιῶς ἀνόμου » ¹¹ διαγωγῆς τῆς ἀδελφῆς, ἐπιστρέφει καὶ κατόπιν δραματικῆς συζητήσεως φονεύει τὴν κόρην.

Πρὸς μόρφωσιν πληρεστέρας ἀντιλήψεως τῆς ὑποθέσεως τοῦ ᾠσματος παραθέτομεν δύο χαρακτηριστικὰς παραλλαγὰς ¹², τὰς : 1) Ἰκαρ. καὶ 2) Κρ. ¹³.

ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΗΣ ΣΟΥΣΑΣ (ΣΩΣΑΝΝΗΣ) *

Ἀφουγκραστῆτε νὰ σᾶς πῶ τῆς Σούσας τὸ τραγούδι,
ὅπου 'χει τοῦ ν' ἀφουγκραστῆ καὶ λογισμόν ν' ἀκούσῃ.

Ἡ Σούσα μας ἡ λυγρὴ, τοῦ Κάστρου τὸ γκαμάριν,
ἡγάπαν τὸν Σαριμπαλῆν, τ' ὁμορφο παληκάριν.

5 Ἡγάπαν τον κι' ἡγάπαν την χρόνους δεκατεσσάρους,
καὶ μὲς στοὺς δεκατέσσαρους ὄνειρον ὠνειρεύτη.

Στὴν κλίνη τῆς ἐκάθισε, τὸ δάκρυν τῆς σφουγγίζει,
ὁ κύρης τῆς τήνε θωρεῖ κι' ἡ μάνα τῆς λέει :

¹⁰) Πρὸβλ. τὸ ᾠσμα τῆς « ἀδικοσκοτωμένης » (ἐν ΛΑ, Ἐπ., 3, 11), S. Baud · Bony, pp. 220 - 226, ἐνθ. ἀνωτ. Ὁμοίως τὸ γνωστὸν ὡς ᾠσμα τῆς « Ἰεφρονίας » ἢ « Ἀνδρονίκης » (ΛΑ, Ἐπ. 1, 23) καὶ Ph. Argenti · J. Rose, The Folklore of Chios, vol. II, p. 652, numb. 4, ἐν ἐν Περ. « Προμηθεὺς ὁ Πυρφόρος », Ρέθυμνον 1934, τ. 10ος, ἀρ. φύλλ. 223, σ. 7, κλ. Ὁ Baud · Bony, ἐπίσης μνημονεύει (p. 295 ἐνθ. ἀνωτ.) καὶ ἄλλων ὁμοίων, πρὸς τὸ ᾠσμα τῆς Σουσάννας ᾠσμάτων, λέγων : « Les deux chansons de Théonitsa et de Katérinio sont tout à fait analogues à la rime cretoise de la Soussa ».

¹¹) Ἴδε Hubert Pernot, Études..., vol. III, p. 107.

¹²) Ἐν τῇ Ἰκ. παραλλαγῇ ἐπενέβημεν μόνον ἐκεῖ ὅπου ἦσαν ἀναγκαῖαι ὁρθογραφικαὶ τινες διορθώσεις, τῶν λοιπῶν διατηρηθέντων ὡς ἔχουν ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Σταματιάδου, καὶ τοῦτο ἵνα μὴ ἀλλοιωσώμεν τὸν γλωσσικὸν χαρακτῆρα τῆς παραλλαγῆς.

¹³) Ἐπ. Σταματιάδου, Ἰκαρικά σ. 145, ᾠσματα Ἰκαρίων.

- Εἴντά 'χει τὸ Σουσάκι μου, καὶ κάθεται καὶ κλαίει ;
- 10 —"Ονειρο εἶδα, μάνα μου, κι' ὄνειρο θὰ παίρω,
τὸν ἀδερφό μου τὸ Στρατῆ εἶδα ξεσπαθωμένο·
ἦταν τὸ γιανελίκιν του σιτὸ αἷμα βουτημένο,
[Τὰ πράσα πρᾶσολόγουν τα, τὰ σκόρδ(α) ἀνάργενά τα,
τὰ μαρουλάκια, τὰ πικρὰ ἡγάσπουν κι' ἔτρωγά τα,]
- 15 καὶ ἦρτεν εἰς τὸ σπίτι μας κι' ἔκοψε τὸ βυζίν μου.
—"Ονειρον εἶναι, γκόρη μου, κι' ἄφης το κι' ἄς περάση,
κι' ἐμένα τὸ ἀδέρφιν σου σιτὰ ξένα θὰ (γ)ἐράση.
Πέφτ' ἡ Σουσά στὴν κλίνη της, λίγο ὕπνο νὰ πάρη,
τζαλαμαλοῦν στὴν πόρτα της, χτυποῦνε στὴν ἀλλήν της,
- 20 καὶ μὲ τὴν ὥραν τὴν πολλὴ πάλιν ξαναχτυποῦν την.
—Ποιὸς εἶσαι σύ, ὁποῦ χτυπᾷς τὴν πόρτα τέτοιαν ὥρα ;
μπὰς κι' εἶσαι τὸ ἀδέρφιν μου, ὁποῦ 'λειπε σιτὰ ξένα ;
—Σήκω, Σουσά μας, κι' ἄνοιξε, μὴν κάνεις πὼς κοιμᾷσαι,
κι' ἔχεις τὰ μάτια σ' ἀνοιχτὰ κι' ἐμένα συλλο(γ)ᾶσαι.
- 25 Σήκω, Σουσά μας, κι' ἄνοιξε, ποῦ θᾶμπω νὰ πλαγιάσω·
γιατ' εἶν' ὁ ὕπνος μου (γ)λυκὸς στὴν κλίνη σου ἀπάνω.
Σηκώνεται κι' ἀνοίγει του μὲ τὰ γκαῦμένα χεῖλη,
ὁ νοῦς της ἐσαλεύτηκεν κι' ἐθάμπωσεν τὸ φῶς της.
—"Αμε, Σουσά, φέρε νερό, γιατ' εἶμαι διψασμένος,
- 30 κι' ἀπὲ τὴν σιράτα τὴν πολλὴ εἶμαι ξερογκαῦμένος.
ΠΑίρει γιालένιον μαστραπᾶν καὶ πάει σὲ πηγάδιν,
γιὰ νὰ τοῦ σύρῃ τὸ νερόν νὰ πιῇ τὸ παληκάριν.
Κεῖνος νερὸ (δ)ὲν ἤθελε, τὸν μαστραπᾶ (δ)ὲν πιάνει,
μόνο μὲ τ' ἄγριο 'μιλεῖ, μὲ τὸ γκακὸ τῆς λέει :
- 35 —Ποιὸς εἶν' αὐτός, ποῦ κείτεται στὴν κλίνη σου ἀπάνω ;
—Κοιμᾷσαι γιὰ 'ναιρεύεσαι, γιὰ ξάμου φαίνεται σου ;
—Γιὰ δὲς τὴν τὴν παλιόστριγλα καὶ τὴ γεβεντισμένη,
ὀμπρὸς μὲ γκάνει γκερατᾶν καὶ πίσου πεζεβένκην.
—Μπὰς καὶ θαρρεῖς, πὼς πολεμῶ τὲς τέχνες τὲς δικές σου ;
- 40 "Απὸ τὸ χέριν τὴν ἀρπᾶ καὶ πᾶ' καὶ τῆς τὸν δείχνει,
ἐβγάξει τὸ σπαθάκιν του καὶ κόφτει τὸ βυζίν της.
'Απὸ τὸν πόνο τὸν πολὺ, ποῦ εἶχε τὸ γκορμίν της,
τὸ σπίν τ' ἐταράχτηκε, ἤνοιωσε τὸ πουλίν της.
'Αφ' τὸ χεράκι παίρει τὴν κι' ὀμπρὸς του τὴν καθίζει,
- 45 γκανέλλα, μοσχοκάροδο μασᾶ καὶ τὴν ἀχνίζει,
καὶ μὲ τὸ μαντηλάκιν του τὸ αἷμα της σφουγγίζει.
—"Αμε, Σούσα, σιτῆς μάνας σου, νὰ γειάνῃς τὴν πληγὴ σου,
ἂν σοῦ (γ)υρέψουν καὶ πολλὰ, δίνει τα τὸ πουλίν σου,

- κι' ἂν σοῦ (γ)υρῶναι κι' ἑκατό, καὶ χίλια πεντακόσα.
 50 δίνει τα ὁ Σαρημπαλῆς, κι' ἄς εἶναι κι' ἄλλα τόσα.
Βγαίν' ἡ Σουσά, παίρνει στρατίν, οἷς μάνας της πηγαίνει.
 —Γκατέβα, μάνα, κι' ἄνοιξε, πού σοῦ ἔφερα χαμπάρι,
 ἀφ' τὸν νιό σου τὸ Στρατιῇ, πού 'ταν μὲ τὶς κουρσάροι.
 Γκατέβηκε τῆς ἄνοιξε καὶ πάνω τήνε παίρνει.
- 55 —Γκόρη μου, ποῖος σ' ἐβάρωσε κι' ἔκοψε τὸ βυζίν σου,
 ποῦ νά 'χῃ τὴν κατάρρα μου πάντα στὸ φυλακτάριν.
 —'Αδέρφιν μ' ἐμαχαίρωσε κι' ἔγκαμε τόσο χάλιν,
 ποῦ νά 'χῃ τὴν κατάρρα σου πάντα στὸ φυλακτάριν.
 'Αφ' τὸ χεράκι παίρνει τὴν, καὶ τοῦ γιαιτροῦ τὴν πάει.
- 60 —Γιατρέ, καὶ γιάτρεψέ μου το καὶ μένα τὸ παιδί μου·
 θέλεις καὶ ἄσπρα, πάρε μου, πάρε καὶ τὴ ζωὴ μου·
 κι' ἂν τοῦ (γ)υρῶναι καὶ πολλὰ δίνει τα τὸ πουλίν μου,
 κι' ἂν τοῦ (γ)υρῶναι κι' ἑκατό, καὶ χίλια πεντακόσα,
 δίνει τα ὁ Σαρημπαλῆς κι' ἄς εἶναι κι' ἄλλα τόσα.
- 65 Καὶ μὲ τὸ στόμα ἔλεεν : «ἐ(γ)ὼ θὰ τὴν γιαιτρέψω»,
 καὶ μὲ τὸ μάτιν ἤνευε τὸν τάφον της ν' ἀνοίξουν.
 Κ' ἡ γκόρη τὸ γκατάλυ(β)ε, πῶς θὲ νὰ ἀποθάνῃ.
 —'Αφικραστῆτε νὰ σὰς πῶ, ν' ἀφήκω καὶ γκατάρρα,
 ἀμῆτε νὰ μὲ θάψετε μὲς στήν 'Αγιά Βαρβάρρα,
- 70 ἐκεῖ πού θάβουν τὶς φτωχὲς καὶ τὶς ξενητεμένες,
 ἀκόμην καὶ τὶς λεύτερες, τὶς μαχαιροσφαμένες.
 —Γκόρη μου, καλογκόρη μου, τί ροῦχα νὰ σοῦ βάλῳ ;
 θέλεις ἀφ' τὰ μεταξωτά, θέλεις τὰ (β)ελουδένια,
 θέλεις τὰ λινομέταξα, πού 'χεις τὰ διπλω(μ)ένα,
- 75 θέλεις ἀπὸ τὸν κάουκα, πού 'χει χιλιάδες ἄσπρα ;
 —(Δ)ὲ θέλω (ἐγ)ὼ (μ)εταξωτά, μήτε τὰ (β)ελουδένια,
 μήτε τὰ λινομέταξα, πού 'χω τὰ διπλω(μ)ένα·
 μὲν θέλω νὰ μὲ θάψετε μὲ ροῦχα ματω(μ)ένα,
 πού μοῦ τὰ ματοκύλισε Παρσικηνὴν ἡμέρα·
- 80 καὶ θέλω νὰ μὲ θάψετε εἰς τὴν 'Αγιά Βαρβάραν,
 ἐκεῖ πού θάβουν τὶς φτωχὲς καὶ τὶς ξενητεμένες,
 ἀκόμην καὶ τὶς λεύτερες, τὶς μαχαιροσφαμένες.
 Μὲν πῆτε τοῦ Σαρημπαλῆ, πού εἶναι παληκάριν,
 νὰ γκάμῃ τὸ μνημοῦριν μου ἀπὸ μαργαριτάριν.
- 85 Νὰ πῆτε τοῦ Σαρημπαλῆ νὰ βάλῃ γυπαρίσιν,
 νὰ γκάμῃ στὸ μνημοῦριν μου μιὰν κρουσταλλένια βούσιν.

Κρ.¹³.

- Μὰ ὅποιος δὲν ἐγάπησε καὶ θέλει ν' ἀγαπήσῃ,
 νὰ τονὲ φᾶνε τὰ θεργιά, κι' ἡ θάλασσα, κι' ἡ ζήση.
 Ἔϊσά κι' ἡ Σούσα, ἡ λυγερό, τοῦ Κρήτης ἡ κολώνα,
 ἐγάπα τὸ Σαλῆ - Μπαχοῦ, σὶὰ πλούτη καὶ σὶὰ φρόνια.
 5 Ἔϊσά ἡ Σούσα, ἡ λυγερό, τοῦ Κρήτης τὸ καμάρι,
 ἐγάπα τὸ Σαλῆ - Μπαχοῦ, ἄντρα νὰ τονὲ πάρῃ.
 Ἔϊσά κι' ἡ Σούσα, ἡ λυγερό, τοῦ Κάστρου τὸ ντιλμπέρι,
 ἐγάπα τὸ Σαλῆ - Μπαχοῦ, νὰ τονὲ κάμη ταῖρι.
 Μιὰν ταχινὴ σηκώνεται, σὶην κλίνη τῆς καθίζει,
 10 καὶ μὲ τὸ μαντηλάκι τῆς, τὰ μάθια τῆς σφουγγίζει.
 Τῇ μάνα τῆς ἐφώνιαξε, σὶην κλίνη τῆς νὰ πάῃ,
 ζητᾷ ἡ αὐτὴ παρηγοριὰ τὸ πάθος τῆς νὰ πάρῃ.
 Ἔτρεχαν καὶ τὰ μάθια τῆς δάκρυα σὰν τὸ ρύζι,
 σιμώνει καὶ τὴνὲ φιλεῖ, ρωτᾷ ντὴ εἶντ'(α) δρίζει.
 15 Ἡ μάνα τῆς τὴνὲ ρωτᾷ, ἡ μάνα τῆς τοῦ λέει :
 — Εἰντὰ ἡ χεῖς, Σουσαννάκι μου, καὶ κάθεσαι καὶ κλαίεις ;
 — Μάνα μου, εἶδα ὄνειρο κακὸ καὶ σβολωμένο,
 πὼς ἦρθε τ' ἀδερφάκι μου, τ' ἀλαγοξωρισμένο,
 καὶ εἰς τὸ χέρι ἐβάστανε μαχαῖρι, ἀκονισμένο,
 20 κι' ἦτο τὸ γελεκάκιν του σὶὰ αἷμα βουτηγμένο.
 — Ἄφης το, θυγατέρα μου σὶὰ θιὸ παραδομένο,
 νὰ σοῦ τὸ βγάλλῃ ἡ χάρη ντου καλὸ κι' εὐλοημένο.
 Μ' ἄφης το, θυγατέρα μου, κι' ὁ θιὸς εἶναι μεγάλος,
 νὰ σοῦ τὸ βγάλλῃ σὲ καλὸ, ὅπως καὶ πρὸ τοῦ ἄλλος (sic) ¹³.
 25 Μ' ἂν πῆς γιὰ τ' ἀδερφάκι σου, σὶὰ ξένα ποῦ γυρίζει,
 γῆ τὰ θεργιά τὸ φάγασι, γῆ ἄλλη κιαμιὰ τὸ ῥίζει.
 Μιὰν Πέφτ' ἀργά, μιὰν Κυριακὴ, τὸν εἶχε καλεσμένο ¹⁴.

4 Φρόνια, φρόνησις.

7 Ντιλμπέρι, λέξ. Τουρκ., Dilber, ὠραία.

17 Σβολωμένος καὶ ἀσβολωμένος, ἐκ τοῦ σβολώνω, ἀσβολώνω (= τραυματί-
 ζω) ἡ λέξ. ἐνταῦθα κεῖται μεταφορικῶς, «ὄνειρο σβολωμένο» = κακότυχον,
 δυσσίωνον. Ἡ ἔκφρασις «κακὸς καὶ σβολωμένος» εἶναι συνήθης ἐν Κρήτῃ.

26 Γ'ῆ = ἡ.

¹³) Τοῦ στίχου τούτου (Κρ.¹³, στ. 24) εἶναι ἀκατανόητον τὸ δεύτερον μέ-
 ρος, ὅπερ πιθανώτερον ἐτέθη, ἵνα ἐξυπηρετήσῃ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν εἰς τὸ
 μέγας (στ. 23), ὡς συμβαίνει συνήθως, καθὼς θὰ ἴδωμεν.

¹⁴) Ἡ ἔκφρασις «μιὰ Πέφτ' ἀργά, μιὰ Κυριακὴ» εἶναι τυπικὴ καὶ συνήθε-
 στάτη εἰς πολλὰ ῥήματα, ὅπου ὑπάρχει ἀνάγκη προσδιορισμοῦ τοῦ χρόνου καθ'

- γὰ νὰ τοῦ ᾗ τὸ ὄνειρο, ἀποῦχε θωρεμένο.
 Σηκώνει(αι) ὁ Σαλῆ - Μπαχοῆς στὸ σπύι τῆ καὶ πάει·
 30 ῥίσει τὴν τὴν λυγρὴν περτάφια νὰ τοῦ κἀνῃ.
 — Ἄχι ἐδᾶ, Σαλῆ - Μπαχοῆ, ὄνειρο, ποὺ τὸ εἶδα,
 θαρρῶ, πῶς θὰ χωρίσωμε, δὲν ἔχω μπλιὸ ἐλπίδα.
 Ὅντὲ τὰ κουβεδιάζανε κι' ἐκᾶνα τὸ σοχπέτι,
 πόρτα χτυπᾶ, καὶ κόβουσι τότε τὸ μουχαπέτι.
 35 Ὡρα μεσάνυχτ' ἴανε, τὴν πόρτα κουριταλοῦσα
 τὰ χέρια ποὺ τὴ σφάζανε καὶ ποὺ τὴν καταλοῦσα.
 — Σηκώσου δᾶ, Σαλῆ - Μπαχοῆ, νὰ πάω νὰ τ' ἀνοίξω,
 γιὰ τὴν θὰ νὰ ᾶσαι ἀφορμὴ ν' ἀδικοθανιτῆσω.
 — Μὰ θέσε σὺ, Σουσάννα μου, καὶ σβῆσε καὶ τὸ λύχνο,
 40 κι' ἄλλοῦ πᾶνε τὰ κοῦρταλα, κι' ἄλλοῦ πᾶει ὁ χτύπος¹⁵.
 Καὶ μὲ τὴν ὥρα τὴν πολλὴν ἐξανακουριταλοῦσα
 τὰ χέρια, ποὺ τὴ σφάζανε καί, ποὺ τὴν καταλοῦσα.
 — Σηκώσου δᾶ, Σαλῆ - Μπαχοῆ, νὰ πάρῃς νὰ μισέψῃς,
 γιὰ τ' ἄ(ν) σὲ ὅτ' ἔτ' ἀδέρφι μου, πολὺν θὰ μᾶς χολέψῃ¹⁶.
 45 — Ἄμε, Σουσάννα μ', ἀνοίξε κι' ἐγὼ μένω στὴν κλίνη,
 γιὰ τ' εἶν' ὁ ὕπνος μου βαρὺς, νὰ φύγω δὲν μ' ἀφήνει.
 Σηκώνεται ἡ λυγρὴ, νὰ πάῃ νὰ τ' ἀνοίξῃ,
 κι' ἀπὸ τὴν κλειδονότρυπα, νὰ πᾶ νὰ σονιτρήξῃ.
 Ἀπῆτης ἐσονιτρήξῃ κι' εἶδε τὸν ἀδεοφό τῆ,
 50 ἔ! γὰ τὴν Παναγία τῆ, κι' ἦρθεν ὁ θάνατός τῆ.
 Ἐπῆγ(ε) ἡ Σούσα κι' ἦνοιξε κι' εἶδε τὸν ἀδεοφό τῆ,
 ἐτίτσας τὸ λόγιασε, πῶς ἦρθε ὁ θάνατός τῆ.
 — Καλῶς το, τ' ἀδεοφάκι μου, τ' ἀλαργοχωρισμένο,

30 *Περτάφια*, λέξ. Τουρκ., *perdah* = στίλβωμα καὶ μτφρ. περιποίησης.

33 *Σοχπέτι*, λέξ. Τουρκ., *sohbet*, συνδιάλεξις, συνομιλία, συναναστροφή.

34 *Μουχαπέτι*, λέξ. τουρκ., *mehabet* ἢ *muhabet*, ἀγάπη, φιλία, συνομιλία.

35 *Κουριταλῶ* > *κούριταλον*, *κτυπῶ*, κρούω τὴν θύραν.

36 *Καταλῶ*, καταστρέφω, ἀφανίζω, ἐνταῦθα, θανατώνω.

48 *Σονιτρεῶ* καὶ *σονιτρεῶ*, *παραιτηρῶ*.

49 Ἀπῆτης, λέξ. ἐν Κρήτ. (χρον. σύνδ.) ἀφ' οὗ, ὅταν.

ὃν συμβαίνει γεγονός τι ἢ ἐκτυλίσσονται πολλὰ ὁμοῦ γεγονότα (πρβλ. καὶ τὰς Κρ.¹ στ. 5, Κρ.¹⁸ στ. 5, Χίος⁸ στ. 7, κ.τ.λ. πρβλ. καὶ σημ. 17).

¹⁵ Ὁ στίχος εἶναι παροιμιώδης ἐν Κρήτῃ, ἐνταῦθα δὲ ἔχει προφανῶς τὴν ἔννοιαν: «ἠσύχασε, Σουσάννα, ὁ κτύπος εἰς τὴν θύραν δὲν ἀφορᾷ εἰς ἡμᾶς».

¹⁶ Τὸ *χολέψῃ* ἀνήκον εἰς ἐνεστώτα *χολεύγω* (ταράττω, φοβίζω, λυπῶ) ἐκ τοῦ *χολή* προφανῶς, ὥς ἄλλως τε καὶ τὰ ῥήματα *χολικεύομαι*, *χολικιάζομαι*, *χολιῶ*.

- καὶ τοῇ νενὲς μου τὸ παιδί, τὸ πολυαγαπημένο,
 55 *κι' ἀπὸ τῆ σιγῶτα τὴν πολλὴ εἶναι ψιλοδρωμένο.*
—Βάλε μου, Σούσα μου, νερὸ καὶ διψασμένος εἶμαι,
κι' ἀπὸ τῆ σιγῶτα τὴν πολλὴ μπαῖλντιομένος εἶμαι.
Γ'υαλένιο μαστραπᾶ ἤπηρε, νὰ πάη νὰ τοῦ βάλλῃ,
κάτω ποὺ τὸ περβόλι τῆς, κρυγιὸ ποὺ τὸ πηγάδι.
- 60 *Γ'υαλένιο μαστραπᾶ ἤπηρε καὶ φαρφουρ' ἄλυσίδι,*
πάει ποὺ τὸ πηγάδι τῆς, κρυγιὸ νερὸ νὰ σύρῃ.
Βγαίνει ἀπάνω στὸν ὀντιά, καθίζει στὸ μεντέρι·
σοντήριξε τοῇ κλίνης τοῇ τὸ ὄμορφο ταντέλι.
Τὴν ἀναπνοιάν του ἤκουσε στὴν κλίνη τζ' ἀποκάτω,
- 65 *καὶ ξεσκεπάζει καὶ θωρεῖ, βλέπει τον καὶ κοιμᾶτο.*
Νὰ τοῦ μιλήσῃ <νιράπηκε>, νὰ τοῦ βαρῇ φοβᾶτο.
Πάει του ἡ Σούσα τὸ νερό· 'κεῖνος νερὸ δὲ θέλει.
Μὲ τ' ἄγριο τὴνὲ θωρεῖ, μὲ τὸ γλυκὺ τοῇ λέει:
—Σουσάννα, μπουρδελιὸ 'νοιξες, γῆ ποῦρι φαίνεται μου,
- 70 *καὶ μὲ τὰ μάτια μου θωρῶ κι' ἄσκημοφαίνεται μου.*
Ποιὸς εἶναι, Σούσα λυγερὴ, στὴν κλίνη σου ἀποκάτω,
γῆ μπουρδελιὸ μοῦ ἔκαμες κι' ἐγὼ δὲν ἤξερά το;
—Νειρεύγες' ἄδερφάκι μου, γῆ ποῦρι φαίνεται σου,
μὴν πᾶ θαρρῆς, πὼς κάνω 'γὼ τοὶ τέχνες τσ' ἐδικές σου;
- 75 *Τὸ τορναλέτο σήκωσε καὶ δείχνει τζή τον κιόλα·*
κι' ἡ μούρη τῆς ἐγίνηκε σὰν τὴν καρνάδα βιόλα.
—Μὴν πᾶ θαρρῆς παλιόσκροφα, πὼς ἦρθα 'γὼ γιὰ σένα·
μονὸ 'ρθα γιὰ τὸν κύρη μου, τὴ μάνα ποὺ μ' ἐγέννα.
Σέρνει τὸ χαντζεράκι του ἀπ' ἄργυρὸ φουκάρι,
- 80 *'ψηλά, 'ψηλά τὸ πέταξε καὶ στὴν καρδιάν τῆς βάρη·*
καὶ κόβγει τὸ βυζάκι τῆς, ὥσάν τὸ πορτοκάλι.

54 *Νενέ*, ἐκ τοῦ τουρκ. *nine*, μάμμη, εἰδικῶς δὲ ἐν Κρήτῃ σημαίνει καὶ τὴν μητέρα.

57 *Μπαῖλντιομένος*, καὶ *ρήμ. μπαῖλντίζω, μπαῖλντίζομαι*, (= καταπονοῦμαι), καταπεπονημένος.

60 *Φαρφουρί*, πορσελάνη· πιθανὸν ἐνταῦθα ὁ λαὸς νὰ συγχέῃ τοῦτο πρὸς τὸ «ἄσημι».

62 *Μεντέρι*, ἐκ τοῦ τουρκικοῦ *minder*, στρώμα, χρησιμεῦον ὡς ἀνάκλιτρον ἐν δωματίῳ.

69 *Ποῦρι*, «πολυσήμαντον» μόριον ἐν Κρήτῃ, ἐνταῦθα μὲ τὴν σημασίαν τοῦ μήπως, ἄρά γε.

74 *Μὴ πᾶ θαρρεῖς*, μήπως νομίζεις;

75 *Τορναλέτο*, λέξις ἰταλικῆ συνήθους ἐν Κρ., περικλίνιον.

76 *Καρνάδα*, λέξις ἰταλ., κόκκινη. — *Βιόλα* = ἄνθος.

- Τῇ σκάλα ὄντι κατέβαινε τρία λόγια τοῦ λέει,
 σὰν τὸ καλάμι ἔτρευε, σὰν τὸ παιδί καὶ κλαίει :
 — Νὰ μοῦ τ' ἀξώσῃ ὁ θιὸς ληστὲς νὰ σοῦ παντήξουν,
 85 τὴν κεφαλὴ νὰ πάρουνσι καὶ τὸ κορμὶ ν' ἀφήσουν.
 Ἄμε, ἀδέρφι, στὸ καλὸ κι' ἀφῆς με τὸ καημένο,
 κι' ἄς εἶναι τὸ κορμάκι μου στὸ αἷμα βουτηγμένο.
 — Ἀχι ! ὁ σκῦλος τᾶκαμα τὴ σημερινὴν ἡμέρα,
 καὶ σκότωσα τὴ Σούσα μας, τὴν ἄσπρη περισιτέρα.
 90 Ἀπὸ τὸν τόσο ταραγμό, πού ἔκαμε τὸ καρμὶ τῆς,
 ἐσείστηκεν ἡ κλίνη τῆς, κι' ἐξύπνησ(ε) ὁ Μπαχοῆς τση.
 Μόσχους καὶ μοσχοκάουδα πιάνει καὶ τὴν ἀχνίζει,
 καὶ μὲ τὸ μαντηλάκι του τὸ αἷμα τῆς σφουγγίζει.
 — Καλὰ, καλὰ μὲ σφούγγιξε, κι' ἀπὸ τοὶ φώλησές μου,
 95 γιὰ νὰ γυρίσω νὰ σοῦ πῶ τοὶ παραπονεσές μου.
 Μὰ ἔγὼ πεθάνω θέλω δά, μὰ ἔγὼ θὰ μπῶ στὸν Ἄδη·
 μὰ σὺ θὰ φάῃς καὶ θὰ πιῇς καὶ θ' (ἀ) ἀγαπήσῃς ἄλλη.
 — Μὴ μοῦ τὸ λές, Σουσάνα μου, ἐσὺ πὼς θὰ πεθάνῃς·
 γιὰτ' εἶμαι (ἐ) ἔγὼ λιγόνυχος καὶ θὰ μὲ κουζονλάνῃς.
 100 Μὰ ποῦ θὰ βρῶ, Σουσάνα μου, ἀγάπη σὰν κι' ἐσένα,
 ἀπὸν μοῦ δίνεις τὸ φιλὶ γλυκά, καμαρωμένα.
 Μὰ ποῦ θὰ βρῶ, Σουσάνα μου, ἀγάπη ν' ἀγαπήσω,
 νὰ μοῦ τὸ δίνῃ τὸ φιλί, χωρὶς νὰ τὸ ζητήσω.
 Ἄμε, Σουσάνα, στοῦ γιατροῦ, νὰ γιάνῃ τὴν πληγὴ σου,
 105 ἂν πᾶνε χίλια κι' ἑκατὸ δίνει τα τὸ πουλί σου.
 Ἄν πᾶνε χίλια κι' ἑκατό, ἂν πᾶν καὶ δυὸ χιλιάδες,
 δίνει τα ὁ Σαλῆ - Μπαχοῆς, δὲν κάνει χωρατάδες.
 Σηκώνεται ἡ λυγερὴ στοῇ μάνας τση καὶ πάει·
 τὸ αἷμα ἔκανε πηλὰ εἰς τὰ τσαρσά, πὺν πάει.
 110 — Πρόβαλε, μάνα, πρόβαλε, νὰ ὀῆς ἓνα χαμπέρι,
 ἀπὸ τὸ γιό σου, τὸ Γιαννιό, πού 'ναι στὰ πάνω μέρη.
 Ἢ μάνα τῆς νὰ τὴνέ ὀῆ, σέρνει φωνὴ περίσσα,
 μηλιές ξεπατωθήκανε, ἐλιές καὶ κυπαρίσσα.
 — Σούσα μου, ποιὸς σοῦ τᾶκαμε ἐτούτανά τὰ τέλη,
 115 πὺν νὰ τονέ σκοτώσῃ ὁ θιός, ἂν εἶναι καὶ κοπέλι.
 Σούσα μου, ποιὸς σοῦ τᾶκαμε ἐτούτανά τὰ χάλῃ,

94 Φώλησες καὶ φήλιωσες καὶ φηλιωσές, πιθανὸν ἐκ τοῦ φηλιάζω. Ἢ λέξ.
 φώλησες κατ' ἀναγραμματισμὸν ἐκ τοῦ φήλιωσες, ὅπερ ἐκ τοῦ διαλεκτ.
 φηλί (θηλίον), σημαίνει τὰς κλειδώσεις τοῦ σώματος.

99 Λιγόνυχος < λιγόνυχῳ (= ἀνυπομονῶ), ἀνυπόμονος.

109 Τσαρσί, ἐκ τοῦ τουρκ. Çarşı, ἀγορὰ ἀνωθεν κεκαλυμμένη.

- ποὺ νὰ τονὲ σκοιῶση ὁ θιός, ἄν εἶν' καὶ παληκάρι.
—'Ο ἀδελφός μου, ὁ Γιαννακῆς, ἀπὸν 'ν' στὰ πάνω μέρη,
ἐκείνοσὰς μοῦ τᾶκαμε μὲ τὸ δεξί του χέρι.
- 120 —'Ας ἔχῃ τὴν κατάρρα μου, ἄν εἶναι καὶ παιδί μου,
πάλι κι' ἄν εἶναι ψόματα, ἄς ἔχῃ τὴν εὐχή μου.
'Ο κύρης τοῦ νὰ τὴνὲ δῇ, σέρνει φωνὴ μεγάλη,
μηλιὲς ξεπατωθήκανε, ἐλιὲς καὶ οἱ πλατάνοι.
Κουκλώνεται ἡ μάνα τῆς καὶ στοῦ γιατροῦ πηγαίνει'
- 125 στὴν πόρτα, ὄντὲν ἤμπαινε, ἤπεσε λιγωμένη.
Πιάνουν τὴ, ξελιγώνουν τὴ, ρωτοῦν τὴ, εἶναι θέλει.
—'Η Σούσα μου βαρῆστικε, εἶπε μου, πὼς σὲ θέλει.
Παίρνει ὁ γιατρός τὰ γιατρικὰ στοῦ Σούσας καὶ πηγαίνει'
στὴν κλίνη τῆς ἐκάθισε, ρωτᾷ ντὴ, εἶναι θέλει.
- 130 —Γιατρέ, καὶ γιάτρεψέ μου τὴ κι' ἐμένα τὴν πληγὴ μου,
κι' ἄν πᾶνε χίλια κι' ἑκατὸ δίνει τα ὁ Μπαχοῆς μου.
'Αν πᾶνε χίλια κι' ἑκατὸ κι' ἄν πᾶν καὶ δυὸ χιλιάδες,
δίνει τα τὸ ταιράκι μου, δὲ κάνει χωρατάδες.
Μὰ ὁ γιατρός νὰ τὴνὲ 'δῇ, τὰ χεῖλια ντου δαγκάνει,
135 τ' ἀφεντακιοῦ τῆς φώνιαξε στὴν πόρτα καὶ τοῦ κάνει :
—Σταθῆτε 'δὰ νὰ σᾶσε 'πῶ τὴ ντρέτα τὴν ἀλήθεια,
ψόματα δὲν χρειάζονται, μουδὲ καὶ παραμύθια.
Λόγια, ποὺ δὲ χρειάζονται, λόγια, ποὺ δὲ λογοῦνε,
καὶ στοῦ θανάτου τοῖ πληγὲς βοτάνια δὲ χωροῦνε,
- 140 μὴτε γιατροὶ γιατρεύουνε, μὴτ' ἄγιοι βοηθοῦνε¹⁷.
Νὰ τονε (ἄ)'πέξω στὴν καρδιά, ἐμπόρου νὰ τὴ γειάνω,
μὰ εἶναι μὲς στὰ σωθικά καὶ τὶ μπορὰ σοῦ κάμω.
'Απήτης ἦκουσ' ἐτσιδὰ ἀφήνει βασιγέτι :
- 124 Κουκλώνεται, ἐπὶ γυναικῶν, καλύπτει τὴν κεφαλὴν μὲ τὸ «τσεμπέρι»,
εἶδος ἐπικεφαλίου μανδηλίου ἐν Κρήτῃ.
135 'Αφεντάκι καὶ ἀφέντης, πατήρ. — Καὶ τοῦ κάνει = καὶ τοῦ λέει.
136 Ντρέτος, θηλ. ντρέτα καὶ ντρέτη, εὐθεία.
141 Νάτο νσ = ἄν ἦτο.
142 Τὶ μπορὰ... = «τὶ μπορῶ νὰ κάμω», δὲν δύναμαι νὰ σὲ βοηθήσω.
143 Βασιγέτι, λέξ. τουρκ., vasiyet, ἐντολή, παραγγελία, τελευταία θέλησις
διαθήκη.

¹⁷) Τὸ δίστιχον εἶναι κοινότατον καὶ παροιμιῶδες εἰς τὸν λαόν (ἴδε, προ-
χείρως, 'Ελ.π. Μελαίνης, Κρητικὴν Μέλισσαν, ἐν 'Αθήναις 1888 ἔκδ. Β',
σ. 22, καὶ Γ. Ταρσοῦλη, Μωραΐτικα τραγούδια, Κορώνης καὶ Μεθώνης,
'Αθήναι 1944, σ. 150 κ.λ.π.).

- Μάνα μου, μὴ μὲ θάψετε μέσα στὸ βιλαγέτι.
 145 Δὲν θέλω νὰ μὲ θάψετε εἰς τὴν Ἀγιά - Τριάδα·
 μὰ θέλω νὰ μὲ θάψετε εἰς τὴν Ἀγιά - Βαρβάρα,
 ἐκειά, ποὺ θάρτουν τὸ ὄμορφες, τὸ ἀδικοσκοτωμένες,
 κι' αὐτὲς τοὶ συνορόνυφες, τοὶ ἀδικοσκοτωμένες·
 150 γιὰ(ι) ἤμουν ὄμορφη κι' ἐγώ, κι' ἀπὸ τοὶ παινεμένες,
 κι' ἀπὸ τοὶ συνορόνυφες, τὸ ἀδικοσκοτωμένες.
 Ἄμε, μάνα μου, φέρε μου κι' ἐμένα τὸ Μπαχοῦ μου·
 γιὰτὶ δὲν εἶναι ψόματα, πὼς θὰ νὰ βγῇ ἡ ψυχὴ μου.
 Κουκλώνεται ἡ μάνα τζι καὶ στοῦ Μπαχοῦ τζι πάει.
 Καὶ τὸ Μπαχοῦ νὰ τὸν βρῇ σιτῇ Σούσας τὸν πάει.
 155 — Ἐλα Μπαχοῦ μου μάθια μου νὰ σφιχταγκαλιαστοῦμε,
 γιὰτὶ δὲν εἶναι ψόματα, πὼς θὰ ξεχωριστοῦμε.
 Ἐλα ἐδὰ Σαλῇ - Μπαχοῦ, ὡς εἶσαι παληκάρι,
 νὰ χτίσης τὸ μεζάρι μου μὲ τὸ μαργαριτάρι,
 νὰ χτίσης στὸ μεζάρι μου μιὰν χρυσταλλένια βούση,
 160 ἀπὸ ἡ χεὶ πόνο στὴν καρδιά νὰ πιῇ νὰ μὴ μιλήσῃ.
 — Μὴ μοῦ τὸ λές, Σουσάννα μου, ἐσὺ πὼς θὰ πεθάνῃς,
 γιὰτ' εἶμαι ῥὼ λιγόνυχος καὶ θὰ μὲ κουζουλάνῃς.
 Ἐκείνη τὴν ὥρα κι' εἶπε το, πιάνει καὶ τὴν πιστόλα,
 στὸ μπέτη του τὴν κούμπησε, μὰ ἤπαιξεν τὴ κιόλα.
 165 Σὰν εἶδε τὸ Σαλῇ - Μπαχοῦ ἡ Σούσα κι' ἀποθαίνει,
 ἐγύρισε σιτῇ μάνας τσι κι' αὐτὰ τὰ λόγια λέει·
 — Τό βασίγει, ποῦκαμα, τὸ χάλασα καὶ μόνο
 νὰ μὴ μὲ θάψῃς, μάνα μου, εἰς τὴν Ἀγιά - Τριάδα,
 μόν' κεῖ, ποὺ θάψουν τὸ Μπαχοῦ εἰς τὴν δεξιάν του μπάνια.
 170 Τόσο ἐξημέρωνε κι' ἐγάρνιζεν ἡ ἡμέρα,
 ἐψυχόμαχευ ἡ λυγρὴ τοῦ Κάστρου ἡ περισιτέρα.
 Σιμά, σιμά τὰ βάλανε τὰ ἄσορτα κορμιά ντως,
 γιὰ νὰ λυγίζουν τοὶ καρδιὲς ἀπὸ τὰ βάσανά ντως.
 Ἐκειά, ποὺ θάψανε τὸ νιὸ ἐβγήκε κυπαρίσσι,
 175 κι' ἐκειά, ποὺ θάψανε τὴ νιὰ ἐβγήκε καλαμιῶνας.
 Κάθε πρωτ, κάθε βραδὺ καὶ κάθε νιὸ φεγγάρι,

144 Βιλαγέτι, λέξ. τουρκ., vilayet, νομός, νομαρχία ὑπὸ τὸν Βαλῆν (νομάρχην).

158 Μεζάρι, λέξ. τουρκ., Mézar, τάφος, καὶ κατ' ἐπέκτασιν, νεκροταφεῖον.

163 Κι' εἶπε το, ὁ σύνδ. καὶ κεῖται ἐνταῦθα χρονικῶς, «μόλις τὸ εἶπε».

164 Μπέτης, λέξ. συνήθης ἐν Κρ., στήθος.

170 Γαρνίσει ἡ ἡμέρα = χαράσσει, ξημερώνει.

172 Ἄσορτος, ἀτυχής.

ἔσκυπτεν ὁ κυπάρισσος κι' ἐφίλειε τὸ καλάμι.

Κάθε Σαββάτο, Κυριακὴ καὶ κάθε μπαϊράμι,

ἔσκυπτεν ὁ κυπάρισσος κι' ἐφίλειε τὸ καλάμι.

180 Ἔνας παπὰς ἐπέρασε κι' εἶδεν τα κι' ἐφιλιοῦντο.

Τὰ γένεια του ἔπιασε σφιχτὰ κι' ἤρχισε νὰ φωνιάζει :

— Ἀμὰν Ἀλλάχ, γειτόνοι μου, ἀμὰν Ἀλλάχ παιδιὰ μου,

τοῦτα τὰ ξένα, τὰ δοφανά, τὰ πολυαραπημένα,

ὡς ἐφιλιοῦντο ζωντανά, φιλιοῦντ' ἀποθαμένα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω κειμένων εἶναι καταφανεῖς αἱ οὐσιώδεις καὶ ἔπουσιώδεις ὁμοιότητες καὶ διαφοραὶ τῶν δύο παραλλαγῶν, ὡς καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐξ ἄλλων ἁσμάτων πηρυσφρυσάντων στοιχείων, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦν τοσαύτας δυσχερεῖας εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς στιχουργικῆς ἱκανότητος τοῦ ποιητοῦ - ριμαδόρου τοῦ ἁσματος καὶ τὴν γνῶσιν τῶν γεγονότων. Οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ Ἰκ. καὶ Κρ. ¹⁸ εἶναι τὸ εἰς 12, ἐν ὧφ, παραλλαγὰς περιεχόμενον ἐπεισόδιον τῆς αὐτοκτονίας τοῦ ἔραστοῦ τῆς Σουσάννας. Εἰδικῶς περὶ τῆς Κρ. ¹⁸, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ παραλλαγὴ αὕτη — ὡς ἄλλως τε καὶ αἱ ὑπόλοιποι παραλλαγαὶ — ἔχει ὀλίγας τὰς αἰσθητικὰς ἀρετὰς, ἀπεραντολογίαν καὶ πλῆθος παρεισάκτων στίχων, πολλάκις ἀκατανοήτων. Εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς πρώτης παραλλαγῆς ἐποίησεν ἄτεχνον στιχοῦργημα, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνήθησαν οἱ πολλοὶ τυπικοὶ τῆς δημώδους ἡμῶν ποιήσεως στίχοι νὰ δώσουν τὴν χάριν τῆς ἀπλότητος καὶ τῆς ἀληθείας, ἥτις χαρακτηρίζει ἀρκετὰ δημῶδη κείμενα.

Τὰ ἐκάστοτε διαφέροντα στοιχεῖα καὶ τὰ ἄλλα τοῦ ἁσματος προβλήματα θέλομεν ἐξ-ετάσει, ἀφ' οὗ πρῶτον ἀναλύσωμεν τὰς παραλλαγὰς εἰς τὰ μέρη ἐξ ὧν αὐταὶ ἀπαρτίζονται.

ΕΠΕΙΣΟΔΙΟΝ Α'. Εἰσαγωγὴ περὶ τοῦ ἔρωτος τῆς Σουσάννας πρὸς τὸν Σαρῆ-Μπαχρῆ. Ἡ μακροχρόνιος τοῦ ἀδελφοῦ τῆς κόρης ἀπουσία.

1. Τυπικὴ ¹⁸ πρόσκλησις τοῦ ποιητοῦ ἢ ἀφηγητοῦ πρὸς τοὺς ἀκροατὰς ἢ ἀναγνώστας, διὰ νὰ ἀκροασθοῦν οὗτοι τὰ περὶ τοῦ ἔρωτος. Περιγράφεται ὕστερον ὁ ἔρωτος τῆς κόρης πρὸς τὸν Σ. Μπαχρῆν καὶ ἐξαίρονται αἱ ἀρεταὶ αὐτῆς.

¹⁸) Συνήθης εἰς τὰς ρίμας :

Πρῶτ' - πρῶτ' μὲ τὴ δροσιὰ π' ἀνοίγει τὸ λουλοῦδι,

ἀκούσατέ μου νὰ σὰς πῶ τῆς Σούσας τὸ τραγοῦδι. (Χίος' στ. 1 - 2)

(Ἴδε περὶ τοῦ διστίχου, ὡς τυπικοῦ ἐν τῇ δημῶδει ποιήσει, ἰδιαίτητα δὲ εἰς τὰς ρίμας, Στ. Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ Λογογραφία...κ.λ., σ. 85).

2. Συμβουλαὶ ἀποτρεπτικαὶ — ἐνίοτε καὶ ἀφορισμοὶ — εἰς μέλλοντας νὰ ἀγαπήσωσι. (Φέρεται ὡς παράδειγμα ὁ ἄτυχος ἔρωτος τῆς ἡρωίδος).

3. Ὁ ποιητὴς προσφωνεῖ τὴν ἡρωίδα τοῦ ἄσματος διὰ περιγραφῶν τῶν ἀρετῶν τῆς κόρης καὶ τοῦ μεγάλου αὐτῆς ἔρωτος¹⁹.

4. Ἀπλὴ μνεῖα τοῦ ἔρωτος ἄνευ τυπικῶν στίχων ἢ ἄλλων τινῶν.

5. Μακροχρόνιος τοῦ ἀδελφοῦ ἀπουσία.

ΕΠΕΙΣΟΔΙΟΝ Β'. Τὸ ὄνειρον καὶ αἱ κακαὶ προαισθήσεις τῆς Σουσάννας περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἀδελφοῦ καὶ τιμωρίας αὐτῆς.

1. Ἡ κόρη ὀδύρεται ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει τοῦ τρομεροῦ ὄνειρου ἢ ὑπὸ τὴν ἐπὶ τῇ ἀνάμνησει τῶν κακῶν προαισθήσεων.

2. Ἡ μήτηρ, ὁ πατήρ ἢ καὶ τις ἄλλος μεσολαβοῦν καὶ καθησυχάζουν τὴν κόρην.

ΕΠΕΙΣΟΔΙΟΝ Γ'. Ὁ ἀδελφὸς ἐπιστρέφει καὶ φονεύει τὴν κόρην. Ἐμφανίζεται νῦν καὶ ὁ Τοῦρκος ἔραστής.

1. Ὁ ἀδελφὸς κρούει κατὰ τὸ μεσονύκτιον²⁰ τὴν θύραν τῆς οἰκίας, ἐντὸς τῆς ὁποίας οἱ ἔρασταὶ εὐρίσκονται.

2. Ὁ ἔραστής στέλλει τὴν Σουσάννα νὰ ἀνοίξῃ τὴν θύραν, προτιμῶν αὐτὸς τὴν ἡδεῖαν ἐπὶ τῆς κλίνης ἀνάπαυσιν. Ἡ κόρη κατατρομάσσει πρὸ τοῦ ἀγρίων διαθέσεων ἀδελφοῦ.

3. Οὗτος (ὁ ἀδελφὸς) προφασίζεται, ἐν ἀρχῇ, ὅτι ἔχει ἀνάγκη ν' ὕδατος, ἵνα δροσισθῇ. Ὁ ἴδιος, ἐν τέλει, ἀποκαλύπτει²¹ τοὺς ἀληθεῖς

¹⁹⁾ Μωρὴ Σουσάνα λυγερή, ποὺ τὸ ψηλὸ τοιμπερί,
π' ἀγάπας τὸ Σαρῆ Μπαχρῆ νὰ τονε κάμης ταῖρι.
Μωρὴ Σουσάνα λυγερή, τὴν χώρας ἢ κολώνα,
π' ἀγάπας τὸ Σαρῆ Μπαχρῆ στὰ κάλλη καὶ στὰ χνόδια.

5 Μωρὴ Σουσάνα λυγερή, τὴν Χώρας τὸ καμάρι,
π' ἀγάπας τὸ Σαρῆ Μπαχρῆ τ' ὁμορφο παλληκάρι. (Κρ.¹⁴, στ. 1-6)

(ψηλὸ τοιμπερί = «ψηλό, ἀρχοντικό τζάκι», ἢ ὑπαγορεύσασα. Χνόδια, πρβλ. στ. 4, Κρ.¹⁸).

²⁰⁾ Πολλοὶ τῶν παραλλαγῶν ἀναφέρουν ἄλλας ὥρας ἐμφανίσεως τοῦ ἀδελφοῦ, π. χ. Καθ' ἣν ὥραν ἀφηγεῖτο τὸ ὄνειρον καὶ ἐξέφραζε τὰς ἀνησυχίας τῆς ἢ Σουσάννας. (Ἀρχ., Γύθ., Εὐβ.³, Κέρκ., Κρ.⁶, Λέσβ.¹, Λέσβ.⁴, Μάν., Νάξ.⁸, Ρόδ.⁸, Τήν.). Ἄλλαι «Μιά Πέφτ' ἀργά», ἢ «Σάββατο», ἢ «Κυριακή», (Ἀντικθ., Κάρεπ., Κρήν., Κρ.³, Κρ.⁸, Κρ.¹⁸, Κρ.²⁰, Κρ.²¹, Κύπ.³, Σωζ.¹, Χαλκ.). Καὶ τέλος αἱ διάφοροι ἄλλαι (Θρ.¹, Ἰκαρ., Καππ., Κεφ.³, Κορ., Κρ.⁹, Κρ.¹², Κρ.¹⁶, Κρ.¹⁹, Κρ.²², Κρ.²⁸, Κύζ.³, Λήμν., Παξ.³, Ρόδ.¹) τοποθετοῦν εἰς ἄλλος ὥρας τὴν ἀφίξιν τούτου.

²¹⁾ Ἐνίοτε αἶρει τὸ περικλίνιον, «το ρογαλέτο», καὶ δεικνύει (ὁ ἀδελφὸς)

αὐτοῦ σκοποῦς. Ἡ κόρη προβάλλει ἐκάστοτε διαφόρους²² δικαιολογίας.

4. Ὁ ἀδελφὸς πεπεισμένος πλέον, περὶ τῆς ἀληθείας τῶν ὑπονοιῶν του καὶ τῶν διαδόσεων, τραυματίζει²³ θανάσιμως τὴν Σουσάνναν.

5. Ὁ ἐραστὴς ἀφυπνίζεται ἐκ τοῦ γενομένου θορύβου καὶ προσφέρει ὑπηρεσίας εἰς τὴν ψυχορραγοῦσαν ἐρωμένην αὐτοῦ.

6. Ὁ ἴδιος διαθέτει τὰ ὑπάρχοντά του διὰ τὴν θεραπείαν τῆς κόρης.

7. Οἱ γονεῖς τῆς κόρης ἐμφανίζονται νῦν τεταραγμένοι ἐκ τοῦ ἀπροόπτου γεγονότος. Ἐνῶστε προστρέχουν εἰς τὸν ἱατρόν, διὰ τῆς μητρὸς μόνης ἢ τοῦ πατρὸς μόνου.

8. Ἡ κόρη προστρέχει εἰς τὸν ἱατρόν ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως οὐδενός.

9. Ὁ ἱατρὸς δηλοῖ, ὅτι ἡ πληγὴ, «ἀδερχομαχαιριά», εἶναι ἀνίατος καὶ ἡ κόρη καταδικασμένη εἰς θάνατον²⁴.

ΕΠΕΙΣΟΔΙΟΝ Δ'. Ἡ κόρη δίδει τὰς τελευταίας αὐτῆς παραγγελίας.

τὸν ἐραστὴν βαρέως κοιμώμενον ὑπὸ τὴν κλίνην (Ἀντικθ., Ἰκ., Κρ.¹, Κρ.², Κρ.⁵, Κρ.¹¹, Κρ.¹⁸, Κρ.¹⁸, Κρ.²⁰, Κρ.²¹, Κρ.²⁸, Νάξ.², Παξ.²). Ἡ κόρη προσφίξεται, ὅτι πρόκειται περὶ ξένου ἀρρώστου ἔχοντος ἀνάγκην περιθάλψεως:

Μουσαφιρέος μοῦλαχε κι' εἶναι κι' ἀρρωστημένος,

λίγο τζορμπά πὺ τοῦψησα δὲν ἤφαγ' ὁ καημένος. (Κρ.¹¹, στ. 35-36)

Οἱ αὐτοὶ στίχοι καὶ ἐν Ρόδ.² στ. 34 - 35, Ρόδ.⁸ στ. 17 - 18.

²²) Περί φιλοξενουμένου (σημ. 21), περὶ διαδόσεων,

"Ακου τὸ ἀδερχάκι μου λόγια, πὺ μου τὰ λέει,

ὅτι τοῦ ποῦνε οἱ ὀχτροὶ κάθεται καὶ πιστεύει. (Κρ.¹⁸, στ. 27-28)

ἢ καὶ περί τινος ἄλλου.

²³) Ὁ τραυματισμὸς περιγράφεται διὰ δύο κοινοτάτων, ἐν τῇ δημῶδει ποιήσει, στίχων ἀπαντώντων εἰς πλεῖστα ᾄσματα, ἐξ ὧν πολλὰ Ἀκριτικά (Γ. Ν. Πολίτου, Ἀκριτικά ᾄσματα. Ὁ Θάνατος τοῦ Διγενῆ, Περ. Λαογραφία, τ. Α', Ἀθῆναι 1909, σ. 266, στ. 21. Τοῦ ἰδίου, Ἐκλογαί.... Ἀθῆναι 1932 (ἔκδ. Γ') σ. 98, στ. 221 εἰς τὸ ᾄσμα τῆς Λιογέννητης κ.λ.). Τῶν στίχων τούτων ἡ προέλευσις εἶναι προφανῶς ἀρχαιοτάτη. Εἶναι δ' οὗτοι:

Βγάζει τὸ μαχαιράκι ντου ἀπ' ἀργυρὸ φονκάρι

στὰ στήθη τῆς τὸ κόμπησε καὶ στὴν καρδιάν τῆς βάρη.

(Κρ.¹⁷, στ. 41)

²⁴) Ἡ Κρ.¹⁷ ὁμιλεῖ περὶ μυστικῆς συμφωνίας τοῦ ἀδερχοῦ - φονέως καὶ τοῦ ἱατροῦ, ὅπως ἐπισπεύση — ὁ τελευταῖος — τὸν θάνατον τῆς κόρης, ἐνῶ ἄλλαι (Κρ.¹⁸, στ. 88 - 89, Λέσβ.⁸, στ. 34 κ.ἐξ., Θρ.¹ ὅπου συμφύρονται τὰ πρόσωπα τοῦ ἀδελφοῦ καὶ τοῦ ἐραστοῦ εἰς τὸ μέρος Γ⁶ τῆς παραλλαγῆς) ὁμιλοῦν, ἀντιθέτως, περὶ προθυμίας τοῦ ἀδελφοῦ - φονέως, ὅπως θεραπευθῇ (!) ἡ κόρη.

1. Συζητεί με την μητέρα, ίνα μεταφέρει αυτή (ή μήτηρ) τὰς τελευταίας παραγγελίας τῆς Σουσάννας πρὸς τὸν ἑραστήν.

2. Συζητεί, ἀπ' εὐθείας, μετὰ τοῦ Σ. Μπαχρῆ (ἑραστοῦ) ἐκφράζουσα τὴν ἐπιθυμίαν, ὅπως ταφῇ ἐν ὠραιότατῳ μνήματι.

3. Ὅμιλεῖ περὶ τῶν ἐνδυμάτων, ἅτινα ἐπιθυμεῖ ἐν τῇ ταφῇ.

ΕΠΕΙΣΟΔΙΟΝ Ε'. Περιγράφεται ἐνταῦθα τὸ κάλλος τῆς κόρης καὶ ἐκφράζεται ὁ κοινὸς περὶ τοῦτου θαυμασμός.

ΕΠΕΙΣΟΔΙΟΝ ΣΤ'. Ἡ αὐτοκτονία²⁵ τοῦ ἑραστοῦ.

1. Περιγράφεται ἀπλῶς ὁ θάνατος αὐτοῦ.

2. Οἱ ἑρασταὶ συνθᾶπτονται. Περιγράφεται ὁ τάφος αὐτῶν.

Ἐπιθέτομεν νῦν πίνακα τῶν μερῶν ἐκάστης τῶν παραλλαγῶν, τοῦτο μέν, διὰ τὴν διάκρισιν τῶν ἀρτιωτέρων, τοῦτο δέ, διὰ τὴν σχηματισωμένην μίαν ἐκ τοῦ ἐγγύς ἐντύπωσιν τοῦ πλούτου καὶ τῆς ποικιλίας τῶν στοιχείων, ἅτινα τὸ ἄσμα ἀπέκτησε ἐξαπλούμενον ἀνὰ τοὺς διαφόρους Ἑλληνικοὺς τόπους.

Π Ι Ν Α Ξ Β.

Παραστατικὸς τῶν μερῶν, ἐκάστης τῶν παραλλαγῶν τοῦ ἄσματος

Ἀντικθ. : Α1, Α5, Β1, Β2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Σ1, Σ2.

Ἀργ. : Α1, Α5, Β1, Β2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ8, Γ9, Δ1.

Ἀρχ. : Α1, Α5, Β1, Β2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ5, Δ2.

Γύθ. : Α1, Α5, Β2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ5, Δ1, Ε, Σ1.

Δωδεκ. : Α1, Α4, Α5.

Εὔβ.¹ : Α1, Α5, Β1, Β2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Δ1, Δ3, Ε.

Εὔβ.² : Α1, Α5, Β1, Β2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5.

Εὔβ.³ : Α1, Β1, Β2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7.

Εὔβ.⁴ : Α4, Α5, Β1, Β2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ8, Γ9, Δ1.

Θρ.¹ : Α1, Α5, Β1, Β2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ6, Γ7, Δ1.

Θρ.² : Α1, Α5, Β1, Β2, Γ1, Γ3, Γ4.

Θρ.³ : Α1, Β1, Β2, Γ*, Γ3, Γ4, Γ6, Δ2.

Ἰκ. : Α1, Β1, Β2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ9, Δ, Δ1, Δ3.

Καπ. : Α1, Α5, Β1, Β2, Γ1, Γ4.

²⁵ Ἡ Γύθ. (στ. 31 - 33) ἀναφέρει, ὅτι ὁ ἀδελφὸς φονεύει καὶ τὸν ἑραστήν:

...Τὸ ἴδιο μαχαῖραι τράβηξε ἀπὸ τὸ αὐτὸ φηκάρει
καὶ σκότωσε καὶ τὸ Σαρχήμη, ποῦ ἦτον παληκάρει.

- Κάροπ. : A4, A5, B1, B2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ7, Δ.
 Κέροκ. : A1, B1, B2, Γ1, Γ4, Γ6, Δ1.
 Κεφ.¹ : A4, A5, B1, Γ4.
 Κεφ.² : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ7, Γ9.
 Κορο. : A4, A5, B2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Δ2.
 Κορήν. : A4, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ9.
 Κορ.¹ : A2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ7, Γ9, Δ1, Ε, Ξ.
 Κορ.² : A2, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ9, Δ1.
 Κορ.³ : A2, Γ1, Γ2, Γ4, Γ7, Γ9, Ε, Ξ.
 Κορ.⁴ : A2, Γ1, Γ2, Γ4, Γ7, Γ9, Ε, Ξ.
 Κορ.⁵ : A1, B1, Γ1, Γ3, Γ4, Γ6, Γ7, Γ8, Γ9, Δ.
 Κορ.⁷ : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ7, Γ9, Δ.
 Κορ.⁸ : A2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ7, Δ.
 Κορ.⁹ : A4, Γ1, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ9, Δ.
 Κορ.¹⁰ : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Δ1.
 Κορ.¹¹ : A1, A2, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ9, Δ1.
 Κορ.¹³ : A1, A5, B1, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Δ3, Ε, Ξ1, Ξ2.
 Κορ.¹⁸ : A2, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ9, Δ1, Δ2, Ξ1, Ξ2.
 Κορ.¹⁴ : A1, B1, B2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ5, Δ2.
 Κορ.¹⁶ : A3, B1, B2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ9, Δ1, Ξ1, Ξ2.
 Κορ.¹⁶ : A1, Γ*, B1, B2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ9, Δ1.
 Κορ.¹⁷ : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ8, Γ9, Δ1.
 Κορ.¹⁸ : A1, B, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ7.
 Κορ.¹⁹ : A2, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ9, Δ.
 Κορ.²⁰ : A2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ9, Δ.
 Κορ.²¹ : A1, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ9, Δ.
 Κορ.²² : A4, B1, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4.
 Κορ.²³ : A2, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7.
 Κυζ.¹ : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4.
 Κυζ.² : A1, A5, B1, Γ*, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ6, Γ7, Γ9, Δ2.
 Κύπ.¹ : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ9.
 Κύπ.² : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ6, Γ7, Γ9, Δ2.
 Κῶς¹ : A1, B1, B2, Γ1, Γ4, Γ7, Γ8, Γ9, Δ.
 Κῶς² : A4, B1, B2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7.
 Λέσβ.¹ : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ6, Γ7, Γ9, Δ, Ξ1, Ξ2.
 Λέσβ.² : Γ1, Γ4, Δ1, Δ2.
 Λέσβ.³ : A4, A5, B1, B2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ8, Γ9, Δ.

- Λέσβ.⁴ : A4, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ4, Γ6, Γ7.
 Λήμν. : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ9, Δ.
 Μάν. : A1, A5, B2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ5, E, ς1, ς2.
 Νάξ.¹ : A4, B1, B2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ9, Δ2.
 Νάξ.² : A4, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ7, Γ9, Δ, ς1, ς2.
 Νάξ.³ : A4, B1, B2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ9.
 Παξ.¹ : A4, A5, B1, B2.
 Παξ.² : A4, A5, B1, B2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ7, Γ9.
 Πόντ. : A1, B1, B2, Γ2, Γ3, Γ4, Γ6.
 Ρόδ.¹ : A4, A5, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ9, Δ1.
 Ρόδ.² : A4, A5, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ8, Γ9, Δ.
 Ρόδ.³ : B1, B2, Γ1, Γ2, Γ4, Γ5, Γ6, Γ9, Δ.
 Ρόδ.⁴ : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ6, Γ7, Γ9.
 Σκόπ. : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ6, Γ7, Γ9, Δ1.
 Σκ.¹ : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ6, Δ.
 Σκ.² : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ6, Γ7, Γ9, Δ.
 Σωζ.¹ : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ9, Δ1.
 Σωζ.² : A1, A5, B1, B2.
 Τήν. : A4, B1, Γ1, Γ3, Γ4, E, ς1.
 Χαλκ. : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ9, Δ.
 Χίος¹ : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Γ9, Δ.
 Χίος² : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ2, Γ3.
 Χίος³ : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Δ.
 Χίος⁴ : A1, B1, B2, Γ1, Γ3, Γ4, Γ5, Γ6, Γ7, Δ.
 Χίος⁵ : A1, A5, B1, B2, Γ1, Γ2.
 Χίος⁶ : A1, A5, B1, B2.

Ἐκ τῶν Κρητικῶν παραλλαγῶν δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν τὴν Κρ.⁴ Ἐπίσης ἡ Κρ.²² εἶναι ἀτελεστίτη, ἀναμειγνύουσα τὰ ποιητικὰ μὲ πεζὰ στοιχεῖα, ἐστὶν δὲ ἐκ Μακεδονίας ὑπὸ τοῦ φιλολόγου Γ. Λουλάκη, τότε στρατιώτου. Ὡς Γ* θεωροῦμεν ἐν μοτίβον ξένον καὶ ἀσχετον πρὸς τὸ ᾄσμα²⁶, ὅφ' οὗ περιγράφεται συνάντησις τῆς κόρης καὶ τοῦ ἐραστοῦ, ἐξερχομένης τῆς πρώτης ἐκ «λουτροῦ» καὶ τοῦ δευτέρου ἐκ «κουρείου». Ξένον καὶ ἀσχετον εἶναι καὶ τὸ παρεμβλλόμενον μεταξὺ τῶν Α² — Β¹ τῆς Νάξ.³, ὅπου λέγεται, ὅτι ἡ κόρη :

ἐπούλησε τὸν ἀντρα τῆς σὲ τοῦρκικο παζάρι,
νὰ πάρη τὸ ρηγόπουλο τ' ὁμορφο παλληκάρι.

Τοιαῦτα ὑπάρχουν πολλὰ ἐν τῷ ᾄσματι τῆς Σουσάννας, δυσχεραίνοντα

²⁶) Περὶ τοῦτου καὶ ἄλλων ἀσχετῶν πρὸς τὸ ᾄσμα στίχων γενήσεται κατωτέρω λόγος.

τὴν ἀποκατάστασιν καὶ κατανόησιν αὐτοῦ. Ὡς ἀνωτέρω, ἀπὸ ἀπόψεως μορφῆς θεωρουμένην, κρίνομεν τὴν καὶ ἐκτενεστέραν ὄλων Κρ.¹⁸, ἣτις ὁμως φέρει καθαρὰς τὰς ἐπιδράσεις τοῦ τουρκοκρητικοῦ στοιχείου, ὅφ' οὗ μετεφέρθη εἰς Τουρκίαν, ὅπου δὲν ἀποκλείεται νὰ λάβῃ οὕτω νέαν ἐξάπλωσιν τὸ ῥσμα, ἂν μὴ ἔχῃ ἤδη λάβει. Καὶ ἡ πυραλλαγὴ ὁμως αὕτῃ δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη τῆς συνήθους εἰς τὰς ῥίμας μακρολογίας, τῆς ἄνευ τέχνης συνδέσεως τῶν μερῶν, τῆς ἀναγκαστικῆς ῥίμας κ.λ. Τέλος πολλὰ μοτίβα συγγέονται πρὸς ἄλλα ἐν ταῖς παραλλαγαῖς καὶ ἀπαιτεῖται κόπος πολὺς διὰ τὴν ἀποκατάστασιν ἐκάστης.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΣ, ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΙΝΑ ἈΛΛΑ ΟΥΣΙΩΔΗ
ΠΕΡΙ ΤΟ ἈΣΜΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Ὁ καθορισμὸς τοῦ τόπου, ἐξ οὗ πρῶτον ἐδόθη ἐν εὐρῶς διαδεδομένον δημῶδες ῥσμα, εἶναι ἐκ τῶν κυριωτέρων μελημάτων τοῦ ἔρευνήτοῦ, ὅστις πολλάκις συναντᾷ ἀνυπερβλήτους δυσχερεῖας εἰς τὴν λύσιν τοῦ οὐσιώδους τούτου προβλήματος. Εὐτυχῶς τοιαῦται δυσχέρειαι δὲν ὑφίστανται εἰς τὴν μετὰ βεβαιότητος τοποθέτησιν, ἂν μὴ τῆς πρώτης, τοῦλάχιστον τῶν ἀρχικῶν παραλλαγῶν τοῦ παρόντος ῥσματος τῆς Σουσάννας. Αὗται, ἀσφαλῶς, προέρχονται ἐκ Κρήτης — καὶ τὸ πιθανώτερον ἐκ τοῦ «Κάστρου» (Ἡρακλείου). Τὴν μαρτυρίαν ταύτην λαμβάνομεν καί, ἐκ τοῦ κειμένου μιᾶς Κρητικῆς παραλλαγῆς τοῦ ῥσματος, τῆς Κρ.¹⁹, ἣτις ἄρχεται διὰ τῶν στίχων :

*Κάθε πωρνὸ μὲ τῇ θροσιᾷ π' ἀνοίγει τὸ λουλοῦδι,
ἀφουκραστῆτε νὰ σᾶς πῶ τὸ Κ ρ η τ ι κ ὸ τραγοῦδι.*

Ἐνδείξεις τοιαύτας ἔχομεν καὶ εἰς τοὺς στίχους, ἔνθα περιγράφονται οἱ ἥρωες καί, σὺν τοῖς ἄλλοις, δηλοῦται ὁ τόπος τῶν π. χ.

Ἡ Σούσα ἦταν ὁμορφη, τῆς Κ ρ ῆ τ η ς τὸ καμίζι. (Ἄργος)
καὶ :

Ἡ Σούσα ἦτανε ὁμορφη, ἦταν καὶ παινεμένη

κι' ἡγάπα τὸ Σαρήμπεη, τῆς Κ ρ ῆ τ η ς τὸ λεβέντη. (Ἀρκαδίου)

Τοὺς στίχους τούτους φέρουν ἔτεροι 38, ἐκ τῶν 78, παραλλαγαί. Ἐκ τῶν ἄλλων αἱ 22 παραλλάσσουν τὴν λέξιν «Κρήτη» μὲ τὴν λέξιν «Κάστρο». Π. χ. :

Τοῦ Κάστρου ἦταν λυγρὴ, τοῦ Κάστρου ἡ κοπέλλα.

Κάστρο δέ, ὡς γνωστόν, ὠνομάζετο²¹ ἤδη ἀπὸ τῶν μεσαιωνικῶν

²¹) Ἴδε Σ τ. Ξανθοῦ διδου, Χάνδαξ — Ἡράκλειον, ἱστορικά σημειώματα, Ἡράκλειον 1927, σ. 29. Ν. Β. Τωμαδάκη, Κρήτη = Χάνδαξ = Ἡράκλειον ἐν ΕΕΒΣ, τ. 21 (1951) σσ. 235 - 237. Μ. Γ. Παρλαμᾶ, Τοπωνυμικαὶ περιπέτειαι τοῦ Ἡρακλείου, περ. «Κρητικὰ Χρονικά» τ. Η' (1954), σσ. 273 - 286. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἡ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης κατὰ

χρόνων τὸ σημερινὸν Ἡράκλειον τῆς Κρήτης. Ἐκτὸς ὅμως τῶν λέξεων «Κρήτης» καὶ «Κάστρου» ἐνίοτε ἄλλα διάφορα ὀνόματα ἀναφέρονται ὡς τόποι καταγωγῆς τῶν ἡρώων. Π. χ.

Κρ.¹⁴ : τοῦ χώρου ἢ κολώνα.

Κρ.¹⁹ : τοῦ χώρου τὸ γκιουζέρι.

Θρ.¹ : τοῦ Ρόδου τὸ κανάρι.

Εὐβ.⁴ : τῆς Κούμης τὸ καμάρι.

Κύπ.¹ : τῆς Τζύπρου τὸ καμάρι.

Κύπ.² : τῆς πόλης τὸ φανάρι.

Νάξ.³ : τοῦ Σύρου τὸ καμάρι.

Πάξ.¹ : Ἡ Σούσα ἦταν ἐμορφῇ στὸ Κάστρο τοῦ Ντερμπάνη²⁹.

Χίος¹ : Φραγκιᾶς καμάρι.

Χίος², Χίος³ : Βενεθκιᾶς κανάρι.

Χίος⁴, Χίος⁵ : Καναριᾶς κανάρι.

Καὶ ὅσον ἀφορᾷ μὲν εἰς τὴν λέξ. χώρα (Κρ.¹⁴, Κρ.¹⁹) εἶναι γνωστὸν, ὅτι οὕτως ὀνομάζουν τὴν πόλιν οἱ μακρὰν ταύτης εὐρισκόμενοι ἀγρόται, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει εἰς Κρήτην προκειμένου περὶ τοῦ Ἡρακλείου, ὥστε καὶ ἡ λέξ. χώρα θεωρητέα Κάστρον - Ἡράκλειον³⁰. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὰ ἄλλα, ταῦτα εἶναι τοσοῦτον μεμονωμένα καὶ ἀσαφῆ (πρβλ. Πόλη: φανάρι, τὸ Κάστρο τοῦ Ντερμπάνη, Φραγκιᾶς, Βενεθκιᾶς, Καναριᾶς κ.λ.) πρὸ τῶν συνηθέσιτα ἀπαντώντων Κάστρο, Κρήτη. ὥστε δὲν χρήζουσι περαιτέρω λόγου. Ὅτι δὲ τὸ ᾄσμα προέρχεται ἐκ Κρήτης μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὰς ἀρτιωτέρας καὶ περισσοτέρας παραλλαγὰς, αἵτινες συνελέγησαν εἰς τὴν Νῆσον. Δὲν εἶναι ἄσχετον πρὸς τοῦτο καὶ τὸ γεγονὸς, ὅτι εἰς πολλὰς παραλλαγὰς ἄλλων τό-

τοὺς σλ. Η'—ΙΓ' καὶ ὁ τίτλος τοῦ προκαθιμένου αὐτῆς, ΕΕΒΣ τ. 21 (1951) σσ. 95 - 97.

²⁹) Ὁ στίχος εἶναι ἀκατανόητος. Πιθανὸν παρεφθάρη ἐκ τοῦ:

Ἡ Σούσα ἦταν λυγρὴ τοῦ Κάστρου τὸ ντερμπάνι

(πρβλ. Κρ.¹⁸, στ. 7 κ. ἄ.) ὅπου ἡ λέξ. ντερμπάνι δύναιται νὰ σημαίνῃ μεταφορικῶς τὸν πρῶτον, τὸν διακεκριμένον ἐν τινι τόπῳ (Derban λέξι τουρκ. = θυρωρός).

³⁰) Δὲν εἶναι ἄσχετοι πρὸς τοῦτο οἱ στίχοι:

Σήκω, Σαρημπαλάκι μου, σήκω νὰ πᾶς στὸ Κάστρο,

γιατ' ἦρθε τ' ἀδερχάκι μου, τὸ νοῦ μου θὰ τὸν χάσω.

Σήκω, Σαρημπαλάκι μου, σήκω νὰ πᾶς στὴ χώρα,

γιατ' ἦρθε τ' ἀδερχάκι μου καὶ τί θὰ γίνω τώρα. (Εὐβ.¹ στ. 17)

Καὶ οἱ:

Ὅποιος καὶ δὲν ἐγάπησε καὶ θέλει ν' ἀγαπήσῃ,

στὴ χώρα, στὸ Βαλτέ - Τζαμί νὰ πᾶ νὰ προσκυνήσῃ (Κρ.³⁰)

(ἰσχύει περὶ τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ Βαλιδέ - Τζαμί).

πων, ἐκτὸς τῆς Κρήτης, ἐπιζῇ καθαρῶς τὸ Κρητικὸν γλωσσικὸν ἰδίωμα. Ἐξ ἄλλου, ἀφοῦ πρόκειται περὶ ῥήματος ἀναφερομένου εἰς γεγονότα συμβάντα ἐν Κρήτῃ, καὶ δὴ ἐν Ἡρακλείῳ, φυσικώτερον εἶναι νὰ θεωρήσωμεν τοῦτο προελθὸν ἐκ τῆς νήσου ταύτης, ἐνθα ἐποιοῦντο καὶ ποιοῦνται εἰς μέγα πλῆθος τὰ τοιούτου εἴδους ῥήματα⁸⁰. Διὰ τὸν λόγον δὲ ὅτι τὸ ῥῆμα εἶναι κυρίως γνωστὸν εἰς τὴν μέσην καὶ ἀνατολικὴν Κρήτην καὶ ὁ μῦθος τοῦ ἀναφέρεται εἰς τὸ Ἡράκλειον, δέον νὰ θεωρήσωμεν ὡς προελθούσαν τὴν πρώτην παραλλαγὴν τοῦ ἐκ τῆς περιοχῆς τούτου. Ὡς Κρητικὸν δέχονται τὸ ῥῆμα καὶ οἱ σπουδαιότεροι ὑπομνηματισταὶ⁸¹ αὐτοῦ.

Ἐλθωμεν νῦν εἰς τὴν χρονολόγησιν τοῦ ῥήματος. Περὶ τὸ οὐσιώδες τοῦτο πρόβλημα ἡσχολήθησαν δύο σπουδαῖοι ξένοι μελετηταὶ τῶν Ἑλληνικῶν λαϊκῶν μνημείων τοῦ λόγου, οἱ Γάλλοι Legrand καὶ Pernot, τῶν ὁποίων οἱ ὑπομνηματισμοὶ εἰς τὸ ῥῆμα τῆς Σουσάννας εἶναι λίαν διαφωτιστικοί⁸².

Ὁ Pernot⁸³, λαμβάνει τὴν μαρτυρίαν τῆς χρονολογήσεως ἐκ τοῦ Legrand⁸⁴, συμφωνεῖ δὲ δεχθεὶς ταύτην ἀβασανίστως καὶ προσθέσας ὁρισμένα τινὰ συμπληρωματικά. Ἐν τούτοις εἰς ἐιδικὴν περὶ τοῦ ῥήματος μελέτην, οἷα ἡ παρούσα, ἐν ᾗ προβάλλονται οὐσιώδη καὶ ἐπουσιώδη αὐτοῦ προβλήματα καὶ ἐπιχειρεῖται ἡ, ὅσον ἐνεστιν, λύσις αὐτῶν, εἴμεθα ἡναγκασμένοι νὰ ἐλέγξωμεν πᾶν ὅτι, ὡς μαρτυρία, δύναται νὰ βοηθήσῃ εἰς ὠφέλιμα συμπεράσματα.

Ὁ Legrand τοποθετεῖ⁸⁵, βάσει στοιχείων, τὴν γένεσιν τοῦ ῥήματος εἰς τὸ μεταξὺ δευτέρας καὶ τρίτης δεκαετίας τοῦ δευτέρου ἡμίστου τοῦ 17^{ου} αἰ. διίστιμα (1669 - 1679). Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ὀφείλει, καθὼς λέγει⁸⁶ εἰς μίαν ὅλως διόλου τυχαίαν ἀνακάλυψιν τοῦ ἐν Βάρνα τῷ 1875. Ἐκεῖ εὔρε μίαν ἔκδοσιν⁸⁷, ἐκ τῶν σπανίων, τῆς *Εὐμορφῆς Βοσκοπούλας*⁸⁸, εἰς τὸ περιθώριον ἑνὸς ἑξαφύλλου τῆς ὁποίας ἀ-

⁸⁰) Κυριακίδης, ἐνθ. ἄνωτ. σ. 90 καὶ Δ. Α. Πετροπούλου, Οἱ ποιητάρηδες στὴν Κρήτη καὶ στὴν Κύπρο, περ. «Λαογραφία» τ. ΙΕ (1954) x. ἄ.

⁸¹) Ὁ Legrand, (ἐνθ. ἄνωτ. σ. 22), Ὁ Pernot, (ἐνθ. ἄνωτ. σ. 146), Ὁ Βρετὸς (ἐνθ. ἄνωτ. σ. 37), Ὁ Deville (ἐνθ. ἄνωτ. σ. 54), Ὁ Κυριακίδης (ἐνθ. ἄνωτ. σ. 87) x. ἄ.

⁸²) Ἴδε σημ. 6, βιβλιογραφίαν τοῦ ῥήματος.

⁸³) Études de Linguistique...p. 107.

⁸⁴) Chansons Pop...pp. 22 - 23.

⁸⁵) Αὐτόθι, σ. 22.

⁸⁶) Αὐτόθι.

⁸⁷) Δὲν λέγει ποίαν.

⁸⁸) Διὸ τὴν περὶ τούτου βιβλιογραφίαν ἴδε Κ. Θ. Δημαρᾶ, Σημείωμα γιὰ τὴ «Βοσκοπούλα», περ. Τετράδιο Δεύτερο, Ἀθήναι 1945, σ. 81.

νέγνωσεν τοὺς κατωτέρω στίχους, μὲ τὴν διατηρουμένην καὶ ἐνταῦθα ὀρθογραφίαν, ἣτις χαρακτηρίζει τὴν ἀμάθειαν τοῦ σημειώσαντος αὐτούς. Εἶναι δ' οὗτοι :

Ἀρχωντες καὶ ἀρχόντισες ὅλοι μικροὶ μεγάλη

ἐλάτε νὰ γρυκίσεται τῆς σούσας τὸ τραγουδῆ

Κάτωθεν δὲ τούτων εὐρέθη γεγραμμένη, δις ἐπαναλαμβανομένη, ἡ χρονολογία «1679 νοεμβρίου 24...»³⁹.

Ἡ μαρτυρία τοῦ Legrand εἶναι σπουδαιότητα, ὥς βοηθοῦσα εἰς τὴν λύσιν ἐνὸς οὐσιώδους προβλήματος τοῦ ἔσματος. Σπανίως μελετητῆς δημῳδούς ποιητικοῦ κειμένου ἐπιτυγχάνει τὴν τοσοῦτον ἀκριβῆ χρονολόγησιν αὐτοῦ βάσει τοιούτων δεδομένων. Ἀπομένει ἡ ζήτησις τῆς ἐκδόσεως ἐκείνης τῆς «Βοσκοπούλας», ἐπὶ τῆς ὁποίας φέρεται γεγραμμένον τὸ δίστιχον μετὰ τῆς χρονολογίας, καὶ ἡ ταῦτις αὐτῆς πρὸς τινὰ τῶν γνωστῶν, μέχρι τοῦ 1679, ἐκδόσεων τοῦ ποιήματος, διὰ νὰ ἔχουν ἀπόλυτον κῦρος τὰ ὑπὸ τοῦ Legrand μαρτυρούμενα καὶ νὰ θεωρῇται ἐντελῶς λυθὲν τὸ ζήτημα τῆς χρονολογήσεως τοῦ ἔσματος.

Αἱ γνωσταὶ μέχρι τοῦ ἔτους τούτου (1679) ἐκδόσεις τῆς «Βοσκοπούλας» εἶναι τρεῖς⁴⁰.

Ἡ πρώτη ἐγένετο τῷ 1627 ἐν Ἑνετίᾳ⁴¹· τὸ μόνον δὲ γνωστὸν ἀντίτυπον αὐτῆς φυλάσσεται εἰς τὴν Biblioteca Angelica τῆς Ρώμης (00.4.76). Ἡ δευτέρα ἐκδοσις τῆς «Βοσκοπούλας» ἐγένετο τῷ 1638 ἐν Ἑνετίᾳ⁴²· διασφύζεται δὲ καὶ αὕτη εἰς ἓν μόνον ἀντίτυπον φυλασσόμενον εἰς τὴν Bibliothèque Nationale de Paris (Y554).

Τὴν τρίτην ἐκδοσιν τοῦ ποιήματος ὁ Legrand ἀγνοεῖ, ἐγένετο δὲ τῷ 1666 καὶ διασφύζεται εἰς ἓν ἐπίσης ἀντίτυπον, εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἑθνικὴν Βιβλιοθήκην (ΝΦ* 520,8). Ἅλλοτερον ἀντίτυπον τῶν τριῶν αὐτῶν γνωστῶν ἐκδόσεων ἡ ἐτέρας τινὸς μέχρι τοῦ 1679 δὲν εὐρέθη εἰσέτι· ἐνῷ ἡ τετάρτη⁴³ ἐκδοσις ἐγένετο πολὺ ἀργότερον, τῷ 1699. Τῶν τριῶν πρώτων ἐκδόσεων τὰς φωτοτυπίας ἡρευνήσαμεν⁴⁴, ἀλλ'

³⁹) Ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 22.

⁴⁰) Ἴδε σημείωμα Κ. Δημαρά, (σημ. 38).

⁴¹) Ἴδε Ἐμ. Legrand, Bibliographie Hellénique. Des ouvrages publiés par des Grecs Au dix - septième siècle. Tome premier, Paris 1894, p. 253, num. 173, Ἡ Βοσκοπούλα ἡ εὐμορφῇ, οὕτως ὀνομασμένη... Νικολοῦ Δρυμητινοῦ, ἐνετίησιν, ἀρχεῖ.

⁴²) Legrand, Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 395, ἀρ. 273.

⁴³) Legrand, Bibliographie. tom. III, (1903) p. 76, num. 687.

⁴⁴) Διὰ τοῦ κ. Μ. Μανοῦσακα, ὅστις ἐτοιμάζει κριτικὴν ἐκδοσιν τῆς Βοσκοπούλας. Διὰ τὴν βοήθειαν ταύτην εὐχαριστοῦμεν θερμῶς.

οὐδὲν ἐν αὐταῖς εὐρέθη σχετικὸν μὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Legrand. Εἶναι βεβαίως μεγάλης ἀπορίας ἄξιον τὸ ὅτι ὁ Legrand οὐδένα ποιεῖται λόγον, ἐν τῇ Bibliographie Hellénique του, περὶ ἐκδόσεώς τινος ἢ ἀντιτύπου τῆς «Βοσκοπούλας», ὑπ' αὐτοῦ εὐρεθέντος καὶ εἰς αὐτὸν ἀνήκοντος. Εἶναι ὅμως λίαν πιθανὸν νὰ ἀπωλέσθῃ εἴτε τὸ βιβλίον, πρὶν ἢ ἀποδελτιωθῇ, εἴτε καὶ τὸ δελτίον, ἐν μέσῳ ἑκατοντιᾶδων τοιούτων, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐσημειώθησαν τὰ σχετικά μὲ τὴν ἔκδοσιν ἐκείνην διὰ τὴν Bibliographie Hellénique. Δυστυχῶς ἡ κατασκόλευσις τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Legrand ὑπὸ τῶν Γερμανῶν τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου⁴⁶ δὲν ἐπιτρέπει νὰ ζητήσωμεν μεταξὺ τῶν βιβλίων τοῦ ἀνδρὸς τὴν ἔκδοσιν μὲ τὴν πολύτιμον διὰ τὸ ᾄσμα τῆς Σουσάννας χρονολογίαν. Ἐφ' ὅσον δὲ ἀγνοοῦμεν τοὺς λόγους, ἔνεκα τῶν ὁποίων δημιουργοῦνται αἱ δυσχέρειαι αὐταί, δὲν μένει ἢ νὰ δεχθῶμεν τὴν πληροφορίαν μὲ σχετικὴν ἀπλῶς ἐπιφύλαξιν, ἣτις θὰ ἀρθῇ τότε μόνον, ὅταν σαφέστερα στοιχεῖα καὶ ἐκ πραγμάτων ἐπαληθεύοντα ἐξαφανίσουν πᾶν ἔχνος ἀμφιβολίας διὰ τὴν οὕτω ἐπιτυγχανομένην χρονολόγησιν τοῦ ᾄσματος. Τὸ κύρος ἐξ ἄλλου καὶ ἡ ἀξιοπιστία τοῦ μεγάλου Νεοελληνιστοῦ, τοσαῦτα παρασχόντος εἰς τὸ πεδίου τοῦτο τῆς ἐπιστήμης, παρεμποδίζει ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ νὰ χαρακτηρίσωμεν ἀνακριβεῖς τὰς τόσον εὐπροσβλήτους σχετικὰς εἰδήσεις του. Ἄλλως τε καὶ ἄνευ τῆς βοήθειας τῶν εἰδήσεων αὐτῶν ἡ γένεσις τοῦ ᾄσματος τοποθετεῖται εἰς τὸν αὐτόν, περίπου, χρόνον κατόπιν ἐπιστημονικῶς δικαιολογουμένων ὑπολογισμῶν. Διότι ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ μῦθος ἀναφέρεται εἰς γεγονότα, τὰ ὅποια ἱστορικῶς θεωρούμενα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συμβοῦν πρὸ τοῦ 1669, ἔχομεν ὡς terminus post quem τὸ ἔτος τοῦτο. Ἀλλὰ ᾄσμα μακροσκελὲς καὶ ἀναφερόμενον εἰς ἓν τοπικόν, ἐντὸς περικυλισμένου χώρου, γεγονός, ὡς τὸ ἡμέτερον, φυσικὸν εἶναι νὰ μὴν ἐξηπλώθῃ ἀμέσως. Καὶ αἱ συνθῆκαι τῆς ἐποχῆς δὲν ἦσαν τοσοῦτον ἐπιδεκτικαὶ ραγδαίας ἐξαπλώσεως μιᾶς ρίμας. Ἄλλως τε τὰ ποιήματα τοῦ εἵδους τούτου — αἱ ρίμαι — ἔχουν ἀνάγκην ὀρισμένου χρονικοῦ διαστήματος διὰ νὰ διαδοθοῦν «ἐκφυλιζόμενα εἰς δημῶδη ᾄσματα ἀπὸ στενῶς τοπικὰ προσωπικῆς ποιήσεως δημιουργήματα»⁴⁷. Πάντως ἡδη κατὰ τὰς ἀρχάς τοῦ 19^{ου} αἰ. φαίνεται νὰ εἶναι γνωστὸν εἰς ὁλόκληρον τὸ Αἰγαῖον ἀφοῦ ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ Βρετοῦ τῷ 1865⁴⁸ καὶ τῷ 1866 ὑπὸ τοῦ Deville εἰς Παρισίους⁴⁹, ἀμφότεραι δὲ αἱ παραλλαγαὶ

⁴⁶) Τὴν πληροφορίαν ἐπίσης ὀφείλομεν εἰς τὸν κ. Μανούσακαν.

⁴⁷) Ἴδε Κυριακίδην, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 88.

⁴⁸) Ἴδε ἀνωτέρω εἰς πίνακα παραλλαγῶν τὴν Ἀντικθ.

⁴⁹) Ἴδε ἀνωτέρω τὴν παραλλ. Κρ.¹⁰.

αὐταὶ (Ἀντικθ., Κρ.⁴⁹) δὲν συνελέγησαν προφανῶς ἐν Κρήτῃ ἀπ' ὅπου προέρχεται τὸ ᾄσμα. Τὸ γεγονὸς τοῦτο συνδυαζόμενον μὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Legrand, ὅτι κατέχει 4 παραλλαγὰς τοῦ ᾄσματος τῷ 1875⁴⁹ φανερώνει ὅτι τοῦτο ἦτο λίαν διαδεδομένον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Δὲν γνωρίζομεν δυστυχῶς — διὰ τὴν ἔλλειψιν συλλογῶν — ἂν τὸ ᾄσμα ἦτο τοσοῦτον γνωστὸν καὶ πρὸ τοῦ 1800. Τὸ βέβαιον πάντως εἶναι ὅτι ἡ ἐξάπλωσις αὐτοῦ ἐκ Κρήτης εἰς τὸν Πόντον, τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ τοὺς Παξοὺς τοῦ Ἰονίου, τὸ πλῆθος τῶν παραλλαγῶν, ἡ ποικιλία καὶ αἱ ἀλλοιώσεις εἰς τὴν μορφήν των, αἱ πολλαὶ ἐξ ἄλλων ᾄσμάτων ἐπιδράσεις κ.λ.π., δὲν εἶναι γεγονότα τὰ ὅποια συμβαίνουν συνήθως ἐν μιᾷ καὶ μόνην στιγμήν, ἀλλὰ ἀπαιτοῦν ἀρκετὰς δεκάτας ἐτῶν, πολλάκις δὲ καὶ αἰῶνας. Οὕτω εὐλόγως δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ 1669 — *terminus post quem* — μέχρι τοῦ 1800 — χρόνος καθ' ὃν τὸ ᾄσμα θεωρεῖται λίαν διαδεδομένον — εἶναι ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ φυσικοῦ καὶ δὴ μικρὸν — ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλας παρομοίας περιπτώσεις — διὰ τὴν δημιουργίαν μιᾶς ρίμας, τὴν διαμόρφωσίν της εἰς δημῶδες ᾄσμα, τὴν ἐξάπλωσιν καί, τὸ σπουδαιότερον, τὰς μεγάλας μορφολογικὰς της περιπετείας.

Τυπικὸν δεῖγμα τῶν πολλῶν ἀλλοιώσεων τῆς μορφῆς τοῦ ᾄσματος ἔχομεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἔραστοῦ τῆς Σουσάννας, τὸ ὅποῖον ἀπαντᾷ ὑπὸ εἴκοσι ἕνα (!) διαφόρους τύπους εἰς τὰς γνωστὰς παραλλαγὰς, γεγονὸς ὅπερ καὶ ὑπὸ τοῦ Legrand παρατηρεῖται ὡς ἐνδεικτικὸν «πολλῶν ἀλλαγῶν καὶ ἀλλοιώσεων εἰς διάστημα δύο αἰώνων»⁵⁰.

Εἰδολογικῶς τὸ ᾄσμα κατατάσσεται εἰς τὰ ἀφηγηματικὰ ἐκεῖνα λαϊκὰ ποιήματα, ἅτινα καλοῦμεν Ἑπύλλια. Εἰδικώτερον τὸ παρὸν ἀνήκει⁵¹ εἰς τὰς ρίμας⁵², καθὼς τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ μορφή του δεικνύουν. Ἡ ρίμα εἶναι⁵³ «χρονογραφικὴ καὶ ἄτεχνος τῶν γεγονότων ἀφήγησις μὲ ἄμετρον πολυλογίαν, πεζότητα, ἔλλειψιν πάσης ποιητικῆς ἐμπνεύσεως καὶ ἀγωνιώδη προσπάθειαν, ὅπως τὰ πάντα ὑποταχθῶν εἰς τὴν στιχοργικὴν ρίμαν. Στερεῖται φαντασίας, περιγραφικῶν εἰκότων, γραφικῶν ἐπιθέτων καὶ τῆς συνήθους ἐν τῇ νεοελληνικῇ δημώ-

⁴⁹) Ἴδε Legrand, Chans. Pop..., σ. 23.

⁵⁰) Legrand, αὐτόθι.

⁵¹) Ἴδε Κυριακίδου, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 87, Argenti-Rose, Folklore of Chios..., vol. II, p. 629, num. 2, Ἡ Ρίμα τῆς Σούσας, Samuel Baud-Bovy, La chanson pop., σ. 44, 295, 304 κ.λ.

⁵²) Περί τῶν ὁποίων ἴδε Κυριακίδην, ἐνθ. ἀνωτ., σσ. 85 - 90, καὶ Δ. Α. Πετροπούλου, Οἱ ποιητάρηδες..., σσ. 374 - 400, κ. ᾄ.

⁵³) Κυριακίδου, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 85.

δει ποιήσει δραματικότητα ἐν τῇ διηγέσει. Πρόκειται περὶ ἡμιλαϊκῶν παρὰ περὶ δημοτικῶν ᾠμάτων, τὰ ὅποια ὀφείλομεν εἰς ἀναλόγους πρὸς τοὺς «ποιητὰς ῥήδεις» τῆς Κύπρου καὶ «ριμαδόρους» τῆς Κρήτης⁵⁴ δημιουργούς».

Τὸ παρὸν ᾄσμα τῆς Σουσάννας, παρὰ τὴν εὐρυτάτην του διάδοσιν καὶ τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας ἐπιδράσεις ἐπ' αὐτοῦ, ἐκ καθαρῶς δημοδῶν ᾠμάτων⁵⁵, διατηρεῖ καὶ νῦν τὸν χαρακτῆρα μιᾶς πραγματικῆς ῥίμας.

Ἡ τυπικὴ πρόσκλησις τοῦ ποιητοῦ, χαρακτηριστικὴ εἰς τὰ ποιήματα τοῦ εἵδους τούτου⁵⁶:

Κρ.¹¹, στ. 1 - 2.

*Κάθε παρὸν μὲ τὴ δροσιὰ π' ἀνοίγει τὸ λουλοῦδι,
ἀφ' οὐκ ραστῇ τε νὰ σᾶς πῶ τὸ Κρητικὸ τραγοῦδι.*

Κύπ.¹, στ. 1 - 2.

*Ἀπὸ τὴμ πρώτῃν τοῦ Μαγιοῦ βλαστᾶ τζαὶ τὸ ζιμποῦλιν,
ἐλᾶτε ν' ἀδροικήσετε τῆς Σούσας τὸ τραοῦδιν.*

ἀπαντᾷ εἰς 48, ἐκ τῶν 78 παραλλαγῶν, τοῦ ᾠματος. Ἐμφανεστάτη εἶναι καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ ποιητοῦ, ὅπως «τὰ πάντα ὑποτάξῃ εἰς τὴν στιχουργικὴν ῥίμαν». Π. χ.

Κύζ.², στ. 59 - 61.

*Ἄντε λατζῆ - Τζανάκη μου, ἤσκαψε τὸ μνημόρι
κάν' το φαρθύ, κάν' το πλατύ, κάν' το γιὰ δυὸ νομάτοι
γιατὶ αὐτὸ ποὺ ἔπαθα εἶν' ἀπὸ τὴν ἀγάπη.*

ἔτι Κρ.¹², στ. 35 - 36.

*Σούσα μου, ποῖος σὲ χτύπησε, σ' ἔφερε τέτοιο χάλι,
ποὺ νᾶχει τὴν κατάρρα μου κάθε Σαββάτο βράδν.*

ἔτι Κρ.²⁰, στ. 1 - 2.

*Ὅποιος καὶ δὲν ἀγάπησε καὶ θέλει ν' ἀγαπήσῃ
σιτὴ Χώρα, σιτὸ Φαλιτὲ - Τζαμί νὰ πᾶ' νὰ προσκυνήσῃ*

καὶ Κρ.²¹, στ. 17 - 18.

*Πκιάνει γυαλένιο μαστραπᾶ νερὸ νὰ πᾶ τοῦ βάλῃ.
Δὲ θέλω Σούσα, ἀπ' τὸ σταμνὶ μόνο 'ποὺ τὸ πηγάδι.*

⁵⁴) Ἴδε Πετρόπουλον, ἐνθ. ἀνωτ. ἐν σ. 378, εἰς τὴν σημ. 2, αὐτόθι, ὑπάρχει καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

⁵⁵) Ἰδιαίτερος λόγος περὶ τινων ἐκ τῶν ἐπιδράσεων τούτων γενήσεται κατωτέρω.

⁵⁶) Κυριακίδου, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 85, Δημ. Πετροπούλου, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 387, πρβλ. Wagner, Carmina Graeca, σ. 32:

*Ἀρχοντες, νὰ γροικήσετε, ἄν θέλετε, δαμάκι,
ὁ λύκος μὲ τὴν ἄλουπὸν πῶς ἔπιαν τὸ φαρμάκι...*

καὶ Wagner, σ. 32 ἐνθ. ἀνωτ. κ. ᾤ.

Ἡ ὑπέρμετρος πολυλογία εἶναι χαρακτηριστικὸν καὶ τῶν δύο ἀνωτέρω δημοσιευομένων παραλλαγῶν· ἐνῶ εἰσὶν εἰς τὰ γραφικὰ ἐπίθετα ὅλων τῶν κειμένων τούτων. Ἔτι δὲ ἐπεισόδια, τῷ ὄντι δραματικά, ξηρῶς καὶ ἀτέχνως περιγράφονται. Τοιαῦτα εἶναι π. χ. τὸ Γ² (συνάντησις τοῦ ἐπιστρέψαντος ἀδελφοῦ μὲ τὴν κόρην), τὸ Γ⁴ (ὁ θανάσιμος τραυματισμὸς τῆς Σουσάννας), ὅπερ διὰ τῶν ἑξῆς, ἀτέχνως συνδεδεμένων, στίχων δίδεται :

Σωζ.¹, στ. 33 - 36.

— Σούσα, ποῖος εἶν', ποῦ κοιίττει σὴν κλίνη σου ἀπάνω;

— Γιαννιό, μὴν δνειρεύεσαι; θὰ εἶν' ὁ φερετζές μου.

Χρυσὸ χαϊζέριν ἔβγαλε μὲ ἀργυρὸ φηκάρι,

σιτὸ σιῆθος τὴν ἐβάρεσε καὶ σιῆν καρδιάν της πάγει.

Οὕτω αἱ αἰσθητικαὶ τοῦ ἄσματος ἀρεταὶ εἶναι ὀλίγαι, τοῦλάχιστον εἰς τὰ δραματικά καὶ ἄλλα σπουδαῖα μέρη. Χάριν περισσοτέρων ἔχει εἰς περιγραφικὰ τινὰ καὶ εἰς τὸ ἐπεισώδιον Δ (οἱ τελευταῖοι τῆς κόρης λόγοι).

Π. χ. Κρ.¹⁵, στ. 50 - 55.

Ἀνὲ μοιθάνω, μάννα μου, θάψε με στὴν αὐλή σου,

νὰ μὲ σκεπάζ' (ἡ) ἢ μπόλια σου, νὰ μὲ πον' (ἡ) ἢ ψυχὴ σου.

Κι' ἀνὲ τὸ δῆς τὸ μνημα μου νὰ βγάλη χορταράκι,

ἄμε ξεχόρτισέ μου το μὲ τ' ἄσπρο σου χεράκι.

Κι' ἀνὲ τὸ δῆς τὸ μνημα μου νὰ πολυπρασινίσῃ,

ἄμε ξεχόρτισέ μου το καὶ μὴ μ' ἀλητμονήσης.

Καὶ Λέσ.², στ. 2 - 3.

Καλῶς τοῦ τ' ἀδρηφάκι μου, τοῦ μουσκαναθρημμένου,

ἀπὸν τοῦ κῆμα δρονηρό, κι' ἀπ' τοῦ κουπὶ δρουμένου.

Τὸ ἄσμα τῆς Σουσάννας ἔχει καὶ ἓν ἄλλο ἰδιαιτερόν χαρακτηριστικόν, φέρεται δηλονότι κυρίως μεταξὺ τῶν ναυτικῶν καὶ ἐν γένει τῶν κατοίκων τῶν παραλίων περιοχῶν. Τοῦτο ἄλλως τε μαρτυρεῖ καὶ ὁ πίναξ Α' τῶν τόπων, εἰς τοὺς ὁποίους εἶναι γνωστὸν τὸ ἄσμα. Σημαντικὴ πρὸς τοῦτο εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ ἐκδότου τῆς Κρ.¹⁵ Ε. "Α κ ο γ λ ο υ. Ἰδοὺ ἀκριβῶς τι λέγει⁴⁷ οὗτος εἰς τὸν ὑπομνηματισμὸν τῆς παραλλαγῆς: «Παραλλαγή τοῦ τραγουδιοῦ (τῆς Σουσάννας) ἔχω ἀκούσει ἀπὸ τὸν ἀρχιτρατάρη Ἡρακλῆ Αἰγινίτη... Τὸ ἀκουσα νὰ τὸ τραγουδάει κιόλας γιὰ βόγα⁴⁸ μὲ τὸ πλήρωμα τῆς τράτας του κατὰ τὶς διαδρομὰς του ἀπὸ καλὰδα σὲ ἄλλη μακρυνὴ καλὰδα».

⁴⁷) Ἰδε σημ. 6, Ξ εν. Κ. "Α κ ο γ λ ο υ, Τῆς Σούσας κ.λ. σ. 192

⁴⁸) «Βόγα εἶναι τὸ τραγοῦδι, ποῦ τὸ λέει ρυθμικὰ ἓνας ἀπὸ τὸ πλήρωμα τῆς βάρκας γιὰ νὰ μὴν κουράζωνται οἱ κωπηλάτες σὲ μακρυὲς καὶ ἐντονες κωπηλασίαις» ("Α κ ο γ λ ο υ, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 192).

Ὁ αὐτὸς δὲ ᾠδὴν ἄκουσεν ἡθοιογραφικὴν διήγημα⁴⁹ περιγράφει⁵⁰ ναυτικούς ἄδοντας, ὡς «βόγαν» τὸ ᾄσμα τῆς Σουσάννας :

Ἔελα πάνω !

Μπράβοοο !

Στὶς δεκαπέντε τοῦ Μαγιοῦ π' ἀνθίζει τὸ ζουμποῦλι

ἀκούσετε, μῶρ', νὰ σᾶς πῶ τῆς Σούσας τὸ τραγοῦδι...

Δὲν εἶναι ἄσχετον πρὸς ταῦτα τὸ γεγονός, ὅτι οἱ δύο ἥρωες, ὁ ἀδελφὸς καὶ ὁ ἑραστὴς τῆς Σουσάννας φέρονται ὡς ναυτικοί. Τοῦτο δηλοῦται σαφῶς ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἑραστοῦ : *Sarı Bahri*, τὸ ὁποῖον σημαίνει κατὰ λέξιν : «ὁ κίτρινος, ὁ ξανθὸς ναυτικός»⁵¹. Ἐξ ἄλλου εἰς πολλὰς — 30 — παραλλαγὰς ὁ ἀδελφὸς τῆς Σουσάννας φέρεται ὡς «κουρσάρος». Π. χ. :

Κρ.¹⁷, στ. 5 - 6.

Ἐγάπα νιη κι' ἐγάπα νιον χρόνους δεκατεσσάρους,

κι' εἶχεν κι' ἔναν ἀδερφὸ ποῦ 'τον μὲ τοὺς κουρσάρους.

ἦ : *εἶχε δὲ καὶ ἀδερφὸν κι' ἐγύριζεν κουρσάρος.* (Θρ.¹)

Ἀλλὰ κάλλιον ὁμιλοῦν οἱ στίχοι :

Καλῶς του τ' ἀδεηφάκι μου, τὸν μουσκαναθρημμένον,

ἀπὸν τοῦ κῦμα δροουσηρό, κι' ἀπ' τοῦ κουπι δροου-

[μένον. (Λέσβ.)]

Ἐκ τούτων καθίσταται πλέον ἢ βέβαιον, ὅτι τὸ ᾄσμα ἔχει μεγίστην σχέσιν μὲ τὴν ζωὴν τῶν ναυτικῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου, οἵτινες τοὺς ἥρωάς του θεωροῦν ἀνθρώπους τῆς ἰδίας αὐτῶν τάξεως, ὧν ἀναμνησκονται καὶ ἤδουσιν τὰ παθήματα.

Ἐχομεν, ἐπίσης, πολλοὺς λόγους νὰ πιστεύωμεν, ὅτι τὸ ᾄσμα δὲν εἶναι καθαρῶς Ἑλληνικόν, ἀλλ' ὅτι ὑπέστη ἐν τῇ διαμορφώσει του οὐσιώδεις ἐκ τῶν Τουρκοκρατηῶν ἐπιδράσεις ἑξαπλωθὲν μεταξὺ αὐτῶν καί, πιθανῶς, μεταξὺ τῶν Τούρκων ἄλλων Ἑλληνικῶν περιοχῶν. Τοῦτο τοῦλάχιστον ἐπιτρέπει νὰ ὑποστηρίξωμεν ἢ ὑπάρχουσα Τουρκοκρατικὴ παραλλαγή (Κρ.¹⁸), ἢ καὶ ἐκτενεστέρα ὄλων. Τὸ πρᾶγμα ἔξ ἄλλου δὲν εἶναι ἀσύνηθες καὶ ἀφύσικον, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι οἱ Τουρκοκρητῆς ἔφερον μεμειγμένα τὰ Τουρκικὰ καὶ Κρητικὰ στοιχεῖα «ἡ σωματικὴ των δὲ κατασκευή, ἡθὴ καὶ ἔθιμα, καὶ μάλιστα ἡ γλῶσ-

⁴⁹) *Ξένου Ξενία*, Διηγήματα ἡθοιογραφικά, Ἀθήνα 1939, Ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος, σσ. 67 - 76.

⁵⁰) *Αὐτόθι*, σ. 70.

⁵¹) Ἴδε Ἱ. Χλωροῦ, Τουρκοελληνικὸν Λεξικόν, Κων/πολις 1899, τ. Α', σ. 334.

σα, ἦσαν Ἑλληνικά»⁸². Ἐκ τούτου δὲν εἶναι περίεργον ὅτι ἄσμα δημῶδες μὲ Ἑλληνικὸν γλωσσικὸν ἔνδυμα ἐξηπλώθη μεταξὺ τῶν δύο φιλῶν καθ' ἣν στιγμήν καὶ ἡ μαντινάδα εἶναι κοινόν, ἀμφοτέρων, μέσον ψυχαγωγίας⁸³. Ὁ ἀποστείλας δὲ τὴν Κρ.¹³ ἐκ Σμύρνης, Μεχμέτ Ἀλῆ Τσινάρ, σημειοῖ, ὅτι καὶ ἄλλα τοιούτου εἶδους, ὡς τὸ ἄσμα τῆς Σουσάννας, ἄσματα ὑπάρχουν⁸⁴ μεταξὺ τῶν ἐκεῖ Τουρκοκρητῶν. Ἐν τῇ παραλλαγῇ ταύτῃ παρατηροῦμεν θαυμαστὴν γνῶσιν τῆς λεπτομερείας καὶ ἄνεσιν εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων, φαινόμενα τὰ ὁποῖα, ὁμολογουμένως, εἶναι ὀλιγώτερον σαφῆ εἰς τὰς ἄλλας παραλλαγάς. Τοῦτο δεικνύει, ὅτι ἡ παραλλαγή αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα καλῶς ἐγνώρισαν καὶ διεφύλαξαν τὰ γεγονότα, ὡς ἔαν ταῦτα ἦσαν ἰδιαιτέρως σημαντικά. Καὶ σημαντικὸν ἐνταῦθα διὰ τοὺς Τούρκους εἶναι ὅτι ὁμόφυλός των εἶχεν Ἑλληνίδα ἐρωμένην⁸⁵. Ἐν ἔτι στοιχείον ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τῆς καὶ ἐκ τῶν Τουρκῶν προελεύσεως τοῦ ἄσματος εἶναι τὸ πνεῦμα ὅλων τῶν παραλλαγῶν, τὸ ὁποῖον καὶ τὸν *Le grand* θέτει εἰς ἀπορίαν. Οὐδέν, πράγματι, ἐν τῷ κειμένῳ κάμνει λόγον περὶ τοῦ «διττῶς ἀνόμῳ χαρακτήρῳ» τοῦ ἐρωτος τῆς Σουσάννας⁸⁶. Τοῦναντίον τὰ πάντα εἶναι κεκηρυγμένα ὑπὲρ αὐτῆς καὶ ἐμφανῶς ἐναντίον τοῦ ἀδελφοῦ. Τὸ παράδοξον δὲ εἶναι ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ γονεῖς τῆς κόρης φέρονται ὡς εὐνοοῦντες τὴν παράνομον συμβίωσιν τῶν δύο ἐραστῶν. Τοῦτο γίνεται σαφές εἰς τὸ ἐπεισόδιον

⁸²) Ἴδε Σ τ. Ξανθοῦ δίδου, Ἐπίτομον ἱστορίαν τῆς Κρήτης, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Ἐν Ἀθήναις 1909, σ. 117.

⁸³) Προχέριως ἀναφέρονται δύο ὑπὸ τοῦ κ. Λευτέρη Ἀλεξίου ὑπαγορευθεῖσας ἡμῖν Τουρκικὰς μαντινάδας. Εἶναι δ' αὗται:

*Ἀνάμεσα σὲ φρύδια σου ἓνα τζαμί θὰ χτίσω,
καὶ ντερβισάκι θὰ γενῶ νὰ μπῶ νὰ προσκυνήσω.*

καί,

*Μπεγεντινὲ τὰ πράματα, μπεγεντινὲ τὰ πλούτη,
μ' ἓνα κομμάτι μπουχασὶ θὰ μποῦμε σὲ νταμποῦτι.*

⁸⁴) Προσέτι εἰς τὸ ἀρχεῖον Σταυρινίδου εὗρηται πολλὰ κοινὰ μεταξὺ τῶν δύο φύλων ἄσματα ὡς εἶναι: Ὁ Πανάρετος κι' ἡ Νερομφύλη, Ὁ Μαυριανός, Ὁ Διαμάντα, Ὁ Μπαλουξής, Ὁ Κερίμ Βέης, Ὁ Μουσταφᾶ Παχιᾶς, Τὰ παινέδια τῆς νύφης κ.λ. Εἰς τὸ ἀρχεῖον δὲ Τιμοθέου Βενέρη ἀπόκειται ἄσμα ὑπὸ Τουρκοκρητὸς στιχουργηθὲν καὶ διασῶζον ἐν λεπτομερείᾳ καὶ στιχουργικῇ ἀέσει τὸ γεγονὸς τῆς ὁλοκαυτώσεως τοῦ Ἀρκαδίου.

⁸⁵) Κατὰ τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Ν. Σταυρινίδου, οἱ Τούρκοι πάντα ἀναφέρουν μὲ ἔπαιρον, ἐν τοῖς καταλοίοις των, τὰς μετὰ Ἑλληνίδων ἀνόμους σχέσεις των.

⁸⁶) *Le grand*, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 23. Ἴδου τί λέγει: «Il reste surprenant que rien dans le texte ne fasse allusion, au caractère doublement illicite d' une pareille union».

Β καὶ δὴ εἰς τὸ μέρος Β²: Κρ.¹⁷ στ. 12 - 15. Ἡ «μάννα» λέγει:

*Ὅρειο εἶναι, Σούσα μου, καὶ ἄς το κι' ἄς περάσῃ,
μὰ σένα τ' ἀδερφάκι σου σιὰ ξένα, πὺν γυρίζει,
γὰ τὰ σκυλιά τὸ φάγανε, γι' ἄλλη κιαμιὰ τὸ ῥίζει.*

καὶ Κρ.¹⁷, στ. 22 - 23 (ἐν Γ'). Ὁ ἀδελφὸς κρούει τὴν θύραν.

*Πάλι ξαναδεντέρωσεν ἡ κουμπουριά στὴν πόρτα,
πὺν γὰ τὰ κάψῃ ὁ θεὸς τὰ χέρια, πὺν τῇ δῶκα.*

Πλήθος ἐτέρων τοιούτου εἶδους στίχων, ἔξ ἄλλων μερῶν τοῦ ᾄσματος, δεικνύει πνεῦμα τὸ ὁποῖον μόνον ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ δώσῃ εἰς ᾄσμα διὰ τοιαύτην ὑπόθεσιν δημιουργηθέν. Πιθανὸν νὰ δέχεται τοιοῦτου εἶδους ᾄσματα καὶ νὰ ἀφομοιοῖ αὐτὰ ἀλλὰ δὲν δημιουργεῖ τοιαῦτα⁶⁷. Δὲν εἶναι ἄσχετον πρὸς τὴν ἀποψιν ταύτην καὶ τὸ ὅτι ὑπὲρ τὰς διακοσίας διάφοροι τουρκικαὶ λέξεις ἀπαντοῦν εἰς τὸς παραλλαγὰς τοῦ ᾄσματος (π. χ. Μπιξέλ - Ἀσάρ, Λουρὲ Χασάν, γκιουζέρ, Μπιτσαῆς, γιαγλικάκι, τζορμπᾶ, τζεβρὲς, τσαρσί, σοχπέτι, μεζάρι κ.λ.) ἂν καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἀσύνηθες ἰδίως εἰς τὰ Κρητικὰ ἱστορικὰ ᾄσματα.

Ἀλλὰ καὶ οἱ στίχοι, τοὺς ὁποίους ἐπιθέτομεν, φαίνεται νὰ εἶναι προϊόντα μιᾶς, ὅπωςδὴποτε, τουρκικῆς ἐπιδράσεως.

Κρ.¹⁸, στ. 178 - 184 (ἴδε ἐν τῇ δημοσιευομένῃ ἀνωτ.).

Κρ.²⁰, στ. 1 - 2:

*Ὅποιος καὶ δὲν ἐγάπησε καὶ θέλει ν' ἀγαπήσῃ
στὴ χώρα σὸ Β α λ τ ἔ - Τ ζ α μ ι γὰ πᾶ γὰ προσκυνήσῃ.*

Κρ.¹⁹, στ. 43 - 44:

*Σούσα μου, ποιὸς σοὺ τᾶκαμε ἐτούτα τὰ τέλη,
σκλάβο γὰ τὸν πουλήσουνε εἰς τοῦ Β ε ζ ὺ ρ - Ἐ φ ἔ ν τ η.*

Κρ.¹⁹, στ. 53 - 54:

*Προβαίνει καὶ θωρεῖ τῆς σέρνει φωνὴ μεγάλη,
τρεῖς χῶρες ἐχαλάσανε καὶ τὸ Γ κ ι ο υ ζ ἔ λ - Ἀ ζ ἄ ρ ι.*

Κρ.²⁰, στ. 36 - 37:

*Σούσα μου, ποιὸς σοῦ τᾶκαμε αὐτάνανὰ τὰ τέλη,
πὺν γὰ τὸν κρεμάσουνε εἰς τοῦ Β ε ζ ὺ ρ - Ἀλέη.*

Γύθ., στ. 39:

Ἐπῆγαν καὶ τὴν ἔθαψαν εἰς τοῦ Πασᾶ τὴν βρύση κ.λ.

⁶⁷) Πρβλ. Τὸ ᾄσμα τῆς Περρονίας ἢ Ἀνδρονίκης (σημ. 10) τὴν ὁποίαν ὁ λαὸς ἀποκαλεῖ: «κακούργαν». Πρβλ. ἔτι τὸ ᾄσμα τῆς Ἑμινὲ καὶ τοῦ Χριστοφῆ, Ἀθ. α. ν. Σ α κ ε λ λ α ρ ί ο υ, Τὰ Κυπριακά, Ἀθῆναι 1890 τ. Γ', σ. 29, ἀφ. 12. Ἐτι τὸ ᾄσμα τῆς «ἀδικοσκοιτωμένης», ἣτις ἀποκαλεῖται:

...Σκυλιά, βρωμιὰ, μαγαρισμένη.... κ.λ.

Παρατηροῦμεν ἔτι, ὅτι ἐβδομήκοντα τρεῖς παραλλαγαὶ τοῦ ἄσματος συνελήγησαν εἰς τὰς νήσους καὶ τὰ παράλια τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Πόντου, εἰς περιοχὰς δηλονότι κατ' ἐξοχὴν τουρκοκρατημένας· ἐνῶ τοῦναντίον μόνον πέντε παραλλαγαὶ συνελήγησαν ἐκ τῶν περιοχῶν τοῦ Ἰσνίου (Κερκ., Κεφ.¹, Κεφ.², Παξ.¹, Παξ.²) ὅπου κατ' οὐσίαν τουρκικὴ κυριαρχία καὶ συμβίωσις τῶν δύο φύλων δὲν ὑπῆρξεν. Αἱ τρεῖς δὲ ἐκ τῶν πέντε τούτων παραλλαγῶν εἶναι ἀτελέσταται (Κέρκ. με 28 στίχους, Κεφ.¹ με 12 στ. καὶ Παξ.¹ με 15) ἐνῶ τὰ γεγονότα περιγράφονται ἀορίστως καὶ αἱ ξένοι ἐπιδράσεις εἶναι πολλαὶ καὶ ἐμφανεῖς⁸⁸.

Τούτων οὕτως ἢ ἄλλως ἐχόντων, τὸ ἄσμα δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἄσχετον καὶ πρὸς τοὺς Τούρκους, τοῦλάχιστον τῆς Κρήτης, οὔτινες μετεῖχον εἰς αὐτὸ διὰ τοῦ ὁμοφύλου των ἥρωος - ἑραστοῦ καὶ διέσωσαν τὴν ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος εἰς μίαν παραλλαγὴν ἐκτενῆ καὶ ἀρτίαν, ἐν συγκρίσει μὲ τὰς ἄλλας, ἣ ὁποία πιθανὸν νὰ μὴ εἶναι καὶ ἡ μόνη διασφῶμένη ἐν Τουρκίᾳ σήμερον.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΩΝ ΠΑΡΑΛΛΑΓΩΝ

Αἱ ἀλλοιώσεις εἰς τὴν μορφήν καὶ τὸ περιεχόμενον, ἡ ἀλλαγὴ τοῦ συγκεκριμένου μὲ τὸ ἀφηρημένον καὶ μυθικόν, ἡ πρόσθεσις πλήθους ξένων ποιητικῶν στοιχείων κ. ἄ. εἶναι φυσικὰ ἐπακόλουθα τῆς εὐρείας τοῦ ἄσματος ἐξαπλώσεως. Ὁ ποιητὴς - λαὸς ἀρέσκειται νὰ μεταπλάσῃ⁸⁹ εἴτε διότι ἡ νέα μορφή, τὴν ὁποίαν δίδει εἰς ἐν κείμενον, ἀνταποκρίνεται κάλλιον εἰς τὸ περιβάλλον καὶ τὰς διαθέσεις του⁹⁰, εἴτε διὰ τὴν δώσῃ δραματικώτερον χαρακτῆρα εἰς τὰ γεγονότα, ὅπερ συνηθέστατον⁹¹, εἴτε διότι ἀπέμαθε οὐσιώδη μέρη τοῦ κειμένου⁹², ἐνίστε δὲ προσθέτει καὶ ἀφαιρεῖ ἄνευ συγκεκριμένης τινὸς αἰτίας.

Εἰς τὸ παρὸν ἄσμα τὸ πλῆθος τῶν ξένων στοιχείων εἶναι μέγα· δημιουργεῖται δὲ ἐξ αὐτῶν σύγχυσις ὥς πρὸς τὸ τί ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς εἰς αὐτό, τί δὲ προσετέθη ἀργότερον. Τὴν ἀπάντησιν κρίνομεν σκόπιμον, ἂν μὴ ἵνα καθορίσωμεν ἀρχικὰς παραλλαγὰς — ἔργον πρακτικῶς ἀδύνατον — τοῦλάχιστον, ἵνα γνωρίσωμεν τὸν ἀρχικὸν μῦθον καὶ καθορήσωμεν τὸ πνεῦμα τοῦ ἄσματος, ὥς ταῦτα εἶχον ἐξ ἀρχῆς.

⁸⁸) Ἀναφέρομεν προχείρως δύο, ἐκ τῶν «Κλέφτικων ἡομάτων», προερχομένους στίχους:

Κεφ.¹. Μὰ γάτος εἶν' καὶ πρόβαλε στὸν κάμπο καβαλάρης (ὁ ἀδελφός),

ἢ: Ἀκόμα λόγος ἦτανε κι' ἔφτασε σὴν πόρτα. (Κέρκ.)

⁸⁹) Ἰδε Δ. Π ε τ ρ ο π ο ὑ λ ο υ, Ποιητάρηδες .. σ. 377.

⁹⁰) Αὐτόθι.

⁹¹) Ἰδε σημ. 2.

⁹²) Δ. Π ε τ ρ ο π ο ὑ λ ο υ, ἐνθ. ἀνωτ. (σ. 377).

Οἱ στερεότυποι στίχοι, οἱ κοινοὶ τόποι⁷³, ἐπὶ αἰῶνας ζῶντα λαϊκὰ στοιχεῖα ποιητικά, ὠφέλησαν κατὰ τοῦτο τὴν ρίμαν τῆς Σουσάννας, ἀφῆρεσαν ἐξ αὐτῆς, τὸν ἡμιλαϊκὸν χαρακτήρα καὶ ἐξηφάνισαν τὴν σφραγίδα τοῦ πρώτου δημιουργοῦ. Τὸ ᾄσμα οὕτω ἡλευθερώθη καὶ προσσηρόμοσθη εἰς τὰς ποιητικὰς ἀντιλήψεις τῆς εὐρυτέρας μάζης, κατόπιν δὲ μορφολογικῶν τινῶν περιπετειῶν ἐγένετο δημῶδες. Οὕτω ἡ ποίησις πλουτίζεται καὶ διασφύζονται ποιητικὰ στοιχεῖα⁷⁴, τὰ ὅποια ἄλλως θὰ ἦσαν ἄγνωστα καὶ ἡ ἔρευνα θὰ ἦτο ἀνίκανος νὰ ἐξηγήσῃ πολλὰ φαινόμενα τῆς δημῶδους ποιήσεως.

Οὕτω τὸ μέρος Α', περὶ τοῦ ὁποίου ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω, εἰς τὰ περὶ ρίμας⁷⁵, εἶναι προφανῶς δάνειον ἐξ ἄλλων ᾄσμάτων⁷⁶, ἔχει δὲ παλαιὰν τὴν προέλευσιν⁷⁷ καὶ ἐπιζῇ μέχρι σήμερον⁷⁸. Τὸ γεγονὸς δέ, ὅτι φέρεται ὑπὸ πλείστων (48) παραλλαγῶν καὶ εἶναι ὅμοιον πρὸς τοῦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Legrand διασωθὲν δίστιχον, πείθει ὅτι ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸ ᾄσμα καὶ ὅτι τὰ μέρη Α² καὶ Α³ εἶναι μᾶλλον μεταγενέστερα προσθήματα, τὸ δὲ Α⁴⁷⁹, ὅπως δὴποτε ἔπεται τοῦ Α'.

Τυπικός, ἐν τῷ ᾄσματι, στίχος εἶναι καὶ ἐκεῖνος τοῦ μέρους Α⁵, Κρ.¹⁷, στ. 5:

Ἐγάπαν τη κι' ἐγάπαν τον χρόνους δεκατεσσάρους.

καὶ εὐρηται εἰς 46 παραλλαγὰς τοῦ ᾄσματος. Ἄν ὄντως θεωρήσωμεν

⁷³) Ἴδε Δ. Α. Πετροπούλου. Στερεότυποι στίχοι δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ παραρτήματος τῶν «Ἑλληνικῶν», ἀρ. 4, «Προσφορά εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδη», Θεσσαλονίκη 1953, σ. 532 κ.ἐξ.

⁷⁴) Δ. Πετροπούλου, Ποιητὰρηδες..., σ. 374.

⁷⁵) Ἴδε σημ. 56.

⁷⁶) Δ. Πετροπούλου, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 387. Ἀπαντᾷ εἰς πλῆθος ἄλλων λαϊκῶν δημῶδων κειμένων προγενεστέρων τῆς Σουσάννας, καὶ εἰς ἔργα τῆς πρωσσωπικῆς λογοτεχνίας π. χ. τὸν «Ἐρωτόκριτον» (Δ. Πετροπούλου, αὐτόθι, σ. 387).

⁷⁷) Αὐτόθι, σ. 387. «Υπόλειμμα παλαιῶν ἐποχῶν».

⁷⁸) Ἦκουσα τοῦτο πρὸ ἔτους εἰς σατιρικὸν ἔγγραμμά δημοιουργηθὲν καὶ ἀδόμενον ὑπὸ τοῦ ἐφήβου Ἀστρινουῦ Μ. Λεμονομιχελάκη εἰς τὸ χωρίον Ζαρός, δυτικῶς τοῦ Ἡρακλείου. Τὸ ᾄσμα ἀνεφέρετο εἰς τὸν θάνατον φορβάδος (γνωστὸς τύπος ᾄσμάτων ἐν Κρήτῃ. Πρβλ. Αἰκατερίνης Κουρμούλη, Δημῶδη ᾄσματα Ἀγίου Βασιλείου ΕΕΚΣ, τ. Β', σ. 438) ἤρχιζεν ὡς ἐξῆς:

*Κάθε πρωτὶ μὲ τὸ δροσιὸ π' ἀνοίγει τὸ λουλοῦδι,
ἀφουκραστῆτε νὰ σᾶς πῶ λυπητερὸ τραγοῦδι.
Τραγοῦδι νὰ τὸ μάθετε, τραγοῦδι νὰ τὸ λέτε,
κι' ἀπὸ τὸν πόνο τὸν πολὺ νὰ κάθεστε νὰ κλαῖτε...*

⁷⁹) Τὸ Α² εἰς 9 παραλλαγὰς, τὸ Α⁴ εἰς 1 (τὴν Κρ.¹⁸) καὶ τὸ Α⁵ εἰς 18 παραλλαγὰς.

κυριολεκτικήν τὴν σημασίαν τοῦ στίχου καὶ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι συμφώνως τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ Legrand τὸ ἄσμα ἐποιήθη, τὸ ἀργότερον, τῷ 1679, τότε ἡ ἀρχὴ τοῦ εἰδυλλίου δέον νὰ τοποθετηθῇ τέσσαρα ἢ πέντε ἔτη πρὸ τῆς ἀλώσεως τοῦ «Κάστρου», εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς πολιτορχίας, ὅπερ λίαν ἀπίθανον, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν συνθηκῶν. Ἀλλὰ παρατηροῦμεν ὅτι ὁ στίχος εἶναι «κοινὸς τόπος» πολλῶν ἁσμάτων⁸⁰ προφανῶς ἀρχαιοτέρων τοῦ ἄσματος τῆς Σουσάννας καὶ εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐκφράζῃ εἰς ἕκαστον τούτων τὸν πραγματικὸν χρόνον. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ὁ στίχος εἶναι τυπικός. Τὴν εὐρεῖαν χρῆσιν του γνωρίζοντες καὶ οἱ ἐκδόται τῆς Folk - lore of Chios, Ph. Argenti, καὶ J. Rose, λέγουσι⁸¹: This (χρόνους δεκατεσ.) means no more than «for a long while» Fourteen has passed into popular speech as a synonym of «many»⁸². Ἀλλὰ καὶ λόγοι μορφῆς ἐπέβαλλον τὴν χρῆσιν τοῦ προχείρου στίχου. Χάριν τῆς ὁμοιοκαταληξίας θυσιάζεται «ἡ λογικὴ καὶ γλωσσικὴ ἔκφρασις»⁸³, καὶ ἐν προκειμένῳ ἡ λέξις «δεκατεσσάρους» εἶναι καταλληλοτάτη διὰ τὴν λέξιν «κουρσάρους». Π. χ.

Κρ.¹⁷, στ. 5 - 6 :

*Ἐγάπαν τη κι' ἐγάπαν τον χρόνους δεκατεσσάρους,
κι' εἴχενε κι' ἕναν ἀδερφὸ πού 'τον μὲ τοὺς κουρσάρους.*

Φαίνεται δέ, ὅτι ὁ στίχος εἶναι μεταγενέστερον πρόσθεμα ἔξωκρητικῆς προελεύσεως, διότι φέρεται μόνον ὑπὸ πέντε Κρητικῶν παραλλαγῶν τῶν Κρ.⁷, Κρ.¹⁰, Κρ.¹², Κρ.¹⁷, Κρ.²² ἐκ τῶν ὁποίων αἱ Κρ.¹⁰, Κρ.¹², καὶ Κρ.²² συνελέγησαν ἔξω τῆς νήσου, εἶναι δὲ σπανιώτατος καὶ εἰς ἄλλα δημώδη Κρητικὰ ἄσματα.

Παρείσαντοί σίχοι ἐν τῷ ἄσματι εἶναι καὶ οἱ ἀπαντῶντες εἰς ἐρωτικὰ συχνάκις ἄσματα :

Θρ.⁸, στ. 5 - 6.

Μιὰ Κυριακὴ καὶ μιὰ Λαμπρὴ, μιὰ γλυκοχαραγμένη,

⁸⁰) Εἰς τὸν εὐρέως διαδεδομένον «Κατάλογον» (Argenti - Rose, Folklore..., σ. 774). Ὁ αὐτὸς στίχος καὶ ἐν Ζωγραφείῳ Ἀγῶνι, τ. Α (1891), σ. 280, ἀρ. 6 καὶ αὐτόθι σ. 393, ἀρ. 8. Ἀπανιᾶ καὶ εἰς τὸ γνωστότατον Ἀκριτικὸν ἄσμα τοῦ «Χαρζιανῆ καὶ τῆς Ἀρετῆς» (Legrand, Recueil de Chansons populaires grecques, Paris 1874, σ. 308) κ.ἄ.

⁸¹) Ἐνθ. ἀνωτ., σ. 774, σημ. 2.

⁸²) Δεῖγμα τῆς ἀντιλήψεως ταύτης εἶναι οἱ σίχοι :

Δύ'(ο) ἀδέρφια ἦσαν μπιστικά καὶ πολυαγαπημένα

κ' ἐμονοπορπατούσανε χρόνους δεκατεσσάρους.

ὅπου ἐξαίρεται ἡ μακροχρόνιος ὁμόνοια τῶν δύο ἀδελφῶν. Ἀρ. Κριάρη Πλήρης συλλογῆς., Ἀθήναι 1921, σ. 378).

⁸³) Στ. Κυριακίδου, ἔνθ. ἀνωτ., σ. 85.

βγαίνει ἢ γιὰ ἀπ' τὸ λουτρό κι' ὁ νιὸς ἀπ' τὸ μερμπέρη.
Φέρονται ὑπὸ τῶν Θρ.³, Κρ.¹⁶, Κϋζ.³, Σωζ.¹, καὶ ἐμφανῶς δὲν ἀποτε-
λοῦσιν ὀργανικὸν μέρος τοῦ συνόλου ποιητικοῦ κειμένου εἰς αὐτάς
Ἀπαντῶσιν καὶ εἰς ἄλλα ἄσματα⁸⁴ φαίνεται δὲ ὅτι προέρχονται ἀπὸ
τὸν γνωστὸν «κατάλογον»⁸⁵.

Αἱ παραλλαγαὶ Γ'ύθ., Εὔβ.², Κέρκ., Κρ.⁶, Λέσβ.¹, Λέσβ.⁸, Μάν.,
Ρ'ύδ.³, παρεμβάλλουσι μεταξὺ τῶν μερῶν Β² καὶ Γ' τὸν στίχον:

Ῥόμα ὁ λόγος ἔστηκε τὸ ἢ συντυχιά ποικίλει. (Εὔβ.²)

Οὗτος ἀνήκει εἰς τὰ «Κλέφτικα Τραγούδια»⁸⁶ καὶ ἔχει ἀρχαιοτάτην
τὴν προέλευσιν⁸⁷.

Ἐκ ξένου ἄσματος φαίνεται νὰ προέρχεται καὶ τὸ μέρος τῶν Γ' καὶ Γ⁸ (ἴδε ἀνωτέρω πίνικαι Ἐπεισοδίων καὶ μερῶν αὐτῶν).

Κρ.¹⁴, στ. 40 - 43:

Γιατρὲ καὶ γιάτρεψέ μου το καὶ μένα τὸ κορμί μου,

κι' ἂν πᾶνε γρόσσα ἑκατὸ δίνει τα ὁ Μπαχρῆς μου.

Ἄν πᾶνε γρόσσα ἑκατό, ἂν πᾶν καὶ δυὸ χιλιάδες,

ἔχει τα μένα ὁ Μπαχρῆς, δὲν κάνει χωρατιάδε.

Τὸ μοτίβον τοῦτο ἀπαντᾷ εἰς ἄσματα τόπων, ἔνθα ἢ ρίμα τῆς Σουσάν-
νας δὲν εἶναι γνωστὴ καὶ δὴ εἰς τὸ ἄσμα τῶν δύο ἀδελφῶν «πρα-
ματευτῇ καὶ λήσταρχου» ἐκ τοῦ ὁποίου φαίνεται νὰ προῆλθε,
ὡς ἔχον φυσικὴν καὶ λογικὴν ἐν αὐτῷ θέσιν. Ληφθέντος δὲ ὑπ' ὄψιν,
ὅτι ἡ Σουσάννα ἐφονεύθη, ἀφοῦ ὁ ἀδελφὸς αὐτῆς:

Σέρνει τὸ μαχαιράκιν του ἀπ' ἀργυρὸ θηκάρι

καὶ σκίζει τὴν καρδοῦλα τῆς σὰν τὸ μαργαριτάρι.

Κρ.¹⁵, στ. 30 - 31

Ἔτι ληφθείσης ὑπ' ὄψιν, τῆς μυθικῆς χορείας καὶ τροπῆς, τὴν ὁποίαν
τὸ ἄσμα λαμβάνει ἀπὸ τοῦ ἐγχειρήματος τοῦτον τοῦ ἀδελφοῦ καὶ ἐν-
τεῦθεν, εὐλόγως θὰ ὑποτεθῇ ὅτι καὶ τὸ μέρος τοῦτο, ἐτέθη ὡς ποιητι-
κὴ περικόσμησις συνήθης εἰς τοὺς ριμαδόρους, τῶν ὁποίων χαρα

⁸⁴) Εἰς τὸν «Κατάλογον» (σημ. 73) ἢ τὴν «Ριμάταν κόρης καὶ νέου» (Kar-
Dieterich, Sprache und Volks... (σημ. 6) σ. 299). Ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸ
ἔπος τοῦ «Χαρζανῆ» (Dieterich, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 302, καὶ Δρακίδου
Ροδιακά, Ἀθῆναι 1937, σ. 38). Ἀπαντᾷ ἔτι καὶ εἰς τὸ ἄσμα «τῶν δύο ἀδελ-
φῶν» (Θέρου, Τὰ τραγούδια τῶν Ἑλλήνων, τ. Α (1951), σ. 295) κ.ά.

⁸⁵) Ἰδε σημ. 80 καὶ 81.

⁸⁶) Ἰδε Ἀρκαβαντινοῦ, Τοῦ Τσαμαδοῦ σ. 450, ἀρ. 159. Πολίτου,
Ἐκλογαί, Τῶν Κολοκοτρωναίων, σ. 61. Ἰδε καὶ Γ. Ζανέτου, Ἠ Ὀμηρικὴ
φράσις ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Δημῶδει ποιήσει, Ἀθῆναι 1883, σ. 25.

⁸⁷) Δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸν Ὀμηρικὸν στίχον:

Οὐπω πᾶν εἴρητο ἔπος, δὲ' ἀρ' ἤλυθον αὐτοί.

Ἰλιάδος Κ, 450 (Ζανέτου, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 25).

κτηριστικὸν εἶναι ἢ ἐντυπωσιακὴ μακρολογία. Τὸ μοτίβον ἄλλως τε εἶναι συνηθέστατον εἰς τὰ δημῶδη ἄσματα⁸⁸ καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνήκη εἰς ἕκαστον τούτων.

Μέρη, τὰ ὁποῖα ἐπίσης δὲν ἀνταποκρίνονται προφανῶς εἰς γεγονότα ἀλλὰ τὴν ὑπαρξίν των ἐν τῷ ἄσματι ὀφείλομεν εἰς τὴν συνήθειαν τοῦ λαοῦ νὰ δραματοποιῇ καθ' ὑπερβολὴν συμβάντα ἀπλᾶ καὶ συνηθι, προσθέτων οὕτω μέρη ἄσχετα μὲ τὸν μῦθον τοῦ κειμένου, εἶναι καὶ τὰ Δ, Ε καὶ Σ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι συνηθέστατον εἰς δλόκληρον τὸ ἄσμα. Οὕτω τὸ μέρος τοῦ Γ ἐπεισοδίου, ἔνθα ἡ κόρη προστρέχει ὅτε μὲν εἰς τὸν πατέρα ὅτε δὲ εἰς τὴν μητέρα κ.λ. ἀφοῦ πρότερον ἐφρονεῦθη ἢ καὶ ἐτραυματίσθη θανασίμως (!), ἔχει φυσικωτέραν τὴν θέσιν του εἰς τὸ ἄσμα τῆς «Φαρμακωμένης ἀπὸ τὴν πεθεράν της νύφης»⁸⁹. Τὸ ἐπεισόδιον Ε εἶναι λίαν σύνηθες εἰς ἄσματα, ἔνθα ἀναφέρεται θάνατος γυναικῶν⁹⁰.

Ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας θεωρεῖται καὶ ἡ ἐπιθυμία τῆς κόρης, ὅπως ταφῇ εἰς ὠρισμένην τινὰ ἐκκλησίαν. Αἱ παραλλ. Κρ.², Κρ.¹¹ καὶ Κρ.¹⁸ ἀναφέρουν τὴν Ἀγίαν Τριάδα, ἐνῶ αἱ Ἰκαρ., Κρ.⁶, Κρ.⁷, Κρ.⁸, Κρ.⁹, Κρ.¹³, Κρ.¹⁴, Κρ.¹⁹, Κρ.²⁰, Κρ.²¹, Νάξ.², ἀναφέρουν ἐκκλησίαν Ἀγίαν Βαρβάραν. Γνωστὰς καὶ παλαιάς, ἐν Κρήτῃ, ἐκκλησίας Ἀγίας Τριάδος ἔχομεν πολλὰς, ἐξ ὧν αἱ γνωστότεραι καὶ σπουδαιότεραι εἶναι, ἡ εἰς τὸ Ἀκρωτήριον Μελέχα τοῦ Νομοῦ Χανίων Ἀγία Τριάς τῶν Τζαγκαρόλων⁹¹, τὴν ὁποίαν ὁ Legrand ταυτίζει⁹² μὲ τὴν ἐπιθυμουμένην ὑπὸ τῆς κόρης ὡς τόπον ταφῆς. Ἐ-

⁸⁸) Τῆς «Καλογρᾶς μὲ τίς τρεῖς θυγατέρες, ποὺ πῆρε ὁ Χάρος» (Ζωγράφειος Ἀγών, τ. Α' (1896) σ. 72, καὶ αὐτόθι σ. 311 ἀρ. 36). Εἰς τὸ «Τῆς λυγερῆς, ποὺ ἦταν κλέφτης» (Ζωγρ. Ἀγών, Ἡπειρωτικὰ ἄσματα, Ἀνωνύμου, σ. 108, ἀρ. 132). Εἰς τὸ ἔσμα τοῦ «πρματευτῆ, ποὺ σκότωσε ὁ λήσταρχος ἀδελφός του» (Γ. Ταρσοῦλη, Μωραϊτικὸ Τραγούδι Κορώνης καὶ Μεθώνης, Ἀθήναι 1941, σ. 86) καὶ Ζωγρ. Ἀγών, τ. Α', σ. 72, ὡς καὶ Α. Ἰατριδου, Συλλογὴ δημ. ἔσμάτων παλαιῶν καὶ νέων, Ἀθήναι 1869, σ. 26). Εἰς τὸ ἔσμα «Τερτίπια ἐρωτοκτυπημένου» (Εἰρήνης Παπαδάκη, Λαογρ. Σύμμεικτα Σητείας, ἐν ΕΕΚΣ, τ. Ι' (1938) σ. 514). Ἔτι εἰς τὸ ἔσμα τοῦ Πίπου (ἴδε Κρ. ἰά ρ η, Πλήρη Συλλογὴν... σ. 112) κ. ἄ.

⁸⁹) Ἐν ΛΑ, Ἀκρ. 3, 7-ἴδε καὶ Γ. Ταρσοῦλη, ἔνθ. ἄνωτ. σ. 99 κ. ἄ.

⁹⁰) Προχείρως ἀναφερόμεν τὸ ἔσμα τῆς «ἀδικοσκοτωμένης» εἰς πολλὰς παραλλαγὰς τοῦ ὁποίου ὕπαντι. Ἔτι τὸ ἔσμα τῆς «Ἀνδρονίκης» (Argenti-Rose, ἔνθ. ἄνωτ. σ. 652, ἴδε καὶ ἐν ΛΑ, Ἐπ. 1, 28 τὸ ἔσμα τοῦτο) Ἀπαν. τῇ τῷ μοτίβον καὶ εἰς τὸ ἔσμα τῆς «Κατερινῶς» (ΛΑ, Ἐπ. 1, 18) κ. ἄ.

⁹¹) Περὶ ταύτης ἐκτενῶς ἐγράψεν ὁ καθηγητῆς κ. Ν. Β. Τωμαδάκης, Ἡ Ἱερὰ Μονὴ τῆς Ἀγίας Τριάδος, τῶν Τζαγκαρόλων ἐν Ἀκρωτηρίῳ Μελέχα Κρήτης, ἐν ΕΕΒΣ, (1932), σσ. 289 - 350.

⁹²) Ἐνθ. ἄνωτ., σ. 28, σημ. 1.

τέρα, ἐξ ἴσου γνωστή, εἶναι ἡ Μονὴ Ἀγίας Τριάδος τοῦ Ἀρετίου ἐν Μεγαμβέλω Λασιθίου⁹³. Ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ I, e-
grand ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι εἶναι φυσικώτερον νὰ ζητῆται
ὑπὸ τῆς κόρης ὡς τόπος ταφῆς ἐκκλησία τῆς περιοχῆς Ἡρακλείου,
ἐνθα καὶ ἐφονεύθη καὶ τὴν ὁποίαν καλῶς γνωρίζει παρὰ εἰς τὴν μα-
κρυνὴν Ἀγίαν Τριάδα τῶν Χανίων, ἐκτὸς ἂν ἦτο αὕτη παροιμιώδης
εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ λαοῦ τῆς νήσου. Ἐξ ἄλλου συνηθέστερον ἀπαν-
τᾷ ἡ Ἀγία Βαρβάρα. Μονὴ ὅμως ἢ ἀπλῶς ἐκκλησία Ἀγίας
Βαρβάρας τοσοῦτον γνωστή, ὥστε νὰ γίνῃ θέμα στερεοτύπου στίχου
δημῶδους ἔθματος, οὐδαμοῦ ἀναφέρεται. Τοῦναντίον ἐκτὸς τῶν ἐκκλη-
σιῶν τῆς Ἀγίας Τριάδος ὑπάρχουσι καὶ πολλὰ χωρία ὑπὸ τὸ ὄνομα
τοῦτο⁹⁴.

Γνωστὸν μόνον εἶναι τὸ χωρίον Ἀγία Βαρβάρα τῆς Ἐπαρ-
χίας Μονοφατισίου τοῦ Νομοῦ Ἡρακλείου, τὸ ὅποτον ὁ λαὸς ἐταύτισεν
μὲ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς κόρης, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν στίχων:
Κρ.¹⁵, στ. 56 - 57.

κι' ἀφῆνω καὶ τ' ἀφέντη μου θεοτικὴ κατάρα,
γιὰ δὲ μὲ πῆγε στοὶ Δαφνὲς καὶ στήν Ἀγιά Βαρβάρα.

Ὅπου «Δαφνὲς» καὶ «Ἀγιά Βαρβάρα» εἶναι τὰ γνωστὰ χωρία τοῦ
νομοῦ Ἡρακλείου.

Δὲν γνωρίζομεν ἂν ὁ στίχος μετὰ τῶν ὀνομάτων, «Ἀγία Τριά-
δα» ἢ «Ἀγία Βαρβάρα» ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸ ἔθνος ἢ εἶναι
μεταγενέστερον πρόσθημα ἑνὸς ἀποστηθίσαντος τοῦτο. Ἀμφότερα εἶ-
ναι πιθανά, διότι συμβαίνουν συνηθέστατα. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἐκ-
κλησία ἢ μονὴ «Ἀγία Βαρβάρα» τοσοῦτον γνωστή, ὥστε σὺν
τοῖς ἄλλοις νὰ θεωρῆται καὶ ἰδεώδης ὡς τόπος ταφῆς δὲν ἀναφέρεται
οὐδαμοῦ ἐν Κρήτῃ, ὡς συμβαίνει προκειμένου περὶ τῆς Ἀγίας Τριά-
δος. Γνωστὸν καὶ δὴ ἀξιόλογον εἶναι τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν χωρίον
«Ἀγία Βαρβάρα»⁹⁵. Τὸ ἂν νῦν ὁ ποιητὴς ἢ ἄλλος τις ἐννοεῖ τὸν
ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τόπον ἐκ τῶν δύο, οἱ ὅποιοι δηλοῦνται εἰς τὰς πα-
ραλλαγὰς, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθῇ ἐκ τῶν πραγμάτων. Ὑ-

⁹³) Ἴδε Στ. Ξανθοῦ διδου, Κρητικὰ Συμβόλαια, ἐν Χριστιανικῇ
Κρήτῃ τ. Α' (1912) σσ. 126, 150, 161 - 163, 212 - 213 κ. ἀ. καὶ Χουρμού-
ζη Βυζαντίου, Κρητικά, ἐν Ἀθήναις 1842, σ. 16 κ. ἀ.

⁹⁴) Ἴδε Νικ. Σταυρινίδου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα τῆς Τουρκοκρατίας
ἐν Κρήτῃ, περ. «Κρητικὰ Χρονικά», τ. Α' (1947) σσ. 106 καὶ 117.

⁹⁵) Ἐδωρήθη μάλιστα εἰς τὸν πορθητὴν τοῦ Μ. Κάστερου Κιοπρουλῆ Φα-
ζίλ Ἀχμέτ Πασάν ὡς φέουδον (ἴδε Τ.Α.Η. τόμ. 2ον, σ. 131, ὡς καὶ τὴν ἀνέκ-
δοτον μελέτην τοῦ Γρ. Μ. Σηφάκη, περὶ τινων ἐγγράφων σχετικῶν πρὸς τὴν
ἄνω δωρεάν).

πάρχει όμως και η άποψις, την οποίαν θεωρούμεν πλέον πιθανήν, ότι ετέθησαν τὰ ὀνόματα ταῦτα, διὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν ἀπλῶς τὰς στιχοιργικὰς ἀνάγκας τοῦ ποιητοῦ ἢ καὶ ἄλλου τινός, καὶ δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὸ ὄνομα μιᾶς γνωστῆς ἢ ἀπλῶς ὑπαρχούσης ἐκκλησίας, μονῆς ἢ καὶ χωρίου. Τὴν ἄποψιν ἐνισχύει τὸ γεγονός, ὅτι ἡ χρῆσις τῶν δύο αὐτῶν ὀνομάτων εἶναι περιορισμένη εἰς τὰς παραλλαγὰς τοῦ ἄσματος. Ἐξ ἄλλου ταῦτα ἦσαν τὰ πλέον ἐνδεδειγμένα διὰ τὴν ὁμοιοκαταληξίαν εἰς τὴν λ. «κατάρ», ἀσχέτως ἂν ἐδήλουν ἢ μὴ ἓνα συγκεκριμένον τόπον, ὥς ἀκριβῶς συμβαίνει πολλάκις εἰς ἀρκετὰ ἔσματα, καὶ διὴ τῆς ρίμας.

Ὁ ποιητής, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν φονικῶν δραμάτων, τὰ ὁποῖα ἦσαν «en vogue» κατὰ τὸν 17^{ον} αἰ., προσπαθεῖ νὰ δώσῃ, ὅσον ἔνεστιν τραγικωτέραν χροιάν εἰς τὸ γεγονός τοῦ θανάτου τῆς κόρης, δι' ὃ καὶ ἐπισωρεῖ ἐν τῷ μέρει τούτῳ, πλῆθος στίχων ξένων καὶ πολλάκις μὴ ἀπηχούντων τὴν πραγματικότητα. Οὕτω παριστάνει καὶ τὴν κόρην ἐπιθυμοῦσαν «γραφικόν» τὸν τόπον ταφῆς συνεχίζων μίαν δημώδη ποιητικὴν παράδυσιν ἀρχαιοτάτην⁹⁶.

Τυπικὸν εἶναι καὶ τὸ ἐπεισόδιον Σ', τὸ ἀπαντῶν συνήθως ἐν τοῖς ἄσμασιν, ἔνθα εἰς ἐκ τῶν δύο ἐραστῶν ἀποθνήσκει. Ὁ λαὸς ἀρεσκόμενος εἰς τὰς συνταρακτικὰς λύσεις θέλει καὶ τὸν ἕτερον ἀποθνήσκοντα⁹⁷. Οὕτω συμβαίνει καὶ εἰς δώδεκα παραλλαγὰς τοῦ παρόντος ἄσματος, τὰς Ἀντικθ., Γύθ., Κρ.¹, Κρ.², Κρ.³, Κρ.¹², Κρ.¹³, Κρ.¹⁵, Λέσβ.¹, Μάν., Νάξ.², Τήν. Ἡ χρῆσις τοῦ μοτίβου εἶναι περιορισμένη ἐνταῦθα διὰ τοῦτο δέ, καὶ διὰ τὸ ὅτι εἶναι κοινότατον εἰς πλεῖστα ἄσματα⁹⁸ δὲν δεχόμεθα ὡς ἀρχικὸν καὶ ἀπηχοῦν πραγματικὰ γεγονότα τὸ μέρος τοῦτο. Πιθανὸν νὰ ὀφείλεται εἰς ἐπίδρασιν τοῦ γνωστοῦ ἄσματος τῆς

⁹⁶) Αἱ παραγγέλαι τῶν ἐτοιμοθανάτων εἶναι προσφιλεῖς θέμα εἰς τοὺς ποιητὰς τόσον τῆς προσωπικῆς ὥσον καὶ τῆς ἀπροσώπου - λαϊκῆς ποιήσεως, τὸ μοτίβον δὲ τῶν παραγγελιῶν διὰ τὸν τάφον εἶναι συνηθέστατον εἰς τοιαύτας περιπτώσεις καὶ ἡ προέλευσίς του εἶναι ἀρχαιοτάτη. Κιθῶς δὲ γίνεται ἀντιληπτὸν ὑπάρχει μεγάλη σχέσις μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ Ὀμηρικοῦ ('Ιλιάδος Ψ, 247):

... ἔπειτα δὲ καὶ τὸν (τύμβον) Ἀχαιοὶ

εὐρὺν θ' ὕψηλόν τε τιθήμεναι, οἳ κεν ἔμετο ...

"Ἴδε καὶ Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Τὸ Κλέφτικο τραγοῦδι, τὸ πνεῦμα καὶ ἡ τέχνη του. Ἐν Ἀθήναις 1950, σσ. 44 - 57.

⁹⁷) Τυπικὸν δεῖγμα τοῦ φαινομένου εἶναι τὸ ἔσμα «τῆς ἀδικοσκοτωμένης» ἔνθα ἡ παράλογος αὐτῇ συνήθεια τοῦ λαοῦ προξενεῖ τὸν συμφορμὸν δύο ἑσμάτων, ἐντελῶς διαφόρων πρὸς ἄλληλα.

⁹⁸) Εἰς ὅλας τὰς παραλλαγὰς τοῦ Ἀκριτικοῦ Ἔπους καὶ εἰς πλῆθος ἄλλων διαφόρων εἰδῶν ἁσμάτων. Ἴδε Ν. Γ. Πολίτου, Ἀκριτικὰ ἄσματα. Ὁ θάνατος τοῦ Διγενῆ περ. Λαογραφία, τ. Α (1909) σ. 244.

«ἀδικοσκοτωμένης», τοῦ ὁποίου στίχοι καὶ εἰς ἄλλα ἄσματα εὐρίσκονται πολλοί⁹⁹. Ἐμφανεῖς, τέλος, ἐπιδράσεις ἐκ δύο διαφόρων ἁσμάτων φέρεται ἡ Κρ.¹². Τὸ μέρος Δ', ἐνθα ἡ κόρη παραγγέλλει περὶ τῶν ἐνδυμάτων, ἅτινα προτιμᾷ εἰς τὴν ταφὴν της (στ. 50 - 54) :

Γιὰ πές μου κόρη ἀκριβή, τὶ ροῦχα νὰ σοῦ βάλω ;

Θέλεις κιτρινοπράσινα, θέλεις τὰ βελουδένια ;

Θέλεις τὰ λινομέταξα

παρεισέφρησεν ἐνταῦθα ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ἁσματος τῆς «ἀδικοσκοτωμένης». Ὡσαύτως οἱ 24 τελευταῖοι στίχοι τῆς ἰδίας παραλλαγῆς προέρχονται ἐκ τοῦ ἁσματος τοῦ «Κωστῆ τοῦ Ἀρχαλοχωρίτη»¹⁰⁰.

Περαίνομεν τὰ περὶ «κοινῶν τόπων», ἀλλοιώσεων καὶ συμφυρμῶν ἀφοῦ πρῶτον ὁμιλήσωμεν ἐν ὀλίγοις περὶ τοῦ πραγματικοῦ ὀνόματος τοῦ ἔραστοῦ τῆς Σουσάννας. Ὁ *Legend* ἐκ τῆς παραλλαγῆς, τὴν ὁποίαν δημοσιεύει, καὶ ἔξ ἄλλων, ἃς πιθανὸν κατέχει ἢ ἀπλῶς γνωρίζει, ἀποδίδει¹⁰¹ εἰς τὸν ἔραστὴν αὐτὸν τὸ ἀπαντῶν εἰς ἑνδεκα παραλλαγὰς τοῦ ἁσματος ὄνομα «*Σαρῆ - Μπαρῆς*», ὅπερ ἐξηγεῖται «*Ξανθὸς Ναυτικός*»¹⁰². Τοῦτο δέχεται καὶ ὁ *Pernot*¹⁰³, παρ' ὅλον ὅτι εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευομένας παραλλαγὰς ἄλλως ὀνομάζεται ὁ ἥρωας οὗτος¹⁰⁴. Τὸ βέβαιον πάντως εἶναι ὅτι εὐρίσκομεν 21 διαφόρους τύπους τοῦ ὀνόματος τοῦ ἔραστοῦ¹⁰⁵, ὥστε ὁ ὀρισμὸς ἐνὸς ἐκ τούτων ὡς τοῦ πρῶτου καὶ πραγματικοῦ δὲν εἶναι τι εὐχερές, ἐκ πρώτης τοῦλάχιστον ὕψους. Οἱ τύποι οὗτοι εἶναι :

Σαρῆ - Μπαλῆς καὶ *Σαρήμπαλος* ἐν ταῖς Εὐβ.¹, Ἰκ., Καππ., Κρ.², Λέσβ.¹, Λέσβ.², Λέσβ.³, Νάξ.¹, Νάξ.², Ρόδ.¹, Ρόδ.², Ρόδ.³, Σκόπ., Τήν., Χαλκ., Χίος², Χίος³, Χίος⁴, Χίος⁵, Χίος⁶. (Ὑπὸ 20).

Σαρῆ - Μπαρῆς (*Σαλῆ - Μπαρῆς* Κρ.¹³), ἐν ταῖς Κρ.², Κρ.⁶, Κρ.⁷, Κρ.⁹, Κρ.¹¹, Κρ.¹³, Κρ.¹⁴, Κρ.¹⁵, Κρ.²⁰, Κρ.²³, Πόντ. (Ὑπὸ 11).

⁹⁹) Ἴδε Μ. Ι. Μανούσακα, Τὸ Ἑλληνικὸν δημοτικὸν τραγοῦδι γιὰ τὸ Βασιλεῖον Ἑρρίκο τῆς Φλάνδρας, περ. Λαογραφία, τ. ΙΔ' (1952) σ. 13 σημ. 1.

¹⁰⁰) Ι. Σ. Ἀλεξάκη, Ὁ Κωστῆς ὁ Ἀρχαλοχωρίτης καὶ τὸ τραγοῦδι του, Μελέτη Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ, Ἀθῆναι 1940. Τοῦ ἰδίου, Τὸ τραγοῦδι τοῦ Ἀρχαλοχωρίτη, περ. ΕΕΚΣ, τ. Γ' (1940), σσ. 412 - 416.

¹⁰¹) *Legend*, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 23.

¹⁰²) Ἴδε Ι. Χλωροῦ, Τουρκοελληνικὸν Λεξικόν, σ. 1001 λέξ. *Σαρῆ* καὶ σ. 334 λέξ. *Μπαρῆ*.

¹⁰³) *Pernot*, ἐνθ. ἀνωτ., σ. 107.

¹⁰⁴) *Σαρήμπαλος* Χίος², Χίος⁴, *Σαρῆ - Μπαλῆς* Χίος², Χίος³, Χίος⁶.

¹⁰⁵) Τὴν ποικιλίαν ταύτην τῶν τύπων τοῦ ὀνόματος ὁ *Legend* ἀποδίδει εἰς τὸ καὶ ὑπ' ἡμῶν τονιζόμενον γεγονὸς τῶν μεγάλων ἀλλοιώσεων ἐν τῇ μορφῇ καὶ τῇ περιεχομένῃ τοῦ ἁσματος.

Σαρῆ - Μπέης, Ἀρχ. Γύθ.², Εὐβ.², Εὐβ.⁴, Κρ.¹⁰, Κρ.¹², Κρ.¹⁶, Λῆμν., Μάν., Σκ.², Σωζ. (ἐν ὄλφ 11).

Σαρῆ - Μπαγλῆς, Κρ.¹, Κρ.⁵, Κρ.¹⁹, Κύζ.¹, Σκ.¹, Χίος¹ (ἐν ὄλφ 6).

Ἀλῆ - Βέης, Ἀργ., Κρ.¹⁹, Παξ.¹, Πιξ.², Χίος¹, (ἐν ὄλφ 5).

Σαρῆ - Παυλῆς, Καρπ., Κύπ.¹, Ρόδ.², καὶ Σαραπαλῆς Κύπ.², Σε-
ριφ - Ἀγᾶς ἢ Σερίφ - Ἀλῆς Δωδεκ., Κορήν., Σεριφ - Μπελῆς Ἀντικθ.,
Σεριφ - Μπουλῆ Θρ.¹, Σαλῆ Μπέης Εὐβ.³, Σαμῆλ Μπέης Σωζ.², Ἀ-
ριφ - Μπαλῆς Κεφ.¹, Σιριφ - Πιγδὴ Κῶς, Σελῆ - Πασᾶς Κορ., Βελῆμ -
Πασᾶς Κέρκ., Τοιρίμπαχης Θρ.³, Σιῖζ - Μπέης Θρ.², Μπραῖμ - Ἀ-
γᾶς, Κέφ.³, Χατζῆ - Τζανῆς Κύζ.², Βελῆ - Σαρῆ Κρ.²².

Ἐχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τὸ μὲν πρῶτον τῶν δύο ὀνομά-
των τοῦ ἥρωος, π.χ. τὸ Σαρῆ εἰς τὸ Σαρῆ - Μπαχρῆς, δὲν ἡλλοιώθη
τοσοῦτον ὥστε νὰ καθίσταται λίαν δυσχερὲς ἡ ὑπόδειξις τῆς ἀρχικῆς του
μορφῆς. Ὁ τύπος Σαρῆ μένει ἀναλλοίωτος εἰς τὰ Σαρῆ - Μπαλῆς,
Σαρῆ - Μπαχρῆς, Σαρῆ - Μπέης, Σαρῆ - Μπαγλῆς, Σαρῆ - Παυλῆς
καὶ εἰς ἀρκετὰ τῶν ἄλλων, παραλλασσόντων εἰς τὸ δεύτερον μέρος, ὀ-
νομάτων. Φέρεται δὲ ὑπὸ πεντήκοντα ὀκτὼ παραλλαγῶν καὶ ὑφ' ὧν
τῶν Κρητικῶν, καὶ δὴ τῆς Κρ.¹⁸, αἵτινες εἶναι πλησιέστεροι πρὸς τὴν
ἀρχικὴν παραλλαγὴν τοῦ ὅσματος, ὥστε δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι
τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον. Ἀντὶ τοῦτου προτείνεται ὑπὸ τοῦ Ν. Σταυ-
ρινίδου τὸ τῆς Τουρκεκρητικῆς παραλλαγῆς «Σαλῆ»¹⁰⁶, τὸ ὁποῖον, ὡς
λέγει, ἀρμόζει περισσότερον ὡς πρῶτον ὄνομα «ἐνῶ περὶ τοῦ Σαρῆ
ὑπάρχει προκατάληψις παρὰ τῷ Τουρκικῷ λαῷ· δὲν θεωρεῖται δὲ τοῦ-
το προσφιλές». Ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι τοσοῦτον σπάνιον, ἐν ἀντι-
θέσει πρὸς τὸ συνηθέστατον «Σαρῆ», ὅπερ διατηρεῖται ἀναλλοίωτον,
ὥστε δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀναζητῶμεν ἄλλον, ἀντὶ τοῦ φανεροῦ τού-
του. Ἐλθωμεν νῦν εἰς τὸ δεύτερον ὄνομα, τοῦ ὁποίου ἡ ποικιλία τῶν
τύπων εἶναι μεγαλυτέρα. Βεβαίως ἡ ἀλλοίωσις καὶ παραφθορά τῶν
λέξεων καὶ ὀνομάτων δὲν εἶναι τι νέον εἰς τὴν ἔρευναν ἐν γένει τῶν
δημωδῶν κειμένων¹⁰⁷. Ὁ ἐξελληνισμὸς δὲ κατὰ διαφόρους καὶ ποικί-
λους τρόπους τῶν ξενικῶν ἐν τοῖς κειμένοις ὀνομάτων εἶναι ἐκ τῶν
συνηθεστάτων φαινομένων. Ἀλλ' ὑπάρχει μία οὐσιώδης ἀρχὴ τοῦ φαι-
μένου τούτου. Πάντοτε ὁ λαὸς τρέπει τὸ συγκεκριμένον, ἀσύνηθες καὶ
ξενικὸν εἰς ἀφηρημένον, συνηθέστατον καὶ Ἑλληνικώτατον¹⁰⁸. Ὑπὸ
τὸ πνεῦμα τοῦτο δέον νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ὑπαρξιν πολλῶν ἐν τῷ πα-

¹⁰⁶) Ἴδε Χλωρόν, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 1004 λέξιν Σαλῆχ = εὐσεβῆς.

¹⁰⁷) Ἴδε Μανούσακα, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 24 κ.εξ.

¹⁰⁸) Αὐτόθι, σσ. 24 - 45, εἶναι ἔτι γνωστὸν ὅτι εἰς τὰ Ἀκριτικά ὅσμα-
τα ὑπάρχουν στερεότυπα πλέον, διὰ τοὺς ἥρωας, ὀνόματα Κωσταντῆς,
Γιαννακῆς, κ.λ. (ἴδε Πολίτου, ἐνθ. ἀνωτ. 199).

ρόντι ἔσματι τύπων. Τὸ πλέον ἀσύνηθες, ξενικὸν καὶ συγκεκριμένον ἐνταῦθα ὄνομα εἶναι τὸ «Μπαχρῆς». Θεωρεῖται δὲ ὡς λίαν ἀφύσικον νὰ προέκυψεν ὁ τύπος αὐτὸς ἐκ τῶν Μπαλῆς, Μπέης, Μπαγλῆς, Βέης, Παυλῆς, ὡς δύναται νὰ γίνῃ ἀντιθέτως, κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἀρχήν. Ὁμοίως περὶ τοῦ Μπαλῆς, τὸ ὁποῖον ὁ Ξανθοῦδίδης συσχετίζει μὲ τὸ Λατινικὸν bajulus¹⁰⁹ καὶ εἶναι γνωστότατον εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν ὡς τοπωνύμιον, ἐπώνυμον¹¹⁰ καὶ Τουρκικὸν ἄξιωμα¹¹¹. Τοῦτο καὶ τὰ Μπέης, Βέης εἶναι γνωστότατα καὶ προχειρότατα εἰς τὸν λαόν, ὅταν οὗτος ἀπομανθάνῃ τὸ πραγματικόν, δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ αὐτὸ περὶ τοῦ «Μπαχρῆ», τὸ ὁποῖον εἶναι ἄγνωστον καὶ σπάνιον. Τὸ «Μπαχρῆ» προτιμῶμεν καὶ δι' ἄλλους λόγους. Πρῶτον, διότι διεσώθη ὑπὸ τῶν ὁμοφύλων τοῦ ἥρωος, εἰς τὴν Κρ.¹³, τῶν πλέον εἰδικῶν διὰ τὴν διαφύλαξιν τοῦ ὁρθοῦ τύπου. Δεύτερον, διότι φέρεται τοῦτο ὑπὸ τῶν ἀρτιωτέρων Κρητικῶν παραλλαγῶν, ἐνῶ αἱ Κρ.⁸, Κρ.¹⁰, Κρ.¹², Κρ.¹⁶ κ.λ.π., αἵτινες φέρουν διάφορα τοῦτου ὀνόματα, δὲν συνελέγησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐν Κρήτῃ. Τρίτον, ἔτι, διότι τὸ ὄνομα Μπαχρῆς ὑπῆρχεν καὶ ἐπιζῇ μέχρι τοῦ νῦν ὡς ἐπώνυμον¹¹² ἐν τῇ νήσῳ. Τέταρτον τέλος διότι ἔχομεν τὰς διαβιβασίσεις τῶν τουρκομαθῶν Ν. Σταυρινίδου καὶ τοῦ συναδ. Χ. Μούτσουλου, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ κανόνες τῆς τουρκικῆς ὀνοματολογίας δὲν ἐπιτρέπουν τὴν δημιουργίαν ὀνόματος, οἷον τὸ Σαρῆ - Μπαλῆς — ἀναφέρομεν τὸ συνηθέστερον ἀπαντῶν — ἐνῶ ἀντιθέτως εἶναι λίαν φυσικὸς καὶ δεδικαιολογημένος ὁ σχηματισμὸς τοῦ Σαλῆ ἢ Σαρῆ Μπαχρῆ.

Τῶν ἀλλοιώσεων, συμφυρμῶν καὶ κοινῶν ἐν τῷ ἔσματι στίχων ἐξετάσαμεν τοὺς σπουδαιότερους, πρὸς μόρφωσιν μιᾶς γενικῆς ἀπλῶς ἰδέας περὶ τῶν μορφολογικῶν περιπετειῶν τοῦ ἔσματος, μὴ ἐπιτρέποντος τοῦ χώρου μεγαλυτέρας ἐπεκτάσεις. Καθ' ὅλην δὲ τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ ἀπεβλέψαμεν ἐν πρώτοις εἰς τὰ προβλήματα, ἅτινα ἐκ τῶν κειμένων τῶν παραλλαγῶν προκύπτουν, βάσει τῆς οὔσιώδους ἐπὶ τούτου ἀρχῆς εἰς τὴν ἔρευναν τῶν δημῶδων ἀσμάτων¹¹³.

¹⁰⁹) Ἴδε Στ. Ξανθοῦδίδου, Οἰκογενειακά τινα ἐπώνυμα ἐκ Κρήτης, περ. «Λαογραφία» τ. Ζ' (1923) σ. 371.

¹¹⁰) Αὐτόθι σ. 371.

¹¹¹) Ἴ. Χλωροῦ, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 1926.

¹¹²) Ἴδε Νικ. Β. Τωμαδάκη, Τουρκοκραϊκὰ, περ. ΕΕΚΣ, τ. Α' (1938) σ. 136, ἐνθα ἀναφέρεται Μπαχρῆ Ἀγᾶς ἀπ' Ἀλικιανοῦ. Γνωστὴ ὑπὸ τὸ ἐπώνυμον τοῦτο εἶναι σήμερον ἡ μεγάλη οἰκογένεια τῶν Μπαχρήδων τοῦ Ἀμαρίου.

¹¹³) Ἴδε εἰδικῶς περὶ τούτου, Γιάννη Μ. Ἀποστολάκη, Τὰ Δημοτικὰ τραγούδια, Μέρος Α', οἱ Συλλογές Ἀθῆναι 1929, σσ. 5 - 11, καὶ τοῦ

Ἐχομεν ἔτι νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἡ ἰδέα περὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς ἐπιδράσεων τῶν Τουρκοκρατῶν εἰς τὸ ἄσμα δὲν εἶναι τολμηρὰ ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων ἑτῶν τῆς τουρκικῆς ἐν Κρήτῃ κατοχῆς αἱ προσχωρήσεις Κρητῶν εἰς τὸν κατακτητὴν καὶ τὴν θρησκείαν τοῦ ἦσαν ἀθρόοι κατὰ σαφεῖς ἱστορικὰς μαρτυρίας τῆς ἐποχῆς ¹¹⁴ καὶ τὰ ἐπίσημα Τουρκικὰ ἔγγραφα ¹¹⁵.

Παρατηροῦμεν, τέλος, ὅτι εἰς τὴν μελέτην τῶν σχέσεων τῶν δύο φύλων — Τουρκοκοῦ καὶ Κρητικοῦ — ὡς καὶ πολλῶν κοινῶν ἐκδηλώσεων τῶν, σπουδαίως δύναται νὰ συμβάλῃ τὸ πρὸν ἄσμα καθὼς καὶ πολλὰ ἄλλα γνωστὰ μεταξὺ ἀμφοτέρων ¹¹⁶ ἅμοιρα ὅμως μέχρι τοῦδε ἐξετάσεως. Ἐξ ἄλλου εἶναι ἐκπληκτικὸν ἄλλ' ὄχι ἀπροσδόκητον τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ τουρκικὸν στοιχεῖον τῆς Κρήτης εἶχεν τοσοῦτον ἀφομοιωθῇ «κοινωνικῶς» πρὸς τὸ κρητικόν, ὥστε νὰ δημιουργῇ καὶ νὰ συμβάλλῃ εἰς τὴν δημώδη κρητικὴν μοῦσαν. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν Τοῦρκοι ἀλλόθρησκοι, κατοικήσαντες τὴν νῆσον ἐντὸς διακοσίων περὶ τοῦ ἑτῶν, κατῳρθώσαν νὰ συμβάλουν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν δημώδη ποιητικὴν παράδοσιν, οὐδὲν δύναται νὰ πείσῃ ἡμᾶς ὅτι οἱ Ἑνετοὶ ὁμόθρησκοι, περισσότερον συνδεδεμένοι πρὸς τὸ ἐντόπιον Ἑλληνικὸν στοιχεῖον, ἐντὸς διπλασίου χρονικοῦ διαστήματος δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἔχουν πολλαπλασίαν ποιητικὴν συμβολήν. Οὐδόλως εἶναι ἀπίθανον ὑπὸ τὰ Ἑνετικῶτατα ὀνόματα (Μαρίνος Φαλιέρος, Βιτσέντζος Κορνάρος, Μάρκος — Ἀντώνιος Φώσκολος κ. λ.) νὰ κρύπτονται οὐχὶ Ἑλληνες μὲ ἑνετικὰ ὀνόματα, ὥς ἡ σχετικὴ ἔρευνα ὑποστηρίζει, ἀλλ' Ἑνετοὶ ἐξελληνισθέντες καὶ μὴ τηροῦντες ἑνετικὸν εἰ μὴ τὸ θρήσκευμα καὶ τὸ ἐπώνυμον.

Ἀλλὰ τοῦτο ἐκφεύγει ὅλως τοῦ θέματος τῆς παρούσης μελέτης καὶ εἶναι ἔργον ἄλλης πλέον γενικῆς καὶ εἰς περισσότερα κείμενα ἐπεκτεινομένης ἐρεῦνης.

Ἀθῆναι Δεκέμβριος 1954 — Ἡράκλειον Ἀπρίλιος 1955

EMMAN. I. ΔΟΥΛΓΕΡΑΚΗΣ

¹¹⁴ Ἰδίου, Τὸ κλέφτικο Τραγοῦδι, τὸ πνεῦμα κ' ἡ τέχνη του, ἐν Ἀθήναις 1950, σ. 5.

¹¹⁵ Ἡ Tarihi Naima, τ. Δ, σ. 373 ἀναφέρει αὐτομολίας πολλῶν ἀνδρῶν ἐκ Μ. Κάστρου, οἵτινες προσελθόντες εἰς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον ἠσπάσθησαν τὸν ἰσλαμισμόν τῷ 1648.

¹¹⁶ Ἐν τῷ Τουρκ. Ἀρχ. Ἡρακλείου (Κῶδιξ 1, σ. 2, Κῶδ. 8, σ. 34, σ. 39, σ. 85 κ.λ.) ἀναφέρονται πολλοὶ ἐξισλαμισμοὶ τῷ 1657.

¹¹⁷ Ἴδε τοιαῦτα ἄσματα, Στ. Εὐαγ. Μαυράκη, Ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν Τουρκία, Σελτζούκ, ἔφημ. «Δράσις», Ἡράκλειον 4 Φεβρουαρίου 1955 ἀρ. φυλλ. 5479, καὶ σημ. 64.